XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka (XKR)

Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

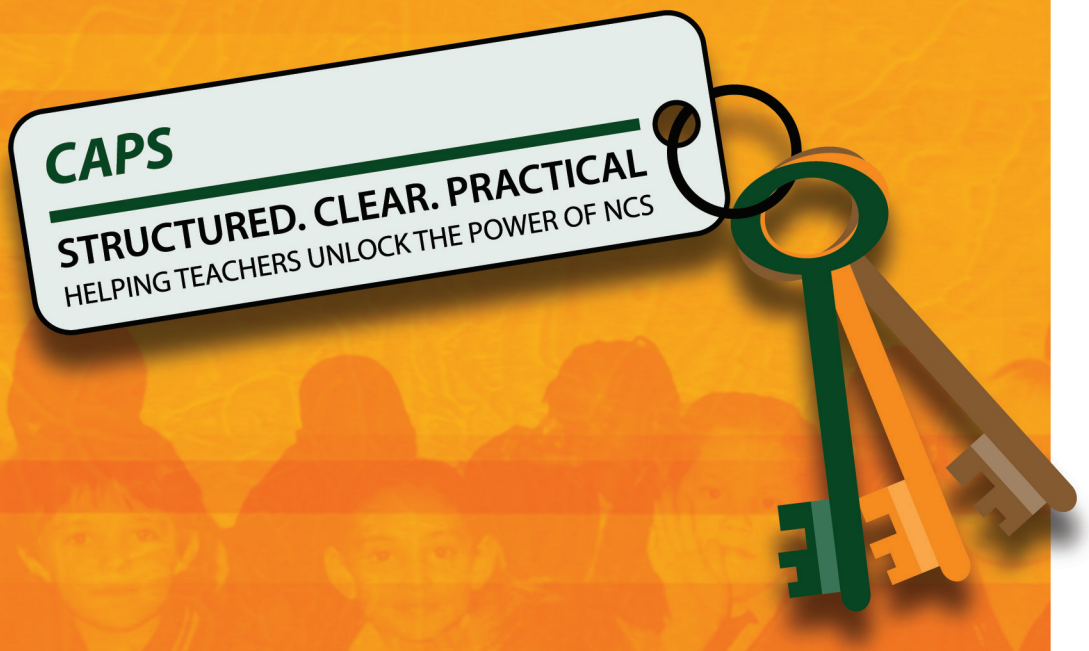

Xiyimo xa le Henhla
Tigiredi ta 7-9

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO

TIGIREDI TA 7 - 9
XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education
222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0497-8

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

VUNDZENI

XIYENGE XA 1: NTIVISO WA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO 3

1.1 Vundzhaku 3

1.2 Nkatsakanyo wa Kharikhulamu 3

1.3 Swikongomelo swa Kharikhulamu ya Afrika-Dzonga hi ku Angarhela 4

1.4 Maavelo ya nkarhi 6

1.4.1 Xiyimo xa Masungulo 6

1.4.2 Xiyimo xa le Xikarhi 7

1.4.3 Xiyimo xa le Henhla 7

1.4.4 Tigiredi ta 10-12 8

XIYENGE XA 2: NTIVISO WA TINDZIMI 9

2.1 Tindzimi eka Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo 9

2.1.1 Swiyimo (tilevhele) swa Tindzimi 9

2.1.2 Vuswikoti bya ririmi 10

2.1.3 Maendlelo yo dyondzisa ririmi 10

2.2 Maavelo ya nkarhi eka Ririmi ra le Kaya 13

2.3 Switirhisiwa swo pfuna ku dyondza na ku dyondzisa 15

XIYENGE XA 3: VUNDZENI NA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA YA VUSWIKOTI BYA RIRIMI 16

3.1 Nkatsakanyo wa vuswikoti bya ririmi - ku landzelela magoza/maendlelo na maqhinga, muxaka wa xitshuriwa na vulehi 16

3.1.1 Ku yingisela na Ku vulavula 16

3.1.2 Ku hlaya na Ku langutisa 29

3.1.3 Ku tsala na Ku andlala 40

3.1.4 Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi 54

3.2 Vuandlalo bya switshuriwa 58

3.3 Minkunguhato yo Dyondzisa 59

3.3.1 Ndlela leyi switshuriwa swi hlanganaka hi yona eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi 60

3.3.2 Ndlela leyi switshuriwa/migingiriko yi longoloxiweke hi yona eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi 60

3.3.3 Tinxaka ta switshuriwa swa ndzawulelo leswi bumabumeriwaka 60

3.3.4 Ku dyondzisiwa ka ririmi loku pfanganisiweke: ndzhendzheleko wo dyondzisa 60

3.3.5 Ndlela leyi Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swi nga ta dyondzisiwa hi yona 61

3.4 Tafula ra Minkunguhato yo Dyondzisa 62

XIYENGE XA 4: MAKAMBELELO EKA RIRIMI RA LE KAYA 138

4.1 Manghenelo 138

4.2 Makambelelo ya nkamafundza kumbe ya siku na siku 139

4.3 Makambelelo ya mafundza 140

4.3.1 Swilaveko swa Makambelelo ya Mafundza swa Ririmi ra le Kaya 140

4.3.2 Tinxaka ta mintirho hi kotara 141

4.4 Nongonoko wa Makambelelo 144

4.5 Ku rhekhoda na ku vika 150

4.6 Moderexini/ntiyisiso wa Makambelelo 150

4.6.1 Makambelelo ya Mafundza (MYM) 150

4.6.2 Makambelelo ya Mintirho ya Swanomo 151

4.7 Vuangarheto 151

Dlilosari 152

XIYENGE XA 1: NTIVISO WA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO

1.1 VUNDZHAKU

Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* (XKR) xi hlamusela pholisi ya kharikhulamu na makambelelo eka xiyenge xa swikolo.

Ku antswisa matirhiselo ya xona Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xi antswisiwile naswona ku antswisiwa loku ku ta sungula ku tirhisiwa hi Sunguti 2012. Tsalwa rin'we leri hlanganeke ra Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo ri endliwile eka dyondzo yin'wana na yin'wana ku siva Switatimende swa tidyondzo, Swiletelo swa minongonoko yo dyondza na Swiletelo swa makambelelo ya dyondzo leswa khale eka Tigiredi ta V-*12* .

1.2 NKATSAKANYO WA KHARIKHULAMU

(a) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-12 (Sunguti 2012) xi yimela xitatimende xa pholisi yo dyondza no dyondzisa eswikolweni swa Afrika-Dzonga naswona xi katsa leswi landzelelaka:

(i) *Switatimende swa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo* swa dyondzo yin'wana na yin'wana ya xikolo leyi pfumeleriweke hilaha swi longoloxiweke hakona

(ii) Tsalwa ra *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12;* na

(iii) Tsalwa ra pholisi ra: *National Protocol for Assessment Grades R- 12 (January 2012)* .

(b) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* (Sunguti 2012) xi siva switatimende swa tikharikhulamu ta rixaka swimbirhi swa nkarhi wa sweswi ku nga:

(i) *Revised National Curriculum Statement Grades R-9, Government Gazette No. 23406 of 31 May 2002*, na

(ii) *National Curriculum Statement Grades 10-12 Government Gazettes, No. 25545 of 6 October 2003* and *No. 27594 of 17 May 2005*

(c) Switatimende swa Kharikhulamu ya Rixaka leswi vuriweke eka ndzimantsongo ya b(i) na (ii) swi angarhela switsariwa swa pholisi leswi landzelaka leswi nga ta siviwa hi ndlela yo engetela hi switsongotsongo hi Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-12 (Sunguti 2012) hi malembe ya 2012 - 2014.

(i) Switatimende swa Dyondzo, Swiletelo swa Nongonoko wo Dyondza na Swiletelo swa Makambelelo ya Dyondzo swa Tigiredi ta V-*9* na Tigiredi ta 10-*12*,

(ii) Tsalwa ra pholisi ra, *National Policy on assessment and qualifications for schools in the General Education and Training Band leri hangalasiweke* eka *Government Notice No. 124* eka *Government Gazette No. 29626* ya 12 Nyenyanyani 2007;

(iii) Tsalwa ra pholisi ra, the *National Senior Certificate: A qualification at Level 4 on the National Qualifications Framework (NQF),* leri hangalasiweke eka *Government Gazette No.27819* ya 20 Mawuwani 2005;

(iv) Tsalwa ra pholisi ra, *An addendum to the policy document, the National Senior Certificate: A qualification at Level 4 on the National Qualifications Framework (NQF),* mayelana na vadyondzi lava nga na swilaveko swo hlawuleka**,** leri hangalasiweke eka *Government Gazette, No.29466* ya 11 N'wendzamhala 2006, ri katsiwile eka tsalwa ra pholisi ra, *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12; na*

(v) Tsalwa ra pholisi ra, *An addendum to the policy document, the National Senior Certificate: A qualification at Level 4 on the National Qualifications Framework (NQF), mayelana na tsalwa ra National Protocol for Assessment (Grades R-12),* leri hangalasiweke eka *Government Notice No.1267* eka *Government Gazette No. 29467* ya 11 N'wendzamhala 2006.

(d) Tsalwa ra pholisi ra *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12* xikan'we na swiyenge swa Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo hilaha swi longoloxiweke hakona eka Kavanyisa ka 2, 3 na 4 eka tsalwa leri, swi vumba swipimo swa maendlelo na mimpimo ya Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* . Hikwalaho, hi ku ya hi xiyenge xa 6A xa *South African School Act 1996* (nawu wa nomboro ya 84 wa 1996) wu vumba masungulo ya ku va Holobye wa Dyondzo ya Masungulo a nyika vugimutsongo bya mimbuyelo na mimpimo, xikan'we na maendlelo yo kambela matirhelo ya vadyondzi lama nga ta tirhisiwa eka swikolo swa mfumo na leswi tiyimeleke.

1.3 SWIKONGOMELO SWA KHARIKHULAMU YA AFRIKA-DZONGA HI KU ANGARHELA

(a) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* xi nyika nhlamuselo ya leswi swi tekiwaka swi ri vutivi, vuswikoti na minkoka leyi faneleke ku dyondziwa eka swikolo swa le Afrika dzonga. Xikongomelo xa kharikhulamu leyi i ku tiyisisa leswaku vana va kuma no tirhisa vutivi na vuswikoti hi tindlela leti nga ta nkoka evuton'wini bya vona vini. Hikwalaho ka leswi, kharikhulamu yi kondletela mhaka yo dyondzisa vutivi lebyi simekiweke eka mbangu lowu vadyondzi va tshamaka eka wona yi ri karhi yi tekela enhlokweni mhaka yo katsa na leswi humelelaka emisaveni.

(b) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* xi tirha ku:

- fuwisa vadyondzi hi vutivi, vutshila na minkoka leyi nga ta endla leswaku va kota ku tienerisa, na ku va na xiave lexi vuyerisaka exikarhi ka vanhu tanihi vaakatiko va tiko leri tshunxekeke, handle ka ku langutisa vundzhaku bya vona mayelana na swa mahanyelo na ta ikhonomi, rixaka,
- endla leswaku va kota ku fikelela dyondzo ya le henhla;
- olovisa ku khaluta ka vadyondzi ku suka etindhawini to dyondzela eka tona ku ya etindhawu ta mintirho; na
- ku nyika vathori matimu yo enela ya vuswikoti bya mudyondzi.

(c) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka ya Tigiredi ta V-12 xi simekiwe eka minsinya leyi landzelaka:

- Ku hundzuluxa mahanyelo ya vanhu: ku tiyisisa leswaku ku pfumaleka ka ndzingano ka minkarhi leyi hundzeke ka lulamisiwa, na leswaku swiyenge hinkwaswo swa vanhu va laha tikweni swi nyikiwa swivandla swo ringana swo dyondza

- Ku dyondza hi ku gingirika na vuxoperi: ku kondletela ku dyondza hi ndlela yo kombisa ku gingirika na vuxoperi eku dyondzeni, ku nga ri ku tirhisa maendlelo yo bela enhlokweni na ku dyondza munhu a nga endli vuxoperi bya ntiyiso lowu nyikiweke;

- Vutivi bya le henhla na vuswikoti bya le henhla: mpimohansi wa vutivi na vuswikoti lebyi faneleke ku fikeleriwa eka giredi yin'wana na yin'wana bya kombisiwa na ku endleriwa mimpimo leyi fikelelekaka eka tidyondzo hinkwato;

- Ndlandlamuko: Leswi dyondziwaka na mbangu wa leswi dyondziwaka swa giredi yin'wana na yin'wana swi komba ndlandlamuko ku suka eka timhaka to olova ku ya eka to tika;

- Timfanelo ta vanhu, nkatsahinkwavo, vululami eka ta mbangu na ta mahanyelo ya vanhu: ku katsa minsinya na milawu ya vululami bya ximbangu na ta mahanyelo ya vanhu na ya timfanelo ta vanhu hilaha swi hlamuseriweke hakona eka Vumbiwa ra Riphabuliki ya Afrika-Dzonga. Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta 10-12 xi tekela enhlokweni timhaka ta ku hambanahambana ka vanhu mayelana na ta vusweti, nkalandzingano, rixaka, rimbewu, ririmi, malembe, vutsoniwa na swin'wana swivangelo;

- Ku vona nkoka wa vutivi bya swa ndhavuko: ku amukela leswaku ndzhaka leyo fuwa ya tiko swi na nkoka ngopfu eka ku hlayisa minkoka leyi nga endzeni ka Vumbiwa; na

- Ku khorwisa, nkoka na vuswikoti: ku nyika dyondzo leyi yelanaka na ya matiko man'wana hi nkoka, vuanami na vuenti.

(d) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-12 xi kongomisa eku humeleriseni ka vadyondzi lava nga ta kota ku:

- lemuka na ku ololoxa swiphiqo va tlhela va teka na swiboho hi ku ehleketa na hi ndlela ya vuxoperi na vutumbuluxi;

- tirha hi mfanelo va ri voxe na loko va ri na van'wana tanihi swirho swa xipano;

- lulamisa na ku lawula vona vinyi xikan'we na migingiriko ya vona hi vutihlamuleri na hi ndlela leyi vuyerisaka;

- ku hlengeleta, xopaxopa, lulamisa, na ku hlela mahungu hi vuxoperi;

- ku vulavurisana na van'wana hi ndlela leyi vuyerisaka hi ku tirhisa swilo leswi ngo voniwa kunene, swo fanisa na/kumbe vutshila bya ririmi byo hambanahambana;

- ku tirhisa sayense na thekinoloji hi ndlela leyi vuyerisaka na hi vuxoperi a komba vutihlamuleri eka mbangu na rihanyu ra van'wana; na

- ku kombisa ku twisisa leswaku misava i sisiteme ya swilo leswi nga na vuxaka na ku lemuka leswaku emisaveni mhaka yihi na yihi loko yi ahluriwa a yi ahluriwi yi ri emoyeni.

(e) Nkatsahinkwavo wu fanele ku va masunguloxidzi ya malulamiselo, makunguhatelo na madyondziselo exikolweni xin'wana na xin'wana. Leswi swi nga humelela ntsena loko vadyondzisi va ri na ntwisiso wo enta wa leswaku va nga lemukisa ku yini naswona va nga lulamisisa ku yini swiphiqo swa ku dyondza, na ku kunguhatela vadyondzi vo hambanahambana.

Xilo xikulukumba eku lawuleni nkatsahinkwavo i ku vona leswaku swirhalanganyi swa paluxiwa na ku ololoxiwa hi swiyenge hinkwaswo leswi seketelaka leswi nga ka mbangu wa xikolo leswi katsaka vadyondzisi, mintlawa leyi seketelaka ya swifundza, mintlawa yo seketela eka xiyimo xa xivandla, vatswari na swikolo swa lava nga na swilaveko swo hlawuleka. Ku herisa swirhalanganyi etitlilasini, vadyondzisi va fanele va tirhisa xiletelo lexi vuriwaka *Guidelines for Inclusive Teaching and Learning (2010*) .

1.4 MAAVELO YA NKARHI

1.4.1 Xiyimo xa Masungulo

(a) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa Masungulo wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	GIREDI YA V (TIAWARA)	TIGIREDI TA 1-2 (TIAWARA)	GIREDI YA 3 (TIAWARA)
Ririmi ra le Kaya	10	7/8	7/8
Ririmi ro Engetela ro Sungula		2/3	3/4
Matematiki	7	7	7
Ntivo swa Vutomi	**6**	**6**	**7**
• Vutivi bya Masungulo	(1)	(1)	(2)
• Vutshila byo Tumbuluxa	(2)	(2)	(2)
• Dyondzo ya swa Vutiolori	(2)	(2)	(2)
• Dyondzo ya swa Rihanyo	(1)	(1)	(1)
NTSENGO	**23**	**23**	**25**

(b) Nkarhi wo dyondzisa wa Tigiredi ta V, 1 na 2 i 23 wa tiawara kutani Giredi ya 3 yi averiwa 25 wa tiawara.

(c) Tiawara ta khume ti averiwe tindzimi eka Tigiredi ta 1-2 na tiawara ta 11 eka Giredi ya 3. Mpimohenhla wa tiawara ta nhungu (8) na mpimohansi wa tiawara ta nkombo (7) wu averiwe Ririmi ra le Kaya, na mpimohansi wa tiawara timbirhi (2) na mpimohenhla wa tiawara tinharhu (3) wu averiwa Ririmi ro Engetela eka tigiredi ta 1-2 . Eka Giredi ya 3 mpimohenhla wa tiawara ta nhungu (8) na mpimohansi wa tiawara ta nhungu (7) wu averiwe Ririmi ra le Kaya kutani mpimohansi wa tiawara tinharhu (3) na mpimohenhla tiawara ta mune (4) wu averiwa Ririmi ro Engetela ro Sungula.

(d) Eka dyondzo ya Ntivo swa Vutomi, Vutivi bya Masungulo byi averiwe awara yin'we eka Tigiredi ta V-2, na tiawara timbirhi (2) tanihilaha swi kombisiweke hakona eka swiangi swa Giredi ya 3.

1.4.2 Xiyimo xa le Xikarhi

(e) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa le Xikarhi wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	TIAWARA
Ririmi ra le Kaya	6
Ririmi ro Engetela ro Sungula	5
Matematiki	6
Sayense na Thekinoloji	3, 5
Tisayense ta swa Vanhu	3
Ntivo swa Vutomi • Vutshila byo Tumbuluxa • Dyondzo ya swa Vutiolori • Dyondzo ya swa Rihanyo	**4** (1, 5) (1) (1, 5)
NTSENGO	**27, 5**

1.4.3 Xiyimo xa le Henhla

(a) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa le Henhla wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	TIAWARA
Ririmi ra le Kaya	5
Ririmi ro Engetela ro Sungula	4
Matematiki.	4, 5
Tisayense ta swa Ntumbuluko	3
Tisayense ta swa Vanhu	3
Thekinoloji	2
Tisayense ta mafambiselo ya swa ikhonomi	2
Ndzetelo wa swa Vutomi	2
Vutshila byo Tumbuluxa	2
NTSENGO	**27, 5**

1.4.4 Tigiredi ta 10-12

(a) Nkarhi wo dyondza eka Tigiredi ta 10-12 wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	NKARHI LOWU VEKIWEKE HI VHIKI (TIAWARA)
Ririmi ra le kaya	**4.5**
Ririmi ro Engetela ro Sungula	**4.5**
Matematiki	**4.5**
Ndzetelo wa swa vutomi	**2**
Mpimohansi wa tidyondzo tin'wana na tin'wana tinharhu leti hlawuriweke eka Ntlawa wa B eka Xitandzhaku xa B, Matafula ya B1-B8 ya le ka Xitsariwa xa pholisi xa, *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12, hi ku ya hi swiringanyeto leswi pimanyisiweke eka ndzimana ya 28 ya xitsariwa xa pholisi lexi boxiweke.*	**12 (3x4h)**
NTSENGO	**27.5**

Nkarhi lowu pimiweke hi vhiki wu nga tirhisiwa ntsena eka mpimohansi lowu lavekaka wa tidyondzo ta *Xitatimende xa kharikhulamu ya Rixaka Tigiredi ta V-12 (XKR)* tanihilaha swi kombisiweke hakona laha henhla, naswona wu nga ka wu nga tirhisiwi eka tidyondzo tin'wana to engetela. Loko mudyondzi a navela ku dyondza tidyondzo to engetela, ku fanele ku engeteriwa nkarhi wo ti dyondza.

XIYENGE XA 2: NTIVISO WA TINDZIMI EKA XIYIMO XA LE HENHLA

2.1 TINDZIMI EKA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO

Ririmi i xitirhisiwa lexi vanhu va humesaka ha xona miehleketo ya vona no kota ku vulavurisana. I xitirhisiwa nakambe xa mfuwo na nkhaviso lexi tirhisiwaka exikarhi ka vanhu ku antswisa misava leyi va hanyaka eka yona. Ku dyondza ku tirhisa ririmi hi mfanelo swi pfuna vadyondzi ku ehleketa na ku kuma vutivi, ku phofula ta xiviri, ta matitwelo na mavonelo ya vona, ku tihlanganisa na ku burisana na van'wana na ku hlenga vutomi bya vona. Ri tlhela nakambe ri nyika vadyondzi swifaniso na mianakanyo leyi fuweke, ya matimba na ku enta leyi va yi tirhisaka ku hlenga vutomi bya vona. Ri tlhela nakambe ri dyondzisa swifaniso na mianakanyo leyi fuweke, ya matimba na ku enta leyi va yi tirhisaka ku hlenga vutomi bya vona leswaku byi antswa ku tlula leswi byi nga xiswona na ku va byi vonakala ku tlula leswi byi nga xiswona. Hi ririmi leri, ku hambanahambana ka mimfuwo na ka vuxaka exikarhi ka vanhu swa kombisiwa na ku vumbiwa, hi ririmi leri, naswona swilo leswi swi nga cinciwa, swa ndlandlamuxiwa na ku antswisiwa.

2.1.1 Swiyimo (tilevhele) swa Tindzimi

Ku dyondza tindzimi eka Xiyimo xa le Henhla swi katsa tindzimi hinkwato ta ximfumo ta Afrika-Dzonga. Ku nga Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda, Xitsonga - ku katsa na tindzimi leti nga riki ta ximfumo. Tindzimi leti ti nga dyondzisiwa eka swiyimo swo hambanahambana swa tindzimi.

Ririmi ra le Kaya i ririmi ro rhanga ku dyondziwa hi vadyondzi. Hambiswiritano, swikolo swo tala swa Afrika-Dzonga a swi dyondzisi tindzimi ta le kaya ta van'wana va vadyondzi kumbe vadyondzi hinkwavo lava tsariseke eswikolweni, kambe swikolo swi nga ha va na rin'we kumbe timbirhi tindzimi leti dyondzisiwaka ti ri eka xiyimo xa Ririmi ra le Kaya. Hikwalaho, mavito: Ririmi ra le Kaya na Ririmi ro Engetela ro Sungula, ya vula swiyimo swa vuswikoti leswi ririmi ri dyondzisiwaka eka swona, ku nga ri ririmi ra manana (ra le Kaya) kumbe ririmi leri dyondziweke (tanihi le ka tindzimi to engetela) . Hi ku landza xikongomelo xa pholisi leyi, swin'wana na swin'wana leswi khumbaka ririmi ra le kaya swi fanele ku twisisiwa tanihi xiyimo xa vuswikoti lexi ririmi ri dyondzisiwaka eka xona, ku nga ri ririmi hi roxe.

Xiyimo xa Ririmi ra le Kaya xi nyika vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana lebyi lavekaka etindhawini laha ku nga na vanhu na vuswikoti byo tirhisa ririmi eka swa tidyondzo lebyi nga na nkoka eku dyondzeni ka tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu. Eka xiyimo lexi xa ririmi, ntshikelelo wu le ka ku dyondzisa vuswikoti bya ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala. Xiyimo lexi xi nyika nakambe vadyondzi vuswikoti byo twisisa matsalwa, byo vona vuxongi na byo anakanya leswaku va ta kota ku titumbuluxela, ku anakanya, na ku fuwisa matwisiselo ya vona ya misava leyi va hanyaka eka yona. Hambiswiritano, ntshikelelo na ntikelo wa vutshila byo yingisela na byo vulavula ku suka eka Tigiredi ta 7 ku ya emahlweni i wuntsongo loko wu pimanisiwa na vuswikoti byo hlaya no tsala.

Ririmi ro Engetela ro Sungula ri vula ririmi leri nga riki ra manana kambe leri tirhisiwaka ku vulavurisana eka swiyimo swo karhi erixakeni. Hileswaku ririmi ra ku dyondzisa na ku dyondza eka dyondzo. Kharikhulamu yi nyika nseketelo lowukulu eka vadyondzi lava va nga ta tirhisa ririmi ro engetela ro sungula tanihi ririmi ro dyondza no dyondzisa. Hi ku hela ka Giredi ya 9, vadyondzi lava va fanele va kota ku tirhisaRirimi ra vona ra le Kaya na ririmi ro engetela ro sungula hi ndlela leyi faneleke na hi vutitshembi hi swikongomelo swo hambanahambana, ku katsa na ku dyondza.

EAfrika-Dzonga, vana vo tala va sungula ku tirhisa ririmi ra vona ro engetela, Xinghezi, tanihi Ririmi ra ku Dyondza na ku Dyondzisa (RDD) .

Xiyimo xa Ririmi ro Engetela ro Sungula ku tekiwa leswaku vadyondzi va nga va va nga ri hava vutivi bya bya ririmi leri loko va fika exikolweni. Eka malembe yo sungula ya xikolo, nkongomiso wu le ku vumba vuswikoti bya ku

twisisa na ku vulavula ririmi - vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana. Eka Tigiredi ta 2 na 3 vadyondzi va sungula ku aka vuswikoti bya ku hlaya na ku tsala ehenhla ka masungulo lama ya ku kota ku vulavula. Va tlhela va tirhisa vuswikoti byo hlaya na ku tsala lebyi se va nga byi dyondza eka Ririmi ra vona ra le Kaya.

Eka Swiyimo swa le Xikarhi na le Henhla vadyondzi va ya emahlweni va tiyisisa vuswikoti bya vona bya ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala. Eka nkarhi lowu, vana vo tala va dyondza hi Ririmi ro Engetela ro Sungula, Xinghezi, kutani va fanele va humelerisiwa swinene eka rona. Hikokwalaho ka leswi, ntshikelelo wukulu eka Ririmi ro Engetela ro Sungula wu fanele wu va eka ku tirhisa ririmi eka ku ehleketa na ku ehleketisisa. Leswi swi pfumelela vadyondzi ku ndlandlamuxa vuswikoti bya vona bya matwisiselo, lebyi va byi lavaka ku dyondza tidyondzo to fana na Tisayense, Matematiki, tin'wana na tin'wana hi Xinghezi. Va tlhela va tirha swinene hi switshuriwa swa matsalwa na ku sungula ku ndlandlamuxa vuswikoti bya vuxongi na vuanakanyi hi Ririmi ra vona ro Engetela

Hi nkarhi lowu, vadyondzi va sungulaka Xiyimo xa le Henhla, va fanele va ri na vutivi byo antswa eka Ririmi ra vona ro Engetela ro Sungula mayelana na vuswikoti bya swa ku hanyisana na matwisiselo ya swa xiakhademiki. Hambiswiritano, ntiyiso hileswaku eka xiyimo lexi, vadyondzi vo tala va va va nga si kota ku vulavurisana kahle na van'wana eka nkarhi wa sweswi. Kutani, ntlhontho eka Xiyimo xa le Henhla i ku nyika nseketelo eka vadyondzi lava ku ri karhi ku nyikiwa kharikhulamu leyi nga ta endla leswaku vadyondzi va fikelela swiyimo leswi lavekakaka eka tigiredi leti landzelaka. Swilaveko leswi swi fanele swi va hi ndlela leyi vadyondzi va nga ta tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela ro Sungula hi vuswikoti bya le henhla lebyi nga ta va lulamisela dyondzo ya le henhla kumbe ku ya entirhweni. Kutani ku bumabumeriwa leswaku, laha swi kotekaka, vadyondzi eka Xiyimo xa le Henhla va fanele ku dyondzisiwa minongoti leyi fanaka eka swiyimo ha swimbirhi eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi.

2.1.2 Vuswikoti bya ririmi

Kharikhulamu ya Ririmi ra le Kaya yi veketeriwe ku ya hi vuswikoti lebyi landzelaka:

1	Ku yingisela na Ku vulavula
2	Ku hlaya na Ku langutisa
3	Ku tsala na Ku andlala
4	Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi

2.1.3 Maendlelo yo dyondzisa ririmi

Maendlelo eku dyondziseni ka ririmi eka xitsariwa lexi hi lama simekiweke eka switshuriwa**,** lama simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa, lama tirhisaka mpfanganiso na madyondziselo yo landzelela magoza.

Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa na lama **simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa** ya lawuriwa hi ku tumbuluxa na ku tirhisa switshuriwa nkarhi na nkarhi.

Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa ya valanga ndlela leyi switshuriwa swi tirhaka hi yona. Xikongomelo xa maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa i ku endla leswaku vadyondzi va va na vutivi bya xiyimo xa le henhla, va titshemba na ku va vahlayi va vuxoperi, va va vatsari, valangutisi na vatumbuluxi va switshuriwa. Maendlelo lawa ya katsa ku yingisela, ku hlaya na ku xopaxopa switshuriwa ku endlela ku twisisa ndlela leyi switshuriwa swi tshuriwaka hakona na nkucetelo wa swona. Maendlelo lawa ya lawuriwa hi ku twisisa ndlela leyi switshuriwa swi tumbuluxiweke hi yona.

Maendlelo lama simekiweke eka ku dyondzisa ririmi hi ku ri tirhisa ya vula leswaku loko ku dyondziwa ririmi, mudyondzi u fanele ku nyikiwa vutivi byo anama na ku pfuriwa mahlo swinene loko swi ta eka ririmi leri ri nga ku tirhisiweni naswona u fanele ku nyikiwa nkarhi wo tala wo titoloveta kumbe ku tirhisa ririmi leri eka swiyimo swa

vutomi leswi hanyaka na ku yelana na vutomi bya masiku hinkwawo. Ku dyondza ririmi swi fanele ku fikisiwa na le tlilasini laha vadyondzi va nga ta dyondza vuswikoti byo hlaya na ku tsala hi ku hlaya switshuriwa swo tala na ku tsala hi ku tsala minkarhi yo tala.

Ku dyondzisa ririmi swi humelela hi ndlela ya mpfanganiso, laha mudyondzisi a kombisaka maendlelo lamanene, vadyondzi titoloveta vuswikoti lebyi faneleke emintlaweni va nga si ya tirha va ri voxe. Xivumbeko xa dyondzontsongo yo karhi xi fanele ku va lexi dyondzo yi sungulaka hi ku endliwa hi tlilasi hinkwayo yi nga si endliwa hi mintlawa ku fikela laha vuswikoti byi kombisiwaka hi mudyondzi a ri yexe.

Maendlelo yo dyondzisa ririmi hi ku landzelela magoza ya tirhisiwa loko vadyondzi va hlaya, va tumbuluxa

switshuriwa swanomo na swo tsariwa. Vadyondzi va nghenelela eka swiyimo swo hambanahambana swa magoza yo yingisela, yo vulavula yo hlaya, na yo tsala. Va fanele ku hleketa hi ta vaamukeri va mahungu na xikongomelo enkarhini wa magoza lawa. Leswi swi endla leswaku va vulavurisana na ku kombisa miehleketo hindlela ya ntumbuluko. Xikombiso, ku dyondzisa ku tsala a swi kongomisi eka xitshuriwa ntsena, kambe swi kongomisa eka xikongomelo na magoza yo tsala. Hi nkarhi wa ku tsala loku landzelelaka magoza vadyondzi va dyondzisiwa ku tumbuluxa timhaka, ku ehleketa hi ta xikongomelo na vaamukeri va mahungu, ku tsala mimpfapfarhuto, ku hlela ntirho wa vona na ku andlala xitshuriwa xo tsariwa lexi paluxaka miehleketo ya vona.

Maendlelo yo dyondzisa matsalwa

Ku dyondzisa matsalwa swi fanele ku kongomisiwa eka ku dyondzisela ku twisisa naswona swi ta katsa na na maqhinga ya magoza yo hlaya (ku tilulamisela ku hlaya, hi nkarhi wo hlaya, endzhaku ka ku hlaya) .

Xikongomelonkulu xo hlaya matsalwa etlilasini i ku ndlandlamuxa eka vadyondzi vuswikoti byo tekela enhlokweni matirhiselo ya ririmi ro hluteka, leri nga na nhlamuselo ya masiku hinkwawo, nhlamuselo yo gega, vuyimeri na ku va na nhlamuselo yo enta ku tlula leri va ri hlayaka eka switshuriwa swin'wana. Hambileswi matsalwa yo tala ya nga yo hungasa, yo hlekisa kumbe ku paluxa swo karhi, vatsari lava tsalaka hi ku tinyiketa va tsala tinovhele, mintlangu na switlhokovetselo hikuva va lava ku avelana na ku paluxela vanhu mavonelo, miehleketo na timhaka kumbe swiphiqo, milawu ya mahanyelo, mavoneloxipolitiki na leswi va swi kholwaka. Matirhiselo ya vona ya ririmi hindlela ya vutshila ya engetela eka ku paluxa, ku tiyisisa na ku tshikelela mavonelo ya vona.

Ku dyondzisa matsalwa a swi olovi, kambe a swi koteki handle ka tinhlamuselo ta xiviri na mavonelo ya vadyondzi lama humaka eka vona hi voxe. Loko vadyondzi vo ka va nga dyondzi ku twisisa matsalwa hi voxe, va ta va va nga dyondzangi swo tala. Vadyondzisi va fanela ku papalata mhaka yo nyika matwisiselo na mavonelo ya vona ya switshuriwa swa matsalwa, kambe va pfumelela vadyondzi ku va na xiave lexi amukelekaka xo nyika matwisiselo ya vona. Matwisiselo ya xitshuriwa a hi ku kota ku vula leswi nga swona kumbe leswi nga hoxeka, kambe i ku va muhlayi a kuma leswi nga swa nkoka.

Tindlela to antswa ta maendlelo yo dyondzisa matsalwa ti ta katsa swin'wana kumbe hinkwaswo swa leswi landzelelaka:

- Ringeta ku hlaya xiphemu lexikulu xa xitshuriwa hilaha swi kotekaka hakona etllasini u nga pfi u wisa u Endla migingiriko yin'wana. Leswi a swi fanelangi ku teka mavhiki yo tlula mambirhi. I swa nkoka ku va vadyondzi va va na ntwisiso wa madyondza mayelana na leswi ku vulavuriwaka hi swona eka xitshuriwa. Ku heta nkarhi wo leha mi ri karhi mi hlaya xitshuriwa na vadyondzi swi onha ku twisisa xitori hi xoxe kun'we na kungu ra xona. Titlilasi tin'wana ti nga hlaya switshuriwa ku nga ri na nseketelo wo tano. Leswi swi fanele ku kuceteriwa. Ku fanele ku dyondzisiwa vutlhokovetseri, ku nga ri switlhokovetselo. Hlayani switlhokovetselo swo tala hilaha swi kotekaka hakona etlilasini, na ku tiyisisa leswaku vadyondzi va tsala switlhokovetselo na vona.

- Ku xopaxopa matsalwa i swa nkoka eka nghingiriko wa xiyimo xa yunivhesiti, naswona vadyondzi eka xiyimo lexi a va fanelangi ku nghena eka xiyimo xa le henhla xo xopaxopa matsalwa. Hambiswiritano, xikongomelo xo dyondzisa switshuriwa i ku kombisa vadyondzi leswaku Ririmi ra le Kaya ri nga tirhisiwa hindlela ya vutshila, ya vutlhari hi ku anakanya na hi vuanami. Leswi swi vula leswaku hi fanele ku langutisa hi vuxiyaxiya leswaku xitshuriwa xi tumbuluxiwa njhani, xi tirhisiwa na ku andlariwa njhani leswaku leswi vuriwaka swi ta humela erivaleni no tshikeleriwa. Ntirho wo hlaya wu nga katsa ku vona vukona kumbe ku pfumaleka ka vufananisi; ku languta muxaka wa vufananisi lowu hlawuriweke hi mutsari na leswaku hikokwalaho ka yini wu hlawurile; ku languta swivumbeko swa swivulwa na mavumbelo ya tindzimana kumbe, maandlalelo ya switlhokovetselo; nhlawulo wa marito, timotifi leti tshikeleriwaka eka xitshuriwa hinkwaxo, matirhiselo ya swiyimelo, mpfumawulo na muhlovo laha swi faneleke. Vunyingi bya ntirho lowu wu fanele ku simekiwa eka switshuriwa, kambe ku xopaxopa xitshuriwa ntila hi ntila swi dlaya vuswikoti bya vadyondzi byo tikumela tinhlamuselo leti tumbeleke ta xitshuriwa.

- Vutsari byo tumbuluxa byi fanele ku katsiwa eka tidyondzo ta matsalwa. Migingiriko yo tsala leyi lavaka ku twisisa xitshuriwa lexi hlayiwaka hi vukheta yi nga pfuna vadyondzi ku fikelela xiyimo xa le henhla xo kota ku vona vuxongi bya matsalwa. Minkanerisano ya tlilasi yi nga vuyerisa loko un'wana na un'wana a va na xiave. Kambe minkanerisano ya le tlilasini leyi yisaka eka migingiriko yo tsala yi na xikongomelo lexi nga rivaleni naswona yi vuyerisa eka ku vulavula na ku tsala.

- Xo hetelela, i swa nkoka ku kombisa leswaku matsalwa a hi mhaka yo nyika tinhlamulo leti nga tona. Xitshuriwa lexi heleleke xi vula swin'wana ku nga ri hi swiphemuphemu swa xona. Ku hlaya xitshuriwa hindlela leyinene swi katsa ku migingiriko yo twisisa leswi xi vulaka swona, ku tumbuluxa, ku tinghenisa hi xiviri na ku valanga xitshuriwa hinkwaxo.

Maendlelo man'wana eka matsalwa lawa ya nga pfanganyisiwaka na ku dyondzisela ku twisisa na ku twisisa swihlawulekisinkulu swa matsalwa i ndzandzelelano wa swiendleko, mutsari, nkongomelo, na muxaka wa matsalwa. Maendlelo lawa ya nga tirhisiwa swin'we.

Eka **maendlelo yo languta ndzandzelelano wa swiendleko**, vadyondzi va nga endla vulavisisi va hlanganisa nkarhi lowu tsalwa ri tsariweke hi wona na swa matimu ya nkarhi wa kona.

Eka **maendlelo yo languta mutsari**, vadyondzi va nga teka xiave eka ku dyondza mutsari hi vuenti na vuanami, ngopfungopfu eka vutlhokovetseri laha va nga vumbaka vuxaka exikarhi ka xitlhokovetselo xa yena na nkarhi wo karhi eka matimu.

Eka **maendlelo yo languta nkongomelo**, vadyondzi va nga langutisa minkongomelo yo tanihi vululami, ku humelela, rirhandzu na sw na sw eka switlhokovetselo swo hlaya swo hambanahambana kumbe tinxaka ta matsalwa kutani va swi yelanisa na swiendleko swa ntiyiso swa vutomi. Va nga teka swiboho hi swiendlo swa ximunhuhatwa na ku nyika vonelo hi nkongomelo.

Mayelano na **maendlelo yo languta muxaka wa tsalwa,** vadyondzi va nga veka hi mintlawa, pimanisa no hambanisa tinxaka to hambanahambana ta matsalwa, xik. ku hambana exikarhi ka kungu ra novhele/xitori xo koma/ntlangu/ matsalwa ya swa ndhavuko.

Maendlelo eka ku dyondzisa matirhiselo ya ririmi

Ku dyondzisa swiaki swa ririmi swi fanele ku kongomisa eka matirhiselo ya ririmi na leswi swi nga endliwaka hi ririmi, xik. maendlelo ya nhlamuselo, maololoxelo ya swiphiqo eka ririmi na ku tsakela, ku kucetela vanghana na vatirhikulobye na ku tumbuluxa mahanyelo lawa ya nga fuwa hi timhaka ta vumunhu. Ku dyondzisa swiaki swa ririmi ku fanele ku va ndlela ya leswaku swilo swi humelela.

Kutani, ku dyondzisa swiaki swa ririmi swi fanele ku simekiwa eka switshuriwa, vuhlanganisi na mpanganiso.

Maendlelo ma fanele ku tekeriwa enhlokweni loko ku dyondzisiwa swiaki swa ririmi:

- Ntivoririmi wu fanele ku dyondziseriwa ku tumbuluxa switshuriwa eka mbangu wa swona wa matirhiselo –hi marito man'wana wu tirhana, na ririmi ra ntiyiso.
- Matirhiselo ya ririmi a ya faneli ku tirhisiwa ntsena eka ku xopaxopa swivulwa leswi tiyimelaka swi ri swoxe - ya fanele ya hlamusela ndlela leyi swivulwa swi nga vumbiwa hakona ku tumbuluxa switshuriwa leswi heleleke ku fana na switori, switsalwana, mapapila, swiviko, leswi vadyondzi va swi dyondzaka, hlayaka, no swi tsala exikolweni.
- Ku tirhisa switshuriwa swa ntiyiso ku fana na min'wangulano, tinthavhiyu, swi fanele ku khutaziwa
- Vumba vuxaka exikarhi ka swiaki swa ririmi na matirhiselo ya swona eka swiyimo swo hambanahambana. xik. ku humesela erivaleni miehleketo kumbe matitwelo, ku tivisa vanhu, ku vulavula kumbe ku vika swilo, swiendlo, swiendleko, kumbe vanhu lava mi hanyaka na vona, hi nkarhi lowu nga hundza kumbe nkarhi lowu taka, ku endla swikombelo, ku endla swiringanyeto, ku fihluta swakudya kumbe swakunwa, na ku ala ku fihlutiwa hi ndlela yo amukeleka, ku teka na ku angula eka swileriso, ; ku pimanisa na ku hambanisa swilo
- Tirhisa migingiriko ya le tlilasini leyi yelanisaka swiaki swa ririmi na mintirho, xik. nkarhi lowu nga hundza na xitsalwana xa ndzungulo na ku tsala xiviko; hlayelo ra angulo na xitsalwana xa mpaluxo.
- Kongomisa eka mintirho leyi pfunaka. Ku tiva milawu ya ntivoririmi eka ririmi a swi endli leswaku mudyondzi a kota ku tirhisa ririmi hi ndlela leyi khomaneke no pfuna. Leswi swi nga swa nkoka eka matirhiselo i swiaki na matirhiselo ya ririmi lama hundzaka eka ku languta swivulwa ntsena. Leswi vulaka, ndlela leyi vanhu va tirhisaka ririmi ro vulavula (mbulavulo) kumbe ririmi ro tsariwa (xitshuriwa) hi ndlela leyi khomaneke no pfuna.

2.2 MAAVELO YA NKARHI EKA RIRIMI RA LE KAYA

Nkarhi wo dyondzisa eka Ririmi ra le Kaya i tiawara ta 5 hi vhiki. Vundzeni bya ririmi byi dyondzisiwa endzeni ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi (tiawara ta 10) **. Vadyondzisi a va sindzisiwi ku landzelela ndzhendzheleko lowu tanihileswi wu nga xiswona kambe va fanele va tiyisisa leswaku vuswikoti bya ririmi, ngopfungopfu ku hlaya na ku tsala swa dyondzisiwa no endliwa.** Nkarhi lowu averiweke vuswikoti byo hambanahambana bya tindzimi eka Tigiredi ta 7-9 i mavhiki ya 36. Mavhiki ya mune i ya ku tsarisa swikambelo - mavhiki mambirhi ya xikambelo xa Khotavuxika na laman'wana mambirhi ya xikambelo xa N'wendzamhala.

Maendlelo ya xikombankrhi xa tidyondzo ya fanele ya pfumelela leswaku ku va na tipheriyodo ta ximbirhi to yisa emahlwenmi hi vhiki. Maavelo ya nkarhi ya vuswikoti bya ririmi byo hamabanahambana eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi ya pimanyetiwa hi ndlela leyi landzelaka:

Minkarhi leyi pimanyetiweke eka ririmi ro dyondza no dyondzisa

VUSWIKOTI	MAAVELO YA NKARHI HI NDZHENDDZHELEKO WA MAVHIKI MAMBIRHI (TIAWARA)		
	GIREDI YA 7	GIREDI YA 8	GIREDI YA 9
*Ku yingisela na Ku vulavula (Swanomo)	Tiawara ti2		
*Ku hlaya na Ku langutisa	Tiawara ti3 na timinete ta 30 (Awara yi1 na timinete ta 45 ta xikambelantwisiso na awara yi1 na timinete ta 45 ta switshuriwa swa matsalwa)		
*Ku tsala na Ku andlala	tiawara ti3 na timinete ta 30		
Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi	Awara yi1		
	*** Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi** na matirhiselo ya swona swi pfanganisiwile eka nkarhi lowu averiweke vuswikoti bya ririmi lebyi bya mune. Ku tlhela ku va na nkarhi lowu averiweke ku titoloveta ka mafundza. Vuswikoti byo ehleketa no ehleketisisa byi katsiwile eka vuswikoti na maqhinga lawa ya lavekaka eka Ku yingisela na Ku vulavula, Ku hlaya na Ku langutisa na ya Ku tsala na Ku andlala		

Minkarhi leyi pimanyetiweke eka ririmi rin'wana le ri bohaka ku dyondziwa

VUSWIKOTI	MAAVELO YA NKARHI HI NDZHENDDZHELEKO WA MAVHIKI MAMBIRHI (TIAWARA)		
	GIREDI YA 7	GIREDI YA 8	GIREDI YA 9
*Ku yingisela na Ku vulavula (Swanomo)	Tiawara ti2		
*Ku hlaya na Ku langutisa	Tiawara ti3 (Awara yi1 na timinete ta 30 ta xikambelantwisiso na awara yi1 na timinete ta 30 ta switshuriwa swa matsalwa)		
*Ku tsala na Ku andlala	tiawara ti2		
Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi	Awara yi1		
	*** Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi** na matirhiselo ya swona swi pfanganisiwile eka nkarhi lowu averiweke vuswikoti bya ririmi lebyi bya mune. Ku tlhela ku va na nkarhi lowu averiweke ku titoloveta ka mafundza. Vuswikoti byo ehleketa no ehleketisisa byi katsiwile eka vuswikoti na maqhinga lawa ya lavekaka eka Ku yingisela na Ku vulavula, Ku hlaya na Ku langutisa na ya Ku tsala na Ku andlala		

2.3. SWITIRHISIWA SWO PFUNA KU DYONDZA NA KU DYONDZISA

Vadyondzi va fanele ku va na leswi landzelaka eka ku Dyondza Ririmi ra le Kaya eka Tigiredi ta 7-9

TIGIREDI TA 7 - 9	
SWITIRHISIWANKULU	
Tibuku ta vadyondzi ta Ndzawulelo	√
Dikixinari	√
TINXAKA TA SWITSHURIWA	
Novhele	√
Swirungulwana	√
Mfuwo wa rixaka	√
Ntlangu	√
Vutlhokovetseri	√
SWITIRHISIWA SWA SWIHANGALASA MAHUNGU	
Maphephahungu	√
Timagazini	√
Minkanerisano ya Xiyanimoya/mintlangu	√
Minkombiso ya le ka thelevhixini/mintlangu/tidokhumentari	√

Vadyondzisi va Ririmi ra le Kaya va fanele va va na:

a) Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambeleleo

b) *Language in Education Policy*

c) Tibuku ta ndzawulelo leti tirhisiwaka hi vadyondzi na tibuku tin'wana ta swihlovo ku engetela eka leti ta ndzawulelo

d) Dikixinari (ya ririmi rin'we. ya tindzimi timbirhi, ya tindziminyingi, thesorasi)

e) Tinxaka ta matsalwa to hambanhambana ta matsalwa ya ndzawulelo.

f) Switirhisiwa swo hambanahambana swa swihangalasa mahungu: maphephahungu, timagazini, tiburochara, tifulayara na sw na sw.

g) Ku fikelela swipfuno swa mbonoyingiselo leswi nga ta tirhisiwa etlilasini

h) Swihlovo swin'wana swa swihangalasamahungu (maphephahungu yo hambanahambana, timagazini, na tiburochara)

Swihlovo swa le tlilasini

a) Switshuriwa swo hambanahambana leswi nga ta fikelela swiyimo swo hambanahambana to hlaya, xik. tibuku to hlaya leti hlawuriweke leti nga na tikhopi ta switshuriwa leswi ringaneke tilevhele hinkwato ta tlilasi.

b) Switirhisiwa swa swihangalasa mahungu swo hambanhambana: maphephahungu, timagazini, tiburochara, tifulayara, swinavetiso, tiphositara, switiviso, na sw na sw.

c) Swipfuno swo yingisela/swa mbonoyingiselo

XIYENGE XA 3: VUNDZENI NA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA YA VUSWIKOTI BYA RIRIMI

3.1. NKATSAKANYO WA VUSWIKOTI BYA RIRIMI - KU LANDZELELA MAGOZA/MAENDLELO NA MAQHINGA, MUXAKA WA XITSHURIWA NA VULEHI.

3.1.1 Ku yingisela na Ku vulavula

Ku yingisela na Ku vulavula swi kumeka eka tidyondzo hinkwato**.** Hi Ku yingisela na Ku vulavula loku faneleke, vadyondzi va hlengeleta na ku katsakanya mahungu, va aka vutivi, va ololoxa swiphiqo, na ku hlamusela miehleketo na mavonelo. Vuswikoti byo yingisela hi vuxoperi byi pfuna vadyondzi ku lemuka mikhuva na mavonelo eka xitshuriwa na ku tlhontlha mboyamelatlhelorin'we na ririmi ro onga. Ku yingisela na Ku vulavula i vuswikoti lebyi hambaneke kambe swa tirhisana. Haswimbirhi swi tirhisiwa siku na siku etlilasini loko vadyondzi va ri karhi va amukela no kanerisana hi mahungu yo karhi. Ku yingisela no vulavula ka mafundza ka xiyimo xo karhi, xik: njhekanjhekisano, ku lava xiletelo xo karhi.

Ku yingisela hi ku landzelela magoza na maqhinga.

Hakanyingi ku dyondzisa ka ku yingisela swi katsa ku tirhisiwa ka swiyenge swa ku yingisela hi ku landzelela magoza. Lowu i nghingiriko lowu avanyisiweke hi swiyenge swinharhu leswi kombisaka maqhinga yo yingisela leswaku ku ta twisisiwa marito, ririmi na tinxaka tin'wana to yingisela. A hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa magoza hinkwawo yo yingisela. Xikombiso, loko vadyondzi va ri ku yingiseleni ka nhlamuselo leyi kandziyisiweke va ta fanela ku endla migingiriko yo **tilulamisela ku yingisela** leyi nga ta va tsundzuxa eka ku yingisela ko kongomisa leswaku va ta kota ku yelanisa leswi va swi yingiselaka na leswi va swi tokoteke. Migingiriko **ya nkarhi wo yingisela** yi ta pfuna vadyondzi ku va va tsundzuka vuxokoxoko no hlela hungu leri yingiseriweke. Migingiriko leyi endliwaka **endzhaku ko yingisela** yi nga endla leswaku vadyondzi va kota ku hlamula eka leswi va nga swi twa loko ku karhi ku kanerisaniwa.

Migingiriko yo tilulamisela ku yingisela yi tivisa vadyondzi eka xiyimo xo yingisela. Yi va pfumelela ku pfuxelela vutivi bya vona bya nkarhi lowu hundzeke bya nhlokomhaka, na ku lulamisela ku yingisela.

Pfuxelela vutivi bya le ndzhaku ku nga si sungula ku yingiseriwa.

- Bvumba leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona hi ku languta nhlokomhaka
- Tirhana na ntivomarito wa nkoka lowu vadyondzi va nga wu tiviki.
- Mudyondzisi a nga lulamisa xivutiso xa ku tilulamisela ku yingisela ku vuyisa miehleketo ya vadyondzi.
- Vadyondzi va fanele va tilulamiserile hi ku va na, xikombiso, pensele na buku ku teka/tsala tinotsi.

Hi nkarhi wo yingisela - ku vutisa, ku lemuka, ku fananisa, ku teka tinotsi, ku hlamusela.

Vadyondzi va xopaxopa

- Hungu,
- Xivulavuri na
- Vumbhoni bya swivulavuri.

- Va yelanisa na leswi va swi tivaka.
- Kuma nhlamuselo.
- Vutisa swivutiso.
- Endla minkumbetelo na ku tiyisisa leswi bvumbiweke
- Anakanya/ehleketa hi swona na ku hlela.

Endzhaku ko yingisela i nghingiriko lowu ku landzelaka ku yingisela hi koxe. Vadyondzi va

- Vutisa swivutiso
- Vulavula hi leswi xivulavuri xi swi vuleke
- Hluta tinotsi
- Nyika nkomiso wa leswi andlariweke hi ku vula kunene.
- Susa mahungu eka xivumbeko xa swanomo ku ya eka xivumbeko xa swo tsariwa, xik. tirhisa mahungu ku lebula dayagiramu
- Xopaxopa na ku hlela hi vuxoperi leswi va swi tweke
- Hlanganisa mahungu mantshwa na vutivi lebyi va nga na byona.
- Teka swiboho, hlela, nyika mavonelo ya yena n’wini, angula/hlamula hi vuxoperi.

TINXAKA TO HAMBANAHAMBANA TO YINGISELA	
Ku yingisela hi xikongomelo xo kuma mahungu yo karhi	Ku yingisela, ku nga ri ku twa ntsena, hi swona swa nkoka eka ku angula hindlela ya vutlhari eka swilo leswi hi hlanganaka na swona laha hi hanyaka kona. Eka misava leyi thekinoloji yi nga vumba tinxaka to hambanahambana ta mimpfumawulo, marito, vuyimbeleri na ku vulavula, ku dyondza ku yingisela ntsena swilo leswi swi nga swa nkoka kumbe leswi swi pfunaka hi swona swi lavekaka ngopfu. Swo tala leswi nga longoloxiwa laha hansi, leswi swi humelelaka eka magoza yo hambanahambana yo yingisela a swi nga vi swintshwa eka vadyondzi lava va welaka eka Xiyimo lexi xa le Henhla, kutani vadyondzisi va nga tirhisa maendlelo lawa loko va vona ongeti vadyondzi a va swi twisisi. • Tlhontlha/Pfuxeta vutivi bya le ndzhaku ku nga si sungula ku yingiseriwa. • Tiyisisa xikongomelo xa xivulavuri • Kongomisa miehleketo hinkwayo eka ntirho wa ku yingisela na ku kombisa ku tsakela . • Kuma nhlamuselo • Kamba ku twisisa ka hungu hi ku vumba vuxaka exikarhi ka leswi nga vuriwa, ku endla na ku tiyisisa leswi bvumbiweke, ku endla minkumbetelo, ku hlela na ku anakanya leswi u nga swi twa • Ku endla tinotsi to twisiseka, tirhisa mimepe, ku veketela swilo hi mintlawa ya swona, ku komisa, ku endla minongonoko yo kambela, ku komisa, ku ringula nakambe, ku hlamusela. • Hambanisa hungu na xivulavuri. • Tekela enhlokweni vuxaka exikarhi ka mbangu na nhlawulo wa marito na xivumbeko • Kombisa, hlamusela na ku hlela mahungu. • Twisisa swileriso, kuma swiletelo swa matlhelo eka mepe na ku landzelela maendlelo • Tekela enhlokweni timhakankulu na timhaka to seketela. • Gayela mahungu hi ku: pimanisa, landzelela swileriso, ku pfala mavangwa, ku kota ku vona ku hambana, ku ba tigwaju eka swo karhi, ku hundzisa mahungu ya ya eka xiyimo xin'wana, ku landzelerisa sequencing, ku fananisa, ku hlamusela/nyika nhlamuselo. • Landzelerisa leswi nga andlariwa hi ku: hlamula swivutiso, ku hluta tinotsi, ku veketela miehleketo ku ya hi vuxaka bya yona, ku komisa, ku basisa mhaka yo karhi, ku anakanya hi leswi vuriweke, ku vulavula kumbe ku tsala
Xikambelantwisiso xo yingisela na ku vulavula	• Rungula xitori nakambe • Tsundzuka vuxokoxoko byo karhi eka xitshuriwa • Nyika mavonelo hi minkoka na mahungu lama nga eka xitshuriwa • Anakanya hi ku vona hi tihlo rin'we na mboyamelatlhelorin'we • Kanela hi ximunhuhatwa, kungu na mbangu • Nyika mavonelo • Swivutiso swo lava ku basisa mhaka yo karhi
Ku yingiselela ku kota ku xopaxopa no hlela	Magoza yo tala lama longoloxiweke laha hansi ya pfuna eka dyondzo ya switshuriwa swa matsalwa, swa swinavetiso na tidokhumente ta swa tipolitiki. Endzhaku ka nghingiriko wa ku yingisela, vadyondzisi va tala ku nyika nkarhi wa nkanerisano/mbhurisano, kambe swa pfuna na ku hundzula migingiriko leyi yi va yo tsala, xik. xiphemu xintsongo xa vuyimbeleri bya filimi xi nga tirhisiwa ku sungula xitsalwana xa ndzungulo ('I ncini lexi u xi twaka? Hlamusela leswaku xi ku tsundzuxa yini') . Marito yo hlayanyana yo komba ku titwa lama tshahiweke eka mbulavulo kumbe eka ku hlaya xitlhokovetselo ya nga katsiwa eka xitsariwa lexi faneleke mbangu wolowo. Nghenisa marito lawa eka hungu leri hambanaka na leswi vuriweke eka mbulavulo, kumbe u tirhisa marito lawa eka xitlhokovetselo xa wena n'wini leswaku matwisiselo ya wena ya wona ya ta va erivaleni. • Kombisa na ku hlamusela ririmi ra nsunsumeto, ra ntlhaveko na ro onga, mboyamelatlhelorin'we, ku ya hi nghohe na ku vona mhaka hi tihlo rin'we • Hambanisa exikarhi ka ntiyiso na mavonelo • Kombisa ndzemuko wa na ku hlamusela thoni, magoza na matirhiselo ya ririmi • Angula eka xitayili, thoni na rhejisitara na ku hlela hi ndlela leyi lulameke • Twisisa ndzandzelelano lowunene wa mahungu • Teka xiboho na ku nyika vumbhoni. • Endla minkumbetelo na ku bvumba switandzhaku • Angula eka matirhiselo ya ririmi, nhlawulo wa marito, xivumbeko na matwariselo

TINXAKA TO HAMBANAHAMBANA TO YINGISELA	
Ku yingiselela ku bumabumela na ku burisana na van'wana	Migingiriko leyi yo yingisela va nga titoloveta yona eka minjhekanjhekisano, mimbhurisano ya mintlawa leyintsongo na mbhurisano wun'wana na wun'wana lowu nga kunguhatiwa. Ku languta swichupuchupu swo huma eka tifilimi swi nga pfuna ku xopaxopa swihlawulekisi swin'wana swo fana na leswi longoloxiweke laha hansi. • Angula eka swiyimo swa ku vulavurisana • Tirhisa milawu ya ku siyerisana na van'wana eka mimbulavurisano • Yimelela xiyimo xa tlhelo ra wena. • Vutisa swivutiso ku yisa emahlweni ku vulavurisana • Angula eka ririmi, swikoweto, ku langutana hi mahlo na matirhiselo ya swikoweto swa miri/ririmi ro tirhisa swirho • Komba ku twisisa ka vuxaka exikarhi ka ririmi na ndhavuko hi ku xixima milawu ya ndhavuko/ mfuwo • Angula eka vuxongi bya xitshuriwa xa nomo, xik. ncino, rivilo, nkucetelo wa mimpfumawulo, vufananisi.

Vulehi bya switshuriwa leswi faneleke ku tirhisiwa eka xikambelantwisiso xo yingisela

NTIRHO	GIREDI YA 4	GIREDI YA 5	GIREDI YA 6
Switshuriwa swa swikambelantwisiso swo yingisela swo leha xik. xitori, inthavhiyu, mintlangu, swiviko swa mahungu	Marito ya 150-200/ku fika eka timinete ta 5	Marito ya 200-250/ku fika eka timinete ta 5	Marito ya 250-300/ku fika eka timinete ta 5
Switshuriwa swa swikambelantwisiso swo yingisela swo koma, xik. switiviso, switshuriwa swa mahungu, swileriso, swiletelo swa matlhelo	Marito ya 60-70/timinete ta 1-2	Marito ya 70-80/timinete ta 1-2	Marito ya 80-100/timinete ta 1-2
Xikambelantwisiso xo hlaya/ switshuriwa swo hlaya hi ku dzika	Marito ya 150-200	Marito ya 200-250	Marito ya 250-300

Ku vulavula

Eka Xiyimo xa le Henhla vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa ku vulavula hi ku olova na hi nkhaqato tanihileswi leswi swi nga yin'wana ya tindzhaka ta nkoka eka vutomi bya vona, eka leswi khumhaka vona vini na bya le mintirhweni. Ku tumbuluxa ku titshembha loku i swa nkoka ku tlula thekiniki yihi na yihi ya ku vulavula entshungwini. Vadyondzi va fanele ku tiva leswaku loko va vulavula a ku nga vi na ku hlekana kumbe ku hlekulana, naswona mudyondzisi u fanele a va tshembisa nseketelo wa yena na ku va kuthaza minkarhi hinkwayo.

Vadyondzi va le ka Xiyimo xa le Henhla va fanele ku dyondzisiwa tithekiniki ta masungulo ta ku nyika mbulavulo/ xipichi xa kahle. Ku lehisa mbilunyana swi nga laveka loko hi tirha na vadyondzi hi ku va ku vulavurisana na van'wana swi ri na ntlhontlho eka vona.

Ku vulavula hi ku landzelela magoza na maqhinga

Ku dyondzisa ka ku vulavula ku fanele ku katsa vutivi bya magoza na maqhinga ya mbulavurisano (Ku landzelerisa timhaka, ku veketela timhaka hi marito ya wena, nsivo wa marito, ku kombisa, swikoweto, ku tirhisa mfambafambo wa xikandza ku hlamusela mhaka, mimpfumawulo na ku kombela ku pfuniwa) . Ku dyondzisa magoza ya ku vulavula swi vumbiwa hi magoza lama landzelaka:

- Ku kunguhata - ku endla ndzavisiso na ku lulamisa
- Ku titoloveta na ku andlala

Ku kunguhata - ku endla ndzavisiso na ku lulamisa.

Vadyondzi va fanele va kota ku kombisa vuswikoti bya ku kunguhata, ku endla ndzavisiso na ku lulamisa mbulavulo hi ku:

- Tirhisa rhejisitara leri faneleke, xitayili na rito ku ya hi vaamukeri va mahungu, xikongomelo, mbangu na nkongomelo
- Tirhisa ririmi leri faneleke (nhlawulo wa marito) hi ku:
    - Tirhisa maendli, mahlawuri yo hambanahambana na mangeteri ku humesa mhaka yo karhi, vuxokoxoko na nhlamuselo leyi nga erivaleni loko va vulavula, xikombiso, mbulavulo/xipichi, ku rungula xitori, njhekanjhekisano
    - Tirhisa vutivi bya vamavizweni na maritofularha, tihomofoni, tihomonimi/mafanapeletwa na rito rin'we ku vula xivulwana
    - Tirhisa marito yo lombiwa, ya ntumbululo na marito mantshwa
    - Tirhisa ririmi ro gega (swigaririmi, swivulavulelo, swivuriso), thoni, mahlayelo ya maendli kumbe mafenya.
    - Tirhisa minkomiso ya marito.
    - Tirhisa timintsu, swirhangi na swilandzi
    - Tirhisa xinuna na xisati, vunyingi na ntsongahato.
    - Tirhisa maengeteri na mabumabumeri.
- Kombisa ndzemuko wa ririmi ra vuxoperi hi ku:
    - Nyika ntiyiso na ku kombisa mavonelo
    - Kombisa nhlamuselo yo kongoma na yo gega, na yo tumbela.
    - Kombisa minkoka na mavonelo ya vona, mboyamelatlhelorin'we, ku vona mhaka hi tihlo rin'we, ririmi ro tlhontlha matitwelo, nsusumeto na ro onga, xik. eka mbulavulo wa nsusumeto na vuswikoti byo tirhisa.
- Ku tirhisa switirhisiwa na switshuriwa swo seketela tanihi tidikixinari na tithisorasi ku hlawula ntivomarito wo vuyerisa na ku andlala mhaka a karhi a tirhisa tinotsi, swipfuno swo yingiseriwa na/kumbe swo voniwa na tigirafu ku endlela leswaku a andlala mhaka hi ndlela leyi kokaka rinoko na hi nkhaqato.

Ku titoloveta na ku andlala.

Vadyondzi va fanele va kota ku titoloveta na ku kombisa vuswikoti bya mbulavulo hi ku:

- Vulavula va kongomise eka vayingiseri/vaamukeri va mahungu
- Ku boxa eka tinxaka leti faneleke ta swipfuneto/swihlovo leswi tirhisiweke

- Ku katsa timhaka ta ntiyiso na swikombiso mayelana na swilaveko swa ntirho/mbulavulo;
- Tirhisa masungulo na mahetelelo lama kokaka rinoko (xik. hi ku tirhisa mintshaho ya matsalwa)
- Vumba miehleketo na minseketelo hi ndlela leyi twalaka - vundzeni bya masungulo/vundzenixidzi, vutshila bya vutumbuluxi, nkhomano, kombisa ndlandlamuko lowu twalaka na maveketelelo ya timhaka, swikombiso na miehleketo
- Tirhisa swiphemu swa swivumbeko swa mbulavulo/xipichi (xik. manghenelo, ndlandlamuko wo komba xosungula na xavumbirhi, miri, mahetelelo) eka ku vumba minseketelo yo twala na ku tirhisa vutshila byo susumeta na njhekanjhekisano
- Tirhisa tindlela ta maandlalelo ya timhaka to fana na leti kombisaka ndzandzelelano, tindlela to tirhisa tinhlokomhaka kumbe mhakankulu, xivangelo na mbuyelo, ku pimanisa na ku hambanisa, xiphiqo na xitshunxo ku lemukisa no susumeta mhaka
- Tirhisa matwariselo lama lulameke
- Andlala no humelerisa minseketelo yo twala no tirhisa vumbhoni lebyi faneleke (xik. swa tinhlayo, vumbhoni, swikombiso swo karhi) leswi fikelelaka swilaveko swa vumbhoni leswi katsaka ku khorwisa, ku amukeleka na ku fambelana na leswi seketeriwaka
- Tirhisa tindlela leti faneleke ta mavulavulelo/mavitanelo ya vanhu kumbe to vuyelela: vamanana na vatatana/ vavasati na vavanuna, ndzi lava ku tiyisisa leswaku....;
- Tirhisa swiaki na milawu ya ririmi leyi faneleke tanihi:
    - Swivumbeko swa maendli na mapfunetamaendli ku humelerisa minkarhi na mahlayelo ya riendli hi nkhaqato
    - Tirhisa swihluvi swa mbulavulo ku humelerisa ku vulavurisana ka siku na siku
- Tirhisa swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo, ku yimanyana, mbuyelelo
- Tirhisa tithekiniki to vulavula hi ku tirhisa marito na to kala ti nga tirhisi marito (xikombiso; thoni, ku vulavula u twala/ku yisa rito ehansi na le henhla, mpimo wa rivilo, mavumbele ya swivulwa ku langutana hi mahlo na vaamukeri va mahungu, mafambafambelo ya swirho swa xikandza, swikoweto swa miri mayimelo na matshamelo na ku tirhisa miri) eka maandlalelo.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWA KU YINGISELA NA KU VULAVULA	
Mbulavulo lowu lulamisiweke	Ku tivisa/susumeta/avelana na ku tiyisisa mavonelo. • Ku hlawula nhlokomhaka ya ndzavisiso leyi faneleke • Vumbhoni byo karhi bya nkomiso byi fanele ku tikomba. • Xivumbeko lexi faneleke (manghenelo, miri na mahetelelo) • Vaxaka na nhlokomhaka lebyi nga erivaleni na ku twala • Mavonelo lama tlhontlhaka ku angula hi ndlela ya kahle eka van'wana. • Miehleketo leyi humeseriwaka kahle erivaleni ku ri karhi ku tekeriwa enhlokweni vaamukeri va mahungu na xikongomelo .
Mbulavulo wa xijumana	Ku nyika mbulavulo handle ko wu lulamisela/ku lulamisa timhaka ti twala hi nkarhi wolowo/tirhisa tithekiniki ta mbulavulo hi nkarhi wuntsongo • Tirhisa Xivumbeko lexi faneleke (manghenelo, miri na mahetelelo) • Leswi faneleke ku ya hi xikongomelo • Tirhisa thoni, ku vulavula u twala, mpimo wa rivilo, ku languta vayingiseri, mayimelo na ku tirhisa miri. • Rhejisitara na thoni leyi faneleke vaamukeri va mahungu • Tirhisa ntivomarito lowu faneleke wu tlhela wu tirhiseka na swiaki swa ririmi. • Wu koma kambe kambe wu ri na nkoka
Ku hlaya loku lulamisiweke **(Ku hlayela ehenhla)**	• Ku kombisa ku twisisa ndzimana • Ndzimana yi hlayiwa hi ndlela ya nkhuluko • Rito ri humesiwa kahle ri twala. • Marito ya twarisiwa kahle • Matirhiselo ya kahle ya hefemulo • Aka vuxaka na vaamukeri va mahungu (aka/tumbuluxa moya wo tshembhana) • Ndzimana leyi hlawuriweke yi tekela enhlokweni vaamukeri va mahungu • Vulehi bya ndzimana hi lebyi faneleke
Ku hlaya ka xijumana **(Ku hlayela ehenhla)**	Ku hlaya swin'we xitshuriwa lexi tsariweke hi yena n'wini kumbe hi un'wana; ku titsakisa • Ntwisiso wa ndzimana wa kombisiwa/humelerisiwa • Ndzimana yi hlayiwa hi ndlela ya nkhuluko • Rito ri twala kahle • Marito ya twarisiwa kahle • Matirhiselo ya kahle ya hefemulo • Aka vuxaka na vaamukeri va mahungu (aka/tumbuluxa moya wo tshembhana) • Ndzimana leyi hlawuriweke yi tekela enhlokweni vaamukeri va mahungu • Vulehi bya Ndzimana hi lebyi faneleke

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWA KU YINGISELA NA KU VULAVULA	
Njhekanjhekisano	Ku nyika mavonelo yo hambanahambana hi nhlokomhaka leyi hlawuriweke. Lexi i xivumbeko xa mbulavulo wa mafundza lowu ntshungu wu wu langutaka wu tlhela wu teka xiave wona. **Maendlelo ya njhekanjhekisano:** • Swipanu swimbirhi swa swivulavuri, hi xitalo ku va na swivulavuri swinharhu hi xipanu, va pfumela kumbe va kanetana na nhlokomhaka/xitatimende. Nhlokomhaka yi vula mhaka yo karhi yi tlhela yi boxa na mavonelo ehenhla ka mhaka ya kona, xik. 'Bolo ya misava yi vile kahle eka ikhonomi ya hina', ku tlula ku 'Bolo ya Misava'. • Mafambiselo ya njhekanjhekisano ya lawuriwa hi mutshamaxitulu loyi a: - Tivisaka xitatimende/nhlokomhaka na ku nyika vundzhaku bya kona - Tivisa xivulavuri xin'wana na xin'wana - Ku endla leswaku swilo swi famba hi nawu - Hlayisa nkarhi - swivulavuri swi pimeriwa nkarhi - Fambisa mbhurisano loko nhlokomhaka yi tivisiwa (languta laha hansi) - Fambisa ku vhota (languta laha hansi) • Mutshamaxitulu u tivisa nhlokomhaka na ku kombela xivulavuri xo sungula xa tlhelo lerin'wana (xipanu xa tlhelo ra mpfumelo ra nhlokomhaka) ku vulavula • Xivulavuri xo sungula xi andlala mavonelo ya xipanu lama seketelaka/yimaka na nhlokomhaka • Xivulavuri xo sungula xa tlhelo ra nandzulo (lava vulavulaka ku kaneta nhlokomhaka) xi andlala mavonelo lama kanetaka nhlokomhaka naswona xi nga ha kaneta mavonelo ya xivulavuri xo sungula. • Xivulavuri xa vumbirhi xo pfumelelana na nhlokomhaka xi ya emahlweni xi engetela eka mavonelo ya xipanu, xi andlala mavonelo mantshwa, na ku hlasela/kaneta leswi vuriweke hi xivulavuri lexi hundzeke. • Xivulavuri xa vumbirhi xa tlhelo ro kaneta xi endla tano na xona. • Nhlokomhaka yi pfuleriwa eka ntshungu (vaamukeri va mahungu) ku burisana hi yona na ku vutisa swivutiso. • Endzhaku ka mbhurisano/nkanerisano wo angarhela, xipanu xa tlhelo ro kaneta xi songa ku sungula. Xivulavuri xa vunharhu xi vuyelela nakambe mavonelonkulu/timhakankulu ta xipano na ku ringeta ku susumeta ntshungu ku vhotela nkaneto wa nhlokomhaka, a nyika na swivangelo. Xivulavuri lexi xi nga ha hlasela mavonelo lawa ya nyikiweke hi xivulavuri lexi hundzeke. • Xivulavuri xa vunharhu xa tlhelo ro pfumela xi endla tano na xona. • Njhekanjhekisano wu nga fika emakumu kutani mbuyelo wu kumiwa hi tindlela to hambana, xik., hi ku endla leswaku swipichi/mimbulavulo yi kamberiwa (ku nyika minkutlunya) hi muahluri, kumbe ku endla leswaku ku vhoteriwa nhlokomhaka.
N'wangulano	• Kombisa mbulavurisano exikarhi ka vanhu vambirhi kumbe ku tlula. • Sungula na ku yisa emahlweni mimbulavurisano • Tirhisa milawu ya ku siyerisana na van'wana, vona leswaku ku angulana ku ya mahlweni. • Yimelela xiyimo xo karhi • Yingiselana, kanerisana • Tatisa mavangwa na ku khutaza/kondletela xivulavuri • Basisa timhaka to karhi. • Nyikana miehleketo na mintokoto na ku komba ntwisiso wa minongoti

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWA KU YINGISELA NA KU VULAVULA	
Inthavhiyu	Ku kuma mahungu kumbe mavonelo eka munhu kumbe phanele • Tirhisa ku vutisa swivutiso, nsunsumeto, ku teka tinotsi, ku komisa/katsakanya, vuswikoti byo yingisela na byo tirhisa swikoweto • Kunguhata na ku lulamisa: humesa xikongomelo, vutivi bya le ndzhaku, xaxameta, swivutiso, nkarhi, ndhawu, ndzandzelelano, mbangu (languta swihlawulekisi swo tsala) • Ku tirhisa tithekiniki ta inthavhiyu hi ku landzelela magoza lama: - Masungulo (ku titivisa; ku vula xikongomelo) - Aka vuxaka (aka/tumbuluxa moya wo tshembhana) - Swivutiso (vutisa ku suka eka swo angarhela ku ya eka swo kongoma; swivutiso swo yelana na xikongomelo xa inthavhiyu; tirhisa ririmi leri vupfeke, ro ka ri nga khunguvanyisi van'wana, ro xixima, ra nsunsumeto; yingisela swinene; hlela maangulelo; angula hi ndlela leyi vuyerisaka ku komba vutivi bya wena) - Nkatsakanyo/nkomiso (tsala miangulo hi ku teka tinotsi; katsakanya; longoloxa no lulamisa miangulo na timhaka ta nkoka hi ndlela leyi twisisekaka) - Mahetelelo/ku gimeta (khensa loyi a inthavhiyuwaka; nyika vuxokoxoko byo tihlanganisa na yena)
Xiviko (xa mafundza na nkamafundza)	• Nyika xiviko xa leswi swi humeleleke hi ku hetiseka, xik: nghozi, swin'wana na swin'wana leswi kumekeke. • Kombisa nhlokomhaka, manghenelo (vundzhaku, xikongomelo, vuyimelo, vunavi) miri (Mani? Hikokwalako ka yini? Kwihi? Rini? Yini? Njhani?), mahetelelo, swibumabumelo, matsalwa ya vuxokoxoko, switandzhaku • Kunguhata: hlengeleta na ku lulamisa mahungu, tsala timhaka • Tirhisa rhejisitara na xitayili xa mafundzanyana ku ya eka ya mafundza • Tirhisa: - Nkarhi wa sweswi (handle ka le ka swiviko swa matimu); - Maviti yo angarheta; xik munhu, mbyana - Munhu wa vunharhu; - Nhlamuselo ya timhaka ta ntiyiso/xiviri; - Marito ya xithekiniki na swivulwahava; na - Ririmi ra mafundza na ku ka ri nga kongomangi munhu.
Nyika swiletelo swa matlhelo	Ku byela un'wana leswi a nga fikisaka xiswona eka ndhawu yo karhi • Tirhisa **swiletelo swa matlhelo** loko u byela un'wana leswi a nga fikisaka xiswona eka ndhawu yo karhi. • Tirhisa xivumbeko xo lerisa • Ku tirhisa munhu wa vumbirhi ku kombisa mbulavurisano exikarhi ka xivulavuri na muyingiseri • Tekela enhlokweni leswi landzelaka loko u nyika swiletelo swa matlhelo: - Tirhisa swivulwa swo koma, kongoma na ku twisiseka - Tirhisa nxanxamelo/ndzandzelelano lowu faneleke - Kongomisa eka tlhelo ro karhi - Kombisa mpimanyeto wa mpfhuka - Nyika mpimanyeto wa nhlayo ya switarata leswi u nga ta swi tlula ku fika laha u yaka kona - Nyika vuxokoxoko bya mimfungho ya ndhawu leyi nga kona endleleni - Tirhisa marito yo komba ndhawu leyi xilo xi nga eka yona. - Tirhisa marito lama kombaka matlhelo - Tirhisa marito ku komba ku bumabumela/tsakela

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWA KU YINGISELA NA KU VULAVULA	
Swileriso	Ku hlamusela matirhiselo ya nchumu wo karhi, lulamisa swakudya, lunghisa xo karhi lexi onhakeke, na sw. na sw. • Hlamusela **ntirho** kumbe matirhiselo ya nchumu wun'wana na wun'wana lowu nga eku tirheni; ku lulamisa swibye, ku lunghisa leswi onhakeke/tshovekeke, na sw. na sw. Ku lulamisa/sweka swakudya swo hambanahambana, ku lulamisa xin'wana na xin'wana lexi onhakeke. • Kunguhata na ku lulamisa (languta swihlawulekisi swo tsala) - Twisisa xi(swi) yimo na leswi ku nyika swileriso/maendlelo swi kongomisiweke eka swona. - Hlamusela matirhelo kumbe matirhiselo ya nchumu wun'wana na wun'wana. - Kombisa ndzandzelelano wa swileriso lowu hetisekeke, wu twisiseka na ku twala. - Swibukwana swa vatirhisi/manyuwali, swileriso na matirhiselo - Tekela enhlokweni ntivomarito, ntivoririmi, swivuriso, swivulavulelo, ririmi ro tika na swivulwana leswi nga tirhisiwaka. • Ku andlala.
Nyika xiviko xa nomo/ xiviko	• Andlala hi ku vulavula swiendleko swo huma eka xik. xiyanimoya kumbe thelevhixini kumbe leswi kumiweke eka inthavhiyu leyi khomiweke • Kunguhata na ku lulamisa - Tivisa leswi faneleke ku fikeleriwa hi ku andlala ka nomo ka mafundza. - Bvumba ntivomarito, ntivoririmi, swivuriso na swivulavulelo leswi nga tirhisiwaka - Endla ndzavisiso ku kuma mahungu lama faneleke ku suka ka xivulavuri na ririmi leri lavekaka ku hlamusela mahungu. - Andlala; languta leswi landzelaka: o Xivumbeko xo karhi xa ndzavisiso xi fanele ku tikomba. o Xivumbeko xa muxaka wa xitsuriwa xi fanele ku landzeleriwa (manghenelo, miri na mahetelelo) o Xitshuriwa xi fanele ku va xi khome timhaka to twala leti khomaneke na nhlokomhaka naswona xi paluxa timhaka ta ntiyiso hi ndlela yo twisiseka . o Mavonelo lama tlhontlhaka angulo lowu faneleke eka van'wana ya humelerisiwa o Mpaluxo lowu twisisekaka wa miehleketo lowu tekelaka enhlokweni vaamukeri va mahungu na xikongomelo. o U nga teki tlhelo (ririmi ro twisiseka ro ka ro nga teki tlhelo) naswona andlala hi ririmi leri ringaneleke vayingiseri. o Tirhisa ririmi ra miri leri faneleke. Papalata swikoweto. • Lulamisa ku andlala swanomo hi swiyenge swinharhu. - Manghenelo: koka rinoko ra vaamukeri va mahungu; hlamula I mani? I yini? Kwihi? Rini? - Miri: lulamisa timhakankulu hi ndzandzelelano lowu twalaka. Hi ku tirhisa mahungu hi nkhaqato, seketela mhakankulu hi mahungu lama humaka eka ndzavisiso; tirhisa vuxokoxoko na swivulwa swa nhlamuselo ku endla leswaku xiviko xi nyanyula. - Mahetelelo: katsakanya ku fika eka mhaka ya nkoka. Tsala mahetelelo yo koma. Songa u tlhela u kombisa mhakankulu. Humesa timhakankulu ku vumba mavonelo ya wena n'wini mayelana na nhlokomhaka wa xiviko. • Tirhisa swipfuno swa swovoniwa, swo fana na tiphositara kumbe phurokijetara ya data, na ku titoloveta ku swi tirhisa. • Tirhisa tinotsi ku endla nxanxamelo wo hetelela wa xiviko • Tirhisa tinotsi loko u andlala xiviko

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWA KU YINGISELA NA KU VULAVULA	
Foramu/Nkanerisano wa phanele	Ku nyikana mavonelo yo hambanahambana kumbe mahungu yo huma ka swihlovo swo hambanahambana Vavulavuri va fanele va: • valanga/languta miehleketo yo hambanahambana • va yingiselana • pfumelelana/pfumela leswaku va endlile xihoxo loko swi fanerile. • nga kavanyeti swivulavuri swin'wana • vumba mhaka yo twala ku suka eka miehleketo ya lavan'wana. • tshama eka nhlokomhaka • ringeta ku katsa vanhu eka nkanerisano - kavanyeta hi ndlela ya kahle - humesa mavonelo na ku seketela hi ku kombisa swivangelo • Xivulavuri xin'wana na xin'wana xi vulavula hi xiphemu/xiyenge xo karhi xa nhlokomhaka tirhisa swivulwana leswi tirhisiwaka eka mafambiselo ya tinhlengeletano • Mintirho ya mutshamaxitulu - Ku endla leswaku swilo swi famba hi nawu - Ku vona leswaku nkarhi wu tirhisiwa hindlela leyi faneleke - Ku vona leswaku nongonoko wa landzeleriwa - Ku kondletela leswaku ku tekiwa xiave - Ku va a nga teki tlhelo - Ku kombela swiringanyeto na endla leswaku ku vhotiwa.
Miencenyeto	Vadyondzi va andlaleriwa xiyimo xo karhi, xi nga va xiphiqo kumbe xiendleko, lexi va faneleke ku angula eka xona hi ku va teka xiyimo xo karhi. Encenyeto wu nga va wu nga lulamisiwanga, kumbe mudyondzi a nga ha byeriwa hi xiyimo lexi a faneleke ku xi tlanga. Makambelelo ya muxaka wolowo ya pfulekile naswona ya kongomisiwa eka ku kambela munhu wo karhi.
Nkanerisano wa nkamafundza/ mbulavurisano	Ku nyikana miehleketo, mavonelo na mintlawa yo karhi. • Sungula na ku yisa emahlweni mbulavurisano • Tirhisa milawu ya ku siyerisana na van'wana • Yimelela xiyimo xo karhi • Kanerisana • Tatisa mavangwa na ku khutaza/kondletela xivulavuri • Nyikana miehleketo na mintokoto na ku komba ntwisiso wa minongoti
Ku tivisa xivulavuri	Ku nyika vaamukeri va mahungu vuxokoxoko hi xivulavuri/muendzi • Kuma timhaka ta nkoka eka xivulavuri • Tirhisa ririmi/xitayili xa mafundza kumbe rhejisitara • Tumbuluxa moya wa ku tsakela na ku langutela eka vaamukeri va mahungu, xik. hi ku byela vaamukeri va mahungu timhaka leti faneleke ta vundzhaku bya xivulavuri na leswi xi swi fikeleleke • Engetela ku langutela hi ku, xik., yimanyana na ku cincacinca thoni • Heta hi matimba na ku titshembha
Ku nyika marito yo khensa	Ku nyika marito yo khensa xivulavuri endzhaku ka loko xi andlarile mbulavulo eka vaamukeri va mahungu. • Tirhisa ririmi/rhejisitara ra mafundza • Yingisela xivulavuri hi vukheta leswaku u ta kota ku tsavula swilo swa nkoka eka mbulavulo wa xona. • Boxa timhaka ta ntikelo eka mbulavulo • Heta hi matimba na ku titshembha

Nkarhi lowu pimiweke wo tumbuluxa switshuriwa swanomo

SWITSHURIWA	NKARHI LOWU PIMIWEKE TIGIREDI TA 7 - 9
Mimbulavurisano, minjhekanjhekisano, minkanerisano ya foramu/ntlawa/phanele	Timinete ta 10-15
N'wangulano	Timinete ta 4 - 6
Swiletelo swa matlhelo na swileriso	Timinete ta 2 - 4
Inthavhiyu	Timinete ta 8 - 10
Ku hlaya loku lulamisiweke	Timinete ta 2 - 3
Mbulavulo lowu lulamisiweke, xiviko, nhluto	Timinete ta 2 - 3
Mbulavulo wa xijumana	Timinete ta 2 - 3
Ku rungula xitori	Timinete ta 5 - 7
Tinhlengeletano na mafambiselo ya tona	Timinete ta 7- 10

Swikombiso swa swivulwahava leswi tirhisiwaka eka mbulavurisano wa Xitsonga

KU KOMBELA MPFUMELELO/SWIKOMBELO	KU KAVANYETA
• Xana ndzi nga…..? • Ndzi kombela….? • Swi nga koteka leswaku ndzi…..? • Xana swi lulamile loko….? • Swi nga va kahle loko…? • U nga vilela loko ndzi…? • Ndzi kombela/ndzi pfumelele … • U nga pfumela ku …?	• Ndzi khomele, ndzi nga ...? • Ndzi rivalele, u ehleketa leswaku ndzi nga...? • Ndzi khomele, u tiva ...? • Ndzi khomeleni, mi nga ndzi pfuna? (mafundza
KU PFUNA	**KU LAVA KU PFUNIWA**
• Xana ndzi nga ku pfuna? • Ndzi nga ku pfuna? • U nga va u lava swin'wana? • U nga va u lava ku pfuniwa? • U lava ku pfuniwa? • Ndzi nga ku endlela yini namuntlha?	• Ndzi nga kuma ku pfuniwa hi…..? • U nga ndzi pfuna ku…..? • Ndzi kombela ku pfuniwa hi … • Ndzi kombela mi ndzi pfuna hi … (mafundza) • Ndzi kombela mi hoxa xandla eka …
KU KOMBELA KU RIVALERIWA	**KU VILELA**
• Ndzi khomele. • Ndzi rivalele ku va…. • Ndza tisola…… • Ndzi kombela ku rivaleriwa ku va… • Ndza tisola ku va … • Ndzi khomele. • A ndzi ku twangi kahle. • Matlhari hansi • Phepha Mageva	• Ndzi khomele ku va ndzi vula leswi, kambe... • Ndzi rivalele ku va ndzi ku karhata, kambe... • Kumbe xana u rivale ku... • Ndzi vona onge u nga va u rivele ku..... • Ndzi khomele loko ndzi hume endleleni, kambe... • Swi nga endleka ku vile na ku ka ku nga twisisaniwi hi... • U nga ndzi teki hindlela yin'wana, kambe... • Onge ku ve na xihoxonyana

KU NYIKA SWITSUNDZUXO

- A ndzi voni swi fanerile leswaku u ……..
- U fanele u…..
- A wu fanelangi u……...
- Loko a ku ri mina wena, a ndzi ta…….
- Loko a ndzi ri eka xiyimo xa wena, a ndzi ta …
- Loko a ndzi ri endzeni ka tintangu ta wena, a ndzi ta ....
- Swa antswa u ….
- A wu fanelangi…….
- Hambi wo endla yini, u nga tshuki u…….

KU VULA LESWI U SWI TSAKERISAKA XISWONA.

- U ga tsakela ku ….
- Swi nga antswa ndzi……
- Hikwalaho ka yini hi nga...?
- Hi swona, ndzi ta tsakela…….. u swi vonisa ku yini?
- U ehleketa leswaku hi nga endla yini?
- Loko a swi ri emavokweni ya mina, a ndzi ta …
- Ndzi vona onge hi fanele ku .... ….

KU BVUMBHA, KU KUMBETELA

- Ndzi nga vula leswaku a nga va a lulamerile ku...
- Swi nga pfumala swo…
- A nga va a ...
- Swi vonaka onge ...
- Kumbexana u pfumala ku…
- Kumbexana va lava ku ...
- Swa tika ku vula, kambe ndzi ehleketa leswaku …
- A ndzi na ntiyiso kahle, kambe ndzi ehleketa …

KU NYIKA VUXOKOXOKO BYO KA BYI NGA HELELANGI

- Ku na kwalomu ka….
- Ku na ku lava ku ringana…
- Ku na nhlayo leyikulu ya…
- ……. kumbetela ku fika ka …..
- Onge…
- Swi yelana na…
- Swi fana na …..
- Swa tika ku vula, kambe ndzi ehleketa…
- A ndzi na ntiyiso kahle, kambe ndzi ehleketa…

KU LELANA NA LOYI A FAMBAKA.

Tendzo to leha, masiku yo wisa, tendzo to koma

- Vana na rendzo lerinene.
- Vana na masiku yo wisa lamanene.
- Tiphine hi masiku ya wena yo wisa.
- Tiphine!
- Vana na nkarhi lowunene **e-** (u ya ka kona ko fana na le vhengele xo dyela eka xona)
- Vana na nkarhi lowunene **e-** (dorobeni lerikulu)
- Tindlela ti mi basela.
- Hosi yi mi hlayisa.
- Mi ya va rungula.
- Mi vuya na leswinene.
- Tindlela a ti mi basele, swikundzu swi etlela.

KU PFUXELA ENDZHAKU KA RENDZO

- A ma ri njhani masiku ya wena yo wisa e…?
- U tiphinile hi nkarhi wa wena e- (laha a wu ye kona) ?
- A ri ri njhani rendzo ra wena/ra xihahampfhuka?
- Vavhaki!
- Vuyani!
- Ambani ku nona ka!

KU TIKAMBELA

- Leswi swi tirhekile/swi pfunile hikuva ….
- Ndzi swi endle kahle hikuva ….
- A swi ta va swi antswile loko a ndzi lo …
- Leswi swi nga antswisiwa hi …
- Vuyomahlweni byi/a byi le rivaleni/twali hikuva …
- Leswi swa humelela hikuva …
- Ndlela se ya tikomba
- Swi ya kona
- Hi jirile.
- Swi hi bise makanyi.
- Hi yi lwile.
- Swi hi be xifuva.
- Kule hi laha hi humaka kona.

3.1.2 Ku hlaya na Ku langutisa

Vuswikoti bya **Ku hlaya na Ku langutisa** lebyi ndlandlamukeke i bya nkoka eka ku dyondza Vadyondzi va ndlandlamuxa vuswikoti eka Ku hlaya na Ku langutisa switshuriwa swo hambanahambana swa matsalwa na swo ka swi nga ri swa matsalwa, ku katsa na switshuriwa swa swovoniwa. Vadyondzi va lemuka ndlela leyi muxaka wa matsalwa na ririmi leri faneleke swi paluxaka hakona xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu eka xitshuriwa. Hi ku hlaya etlilasini na ku hlaya va ri voxe, vadyondzi va va vaehleketi va vuxoperi na vutumbuluxi.

Ku hlaya/ku langutisa ku katsa swiyenge swimbirhi: 1) ku dyondza na ku tirhisa maqhinga ku hundzuluxa na ku twisisa xitshuriwa 2) ku dyondza na ku tirhisa vutivi bya swihlawulekisi swa switshuriwa. Swiphemu/swiyenge hinkwaswo swi fanele ku va kona eka ku hlaya/ku langutisa ka switshuriwa swa matsalwa na swo ka swi nga ri swa matsalwa.

Vundzeni bya ku hlaya/ku langutisa byi veketeriwe eka: 1) ku hlaya ku kota ku twisisa 2) ku hlayela swa dyondzo ya mafundza (matsalwa) na 3) ku hlaya a ri yexe loku engeteriweke.

Ku hlaya hi ku landzelela magoza na maqhinga

Ku dyondzisa ku hlaya swi nga katsa magoza manharhu lama nga pfunetaka leswaku switshuriwa swi twisiseka. A hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa magoza lawa hi manharhu ka wona. Xikombiso, loko vadyondzi va ri eku hlayeni ka xitshuriwa kumbe muxaka wa tsalwa lowu va nga wu tiviki, va ta fanela ku endla nghingiriko wa ku **tilulamisela ku hlaya** lowu nga ta va pfuna leswaku va vona swihlawulekisi swa xitshuriwa xolexo leswaku va ta vona ku yelana ka xona na ntokoto kumbe vutivi lebyi va nga na byona. Loko se va nghena eka nghingiriko **wo hlaya** swi ta va pfuna leswaku va xopaxopa xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi swa xitshuriwa kumbe tsalwa rolero hi vuenti. Migingiriko ya **endzhaku ko hlaya** yi nga pfuna vadyondzi leswaku va ringeta ku humesela erivaleni leswi va swi hlayeke eka tsalwa hi ndlela yo tsala.

- Ku tilulamisela ku hlaya
- Hi nkarhi wo hlaya
- Migingiriko ya endzhaku ko hlaya

Ku tilulamisela ku hlaya

Vadyondzi va nga va va tilulamiserile eka xitshuriwa hi tindlela to hambana ku ya hi muxaka wa xitshuriwa na levhele ya mudyondzi. Swi thintha vuyelanisi na vutivi bya yena bya leswi a swi dyondzeke khale.

- Vadyondzi va khutaziwa ku tivumbela leswi va swi langutelaka eka xitshuriwa hi ku tirhisa vuthala lebyi humaka eka swifaniso kumbe swinepe, muxaka wa xitshuriwa, xivumbeko, pheji ya nhlokomhaka, leswi nga endzeni, kavanyisa, dlilosari, xikombo, xitandzhaku na xinyikanhlamuselo.
- Ku hlaya hi ku hatlisa leswaku ku kumiwa rivoningo mayelana na swihlawulekiso swa switshuriwa swo fanana: ku fambisa mahlo: Mavito ya matsalwa, tinhlokomhaka, tinhlokomhakantsongo, swihlamuselaswifaniso kumbe swihlamuselatikhathuni, swiphemu swo voniwa na swo tsariwa, xik: tifonto na manomborelo, tigirafu, tichati, tidayagiramu, mimepe, timenyu ta khompyutha ku lava marito ya nkoka, na swin'wana.
- Ku hlaya hi ku hatlisa leswaku a kuma timhakankulu na ku nyika miehleketo ya yena eka nkanerisano wo tilulamisela ku hlaya. Ku hlaya hi ku hatlisa na ku nyika mavonelo ya yena eka nkanerisano wo rhangela ku hlaya.

- Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mahungu yo seketela.
- Ku bvumba vundzeni bya xitshuriwa hi ku tirhisa vutivi lebyi kumiweke loko ku hlayiwa hi ku hatlisa na ku fambisa mahlo

Hi nkarhi wo hlaya

- Ku kumiwa tinhlamuselo ta marito yo ka ya nga tolovelekangi na swifaniso hi ku tirhisa vutivi byo hlaya kumbe ku twisisa rito hi ku pfuniwa hi swiphemuphemu swa rona na hi ku tirhisa vuthala bya mbangu lowu swi kumekaka eka wona.
- Ku hlaya nakambe/ku langutisa nakambe.
- Ku swi vona hi miehleketo.
- Ku kuma nhlamuselo (vuhleri, vuyelanisi, mbangu, matumbuluxelo ya marito, na.sw.na. swi.)
- Ku vutisa swivutiso
- Ku endla tinotsi (timhakankulu na miehleketo yo seketela)
- Ku katsakanya/komisa timhakankulu na to seketela hi ku longoloxa kumbe tipoyinti/ndzimana ku ya hi vulehi lebyi lavekaka
- Ku basisa timhaka to karhi
- Endla minkumbetelo
- Ku hlamusela/ku hlela minkumbetelo na mahetelelo ya mutsari

Endzhaku ko hlaya

- Ku hlamula swivutiso mayelana na xitshuriwa ku sukiwa eka leswo olova ku yiwa eka leswo tika.
- Ku vumba nkatsakanyo/mavonelo ya wena.
- Ku hlela/ku kanela tinhlamuselo to hambanahambana ta xitshuriwa.
- Ku fananisa na ku hambanisa.
- Ku hlela, ku endla minkatsakanyo.
- Ku tshula xitshuriwa xo fana na lexi hlayiwa hindlela yo tsala (laha swi nga fanela) .
- Ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi: ku kongomisiwe eka:
    - timhaka ta ntiyiso na mavonelo
    - tinhlamuselo to kongoma na ta nkumbetelo
    - tinhlamuselo to kongoma na to gega
    - vundzhaku xitshuriwa na bya mutsari mayelana na ta mahanyelo na tipolitiki na swa mfuwo

- ndlela leyi ku hlawula na ku tlula timhaka swi nga na nkucetelo hakona eka nhlamuselo
- vuxaka exikarhi ka ririmi na matimba
- ririmi ro tlhontlha matitwelo na ro khorwisa no onga, mboyamelatlhelorin'we, ku venga munhu kumbe ntlawa wo karhi handle ka xivangelo, xihlawuhlawu, ku vona timhaka hi tihlo rin'we, matirhiselo yo hambanahambana ya ririmi, minkumbetelo, ku ehleketela, mavonelo/minseketelo, xikongomelo xo katsa ku siya mahungu yo karhi.
- Ku hlamusela switshuriwa swo voniwa (tinxaka to hambana ta swa swidirowiwa na swivoniwa)

Ku hlamusela switshuriwa swo voniwa (tinxakaxaka ta swo dirowiwa na swo voniwa kunene)

Vadyondzi vo tala va kuma vutivi eka xikirini ku tlula eka maphepha lama nga kandziyisiwa. Dyondzo yo twisisa switshuriwa swo voniwa kunene i ya nkoka swinene hikwalaho xikirini xa khompyuta i xihlovo lexi nga fuwa xa switirhisiwa. Lemuka hilaha maandlalelo ya timhaka ya nga na nkoka eka tiwebusayiti, ndlela leyi vanavetisi va kokaka rinoko ra vanhu na ndlela leyi mafambafambelo na muhlovo wa swilo swi nga na nkoka eka ku kucetela vatirhisi va webusayiti yo karhi leswaku va hundzela eka tiwebusayiti tin'wana.

- Tithekiniki ta nsusumeto: Ririmi ro tlhontlha matitwelo, nsusumeto, mboyamelatlhelorin'we, ririmi ro khorwisa no onga
- Ndlela leyi ririmi na swifaniso swi kombisaka na ku vumba minkoka na mavonelo.
- Ntikelo wo tirhisa tinxakaxaka ta tifonto na tisayizi to karhi, tinhlokomhaka na tikhepixini
- Xopaxopa, kuma mongo, hlela mahungu na ku angula eka tinxaka ta tikhathuni/swichupuchupu swa tifilimi.

Migingiriko yo hlaya na muxaka wa muhlayi leswi a languteriweke.

Ku hlaya loku lulamisiweke (ku hlayela ehenhla)

- Ku tirhisa thoni, matwariselo ya rito, rivilo leri faneleke, ku languta vayingiseri, mayimelo na matirhiselo ya swirho.
- Ku twarisa marito handle ko onha tinhlamuselo ta wona.

Ku hlaya ka xijumana (ku hlayela ehenhla)

- Ku hlaya kahle ku ya hi xikongomelo.
- Ku twarisa marito handle ko onha tinhlamuselo ta wona.
- Ku tirhisa thoni, matwariselo ya rito, rivilo leri faneleke, ku languta vayingiseri, mayimelo na matirhiselo ya swirho.

Xikambelantwisiso

- Ku kota ku hlaya xitshuriwa hi vuxoperi (Xikambelantwisiso xo hlaya)
- Ku twisisa xitshuriwa hi ku angarhela - swihlawulekisi swa xitshuriwa - tinhlokomhaka, swifaniso, tigirafu, tichati, tidayagiramu, tinhlokomhaka, tinhlokomhakantsongo, manomborelo, tikhepixini, mhakankulu, xivumbeko, xik. tikholomo ta phephahungu na sw na sw.
- Ku kombisa ku hlaya u ri wexe (Ku hlaya hi ku anama u hlayela ku tiphina, ku kuma mahungu na ku dyondza.
- Ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi (ku lemuka tinhlamuselo leti nga erivaleni na leti nga tumbela ta marito na ku tiva leswaku ya khome tinhlamuselo na mahungu yo tumbela. xik. mboyamela tlhelorin'we, rivengo ra munhu kumbe ntlawa handle ka xivangelo na swikongomelo)

KU HLAYA HI KU DZIKA

a) Ku hlaya hi ku dzika ka switshuriwa swo koma swo tsariwa swo kambela KU TWISISA eka xiyimo xa rito.

Vadyondzi va tirhisa maqhinga yo hambanahambana yo kuma tinhlamuselo ta switshuriwa. Va aka ntivomarito hi ku ya vona ko tala na ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo ya rona.

- Ku tirhisa swihlamuselamarito, tithisorasi na swin'wana swihlovo swa ririmi ku kuma nhlamuselo, mapeletelo, matwariselo na swihluvi swa mbulavulo swa marito yo ka ya nga tolovelekanga.
- Ku kuma nhlamuselo ya swirhangi leswi nga toloveleka, (Xik: *mu-*, *xi-* kumbe *ti-*) na swilandzi leswi nga toloveleka, (xik: - *ile*) .
- Ku kuma nhlamuselo ya marito na vuxaka bya wona na mindyangu ya marito hi ku tirhisa vutivi bya ku yelana ka rimitsu, xilandzi na xirhangi.
- Ku tirhisa mbangu wa xitshuriwa (xik: tinhlamuselo ta leswi nga endzeni ka swivulwa.), switsundzuxo swo voniwa (Xik: hefemulo, mintshaho) na switsundzuxo swo dirowiwa (Xik: xikandza xo komba vutitshembi) ku kuma nhlamuselo ya marito lama nga tolovelekangiki.
- Ku lemuka na ku tirhisa swivuriso na swivulavulelo, xik. i ntsandza vahlayi. .
- Ku tiva ku hambana exikarhi ka nhlamuselo yo kongoma na yo ka yi nga kongomi.
- Ku kombisa matumbulukelo na matirhiselo ya marito lamantshwa. xik. ririmi ra nkamafundza, ririn'wana, marito yo lombiwa (*diski*, matsefu, thelevhixini)
- Ku tiva ku hambana exikarhi ka marito lama talaka ku kanganyisa: tihomonimi na vamavizweni . Xik: *tala/ tala; nguluve/honci*
- Ku lemuka nhlayo yikulu ya minkomiso ya marito na mavito nkomiso.
- Tirhisa vutivi bya ntivoririmi ku kuma nhlamuselo. Vona Swiaki swa Ririmi - Nongonoko lowu nga ehansi.

b) Ku hlaya hi ku dzika ka switshuriwa swo tsariwa swo koma swo kambela KU TWISISA eka xiyimo xa xivulwa na ndzimana.

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona bya ntivoririmi ku twisisa mavumbelo ya swivulwa na makunguhatelo ya switshuriwa. Dyondzo ya xitshuriwa eka xiyenge lexi yi nyika nkarhi lowunene wa madyondziselo lama endlaka leswaku ku va na nghenelelano wa swiaki swa ririmi.

- Ku lemuka na ku tirhisa nhlamuselo na mintirho ya swiaki na milawu ya ririmi eka switshuriwa. Vona Swiaki swa Ririmi - Nxaxamelo wa marito laha hansi.
- Ku lemuka xivumbeko xa switshuriwa leswi tirhiseriwaka swikongomelo swo hambanahambana (xik. nhlamuselo, xivangelo na xitandzhaku.) eka tidyondzo hinkwato na mahlanganisi lama fambelanaka na wona (xik. Xosungula, hikuva, ekuheteleleni) . Vona Ku tsala/Ku andlala ku vona switshuriwa leswi faneleke.

c) Ku hlaya hi ku dzika ka switshuriwa swo tsariwa swo koma swo kambela KU TWISISA eka xiyimo xa xitshuriwa hinkwaxo.

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona bya muxaka wa matsalwa ku dyondza na ku twisisa nhlamuselo, xikongomelo na nkucetelo wa xitshuriwa hinkwaxo.

- Ku yelanisa xitshuriwa na leswi va hlanganaka na swona evuton'wini.
- Ku lemuka muxaka wa xitshuriwa na xikongomelo xa xona, xik. nhlamuselo leyi kongomisiweke eka ku susumeta mhaka yo karhi.
- Ku lemuka na ku hlamusela mavonelo na swikongomelo swa mutsari.
- Hlanganisa swiphemu swa xitshuriwa kumbe switshuriwa hinkwaswo ku kota ku fikelela xiboho.
- Ku teka xiboho, a vumba na ku seketela mavonelo ya yena.

d) Ku hlaya hi ku dzika ka switshuriwa swo koma hi xikongomelo xo NYIKA NKOMISO NA KU TEKA TINOTSI.

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona bya swihlawulekisi swa switshuriwa ku endla nkomiso wa xitshuriwa. .

- Ku hlaya hi ku hatlisa na ku hlayela vuxokoxoko ku kuma tinhlokomhakankulu na nkongomelo.
- Ku hambanisa timhakankulu na vuxokoxoko byo seketela.
- Ku komisa timhakankulu (u ti tsala hi marito ya wena n'wini)
- Ku longoloxa xivulwa na ku tirhisa mahlanganisi ya ndzandzelelano ku hlanganisa swivulwa eka xitshuriwa.

e) Ku hlaya hi ku dzika ka switshuriwa swo koma hi xikongomelo xa NDZEMUKO WA MATIRHISELO YA RIRIMI HI VUXOPERI.

Vadyondzi va tirhisa matwisiselo ya vona ya leswi ririmi ri nga hlayisisaka xiswona vuxaka bya matimba exikarhi ka mutumbuluxi wa xitshuriwa na muhlayi. Va xopela mavonelo ya mutumbuluxi wa xitshuriwa.

- Ku kombisa na ku kanela ririmi ra matitwelo na ririmi ro onga.
- Ku kombisa na ku kanela mboyamelatlhelorin'we na rivengo ra vanhu kumbe ntlawa handle ka xivangelo, na

ku vona swilo hi tihlo rin'we.

- Ku kombisa na ku kanela leswi swi vulaka swona va hlamusela na nkucetelo wa swona.
- Ku kombisa na ku kanela nhlamuselo yo tumbela.
- Ku kombisa na ku kanela nhlamuselo yo kongoma na nhlamuselo yo gega.
- Ku kumbetela xikongomelo xa ku katsa kumbe ku siya mahungu yo karhi.
- Ku lemuka mavonelo ya mutsari/mutumbuluxi.

f) Ku hlaya hi ku dzika eka SWITSHURIWA SWO KATSA KU VONA, KU TWA NA KU HLAYA NA SWITSHURIWA SWO VONIWA (Switshuriwa swo katsa ku vona, ku twa na ku hlaya swi katsa swilo leswinharhu eka xitshuriwa xin'we, xik. swinavetiso, tikhathuni. Va nga tlhela va katsa leswi na ririmi ro vulavuriwa na mfambafambo wa swirho.

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona bya swifaniso na swiphemu swa swivoniwa ku twisisa ndlela leyi swi seketelaka hayona ku tsala eka switshuriwa swo katsa ku vona, ku twa na ku hlaya.

- Ku kombisa na ku kanela ndlela leyi swiphemu swa swovoniwa swi nghenelelanaka hakona na switshuriwa swo tsariwa eka **switshuriwa swo katsa ku vona, ku twa na ku hlaya**, xik. vuandlalo, swifaniso, mahungu hi swidirowiwa.
- Ku kombisa na ku kanela xikongomelo na mahungu eka switshuriwa swo voniwa ku kuma mahungu, xik. Tigirafu, matafula, tidokhumenthari, tichati, mimepe.
- Ku kombisa na ku kanela mahungu na nkoka wa swiphemu swo voniwa swa swinavetiso na vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka leswi nga tsariwa na swiphemu swa swo voniwa.
- Ku kombisa na ku kanela xikongomelo na mahungu eka switshuriwa swo voniwa leswi kombaka vuxaka, xik. mimepe ya miehleketo, tidayagiramu, chati ya phayi, mimepe, tipulani.
- Ku kombisa na ku kanela xikongomelo, swihlawulekisi swa vuxongi na vutumbuuxi bya switshuriwa swo voniwa leswi tumbuluxeriweke ku kombisa vuxongi, xik. xinepe, filimi na swiphemu swa vutumbuluxi.
- Ku kombisa na ku kanela xikongomelo na mahungu ya switshuriwa swo voniwa leswi tumbuluxeriweke vutiphini na ku nyanyula, xik. filimi, khathuni, tivhidiyo ta vuyimbeleri, swichupu swa khomiki.
- Kombisa na ku kanela mahungu na nkoka wa switshuriwa swo voniwa leswi seketelaka ku vulavula, xik. tidayagiramu ta tiphositara, ku kombisa mahungu hi phurojekitara.
- (Dyondzo ya tifilimi- ku ndlandlamuxa vutivi ntsena.) kombisa, twisisa, xopaxopa na ku pima vuxaka exikarhi ka mpfumawulo, marito na swiphemu swo voniwa eka filimi na swivumbeko swin'wana swa mbonoyingiselo.

DYONDZO YA MAFUNDZA YA SWITSHURIWA SWA MATSALWA .

Vadyondzi va hlaya, va pima na ku angula eka swihlawulekisi swa vuxongi bya switshuriwa swa matsalwa. Va tirhisa ririmi leri tirhisiwaka eka dyondzo ya matsalwa ku twisisa na ku vona vuxongi bya swiphemu swa switshuriwa swa matsalwa.

LEMUKA: Ntshikelelo eka dyondzo ya xitshuriwa xa ndzawulelo wu ta cinca ku ya hi muxaka wa buku/ xitshuriwa lexi hlawuriweke.

- Ku twisisa swihlawulekisi leswi tihlawulaka swa swivumbeko swo hambanahambana swa matsalwa, xik. leswaku xitlhokovetselo xi na swihlawulekisi swo hambana loko xi pimanisiwa na novhele.
- Ku kombisa na ku hlamusela ririmi ro gega na switirho swa ririmi ku ya hileswi swi tirhisiweke xiswona eka switshuriwa swo hambanahambana, xik. xifananisi, xigego, vumunhuhati, mbuyelelo wa mimpfumawulo, encenyeto wa mimpfumawulo, xikhovolelo, ximonyo, nkamakholo, xiyimelo, xisasi, ntlangiso wa marito yo twarisiwa ku fana ku tumbuluxa fenya (phani), hungu leri vevukisaka nhlamuselo
- Ku kombisa na ku hlamusela xikongomelo xa mutsari/mutumbuluxi.
- Ku hlamusela nhlawulo na nkoka **eka switlhokovetselo** na ndlela leyi swiphemu swi seketelaka hungu/ nkongomelo. Swiphemu leswi swi nga katsa swigaririmi, vufananisi, swivumbeko swa swiphemu swa matsalwa na switirhisiwa swa ximpfumawulo, xik. mbuyelelo wa switatisi na wa switwari, ncino na alitherexini.
- Ku hlamusela nhlawulo na nkoka **eka ntlangu** na ndlela leyi swiphemu swi seketelaka hayona hungu/ nkongomelo. Ku engetela eka swigaririmi na vufananisi, swiphemu swi nga katsa swiphemu swa xivumbeko, xik. kungu, makholo, vumunhuhati, swiletelo swa matlangelo exitejini, xikhovolelo xa ntlangu, mbangu.
- Ku hlamusela nhlawulo na nkoka **eka swirungulwana/tinovhele/tifilimi** wa ndlela leyi swiphemu swi seketelaka hayona hungu/nkongomelo. Ku engetela eka swigaririmi na vufananisi, swiphemu swi nga katsa ntirho wa murunguri, swiphemu swa xivumbeko, xik. kungu, mpaluxo, ku kula ka swiendlo, ntlimbo, makholo, ku vohla ka ntlimbo/xitsemamakholo, mbangu.
- **Ku engetela eka swa filimi,** Matirhiselo ya khamera na mavekelo na malongoloxelo ya swifaniso, xik. nteko wa le kusuhi, nteko wa le kule, vuyimbeleri na risimu ra filimi, swikhaviso na muhlovo.

KU HLAYA/LANGUTISA KO ENGETELA A RI YEXE .

Vadyondzi va tirhisa maqhinga lawa va dyondzisiweke wona eka ku hlaya hi ku dzika na dyondzo ya mafundza ya switshuriwa ku tihlayela leswi nga riki swa xikolo, va hlayela ku tiphina na ku endla vulavisisi. Vuleteri bya mudyondzisi eka makumelo na mahlawulelo ya switshuriwa swa xiyimo lexi faneleke i swa nkoka eka xiphemu lexi xa nongonoko wo hlaya.

- Ku fikelela tilayiburari na ku tiva matshamelo ya tibuku eka tona.
- Ku kombisa vumbhoni byo hlaya/langutisa ko engetela byi ri ka xivumbeko xa mbulavulo, minkanerisano na buku/filimi/nongonoko wa nhluto.
- Ku hlaya/langutisa switshuriwa swo tala, xik. tibuku, timagazini, maphephahungu, tiwebusayiti, tifilimi, tidokhumenthari, minongonoko ya thelevhixini ya hi nkarhi wa xikolo na ya loko xi humile.

Swikombiso swa tinxaka ta swivutiso.

Swivutiso swo kambela vutivi.	*Ku humelele yini endzhaku ka……? Vula vito ra …… hlamusela leswi nga humelela…….. I mani a nga vulavula na…? Nyika nhlamuselo ya leswi: ……?*
Swivutiso swo kambela ku twisisa.	*I mani ximunhuhatwa …. ? Nyika xikombiso xa……? Hlamusela hi marito ya wena ….*
Swivutiso swo kambela matirhiselo.	*Vula swin'wana leswi……. Ma tsundzuka leswaku a hi vulavula hi swigego-hlamusela xigego lexi nga eka ntila lowu landzelaka.*
Swivutiso swo kambela vuxoperi.	*Komba ku yelana loku nga kona exikarhi ka ….. Xana leswi swi hambana hi yini na …….. Nyika nkongomelo wa …. Hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku…...?*
Swivutiso swo lava mbuyetelo wa mhaka.	*Hi dyondze swo tala hi swiendlo swa Kanjarin'we - xana u nga swi longoloxa u tlhela u hlamusela na vumunhu bya yena? Kanjarin'we i munhu wa njhani?*
Swivutiso swo lava nhluto.	*Kombisa nkoka wa … Kombisa ndlela yo antswa yo…. Hi xihi xitlhokovetselo lexi ku tsakisaka eka leswimbirhi? Hikwalaho ka yini?*

Ku hlawula muxaka wa xitshuriwa kumbe muxaka wa matsalwa.

Vadyondzisi va fanele ku tiyisisa leswaku vadyondzi va hlaya switshuriwa na tinxaka ta matsalwa to hambanahambana elembeni. Ku fanele ku va na ku ringana ka mahlayelo eka switshuriwa swo koma na swo leha ku tlhela ku va na ku ringana exikarhi ka ku hlaya hi swikongomelo swo hambanahambana, xik. xitshuriwa swa vuxongi (xitshuriwa xa ndzawulelo eka buku ya ndzawulelo) xa swihangalasanyingi eka swihangalasamahungu, switshuriwa swo voniwa swo hlayela ku tiphina. (vona "Switshuriwa leswi tirhisiwaka eka madyondziselo yo pfanganisa ya vuswikoti.")

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO HLAYA	
Vutlhokovetseri	Ku na swivutiso swimbirhi ntsena swa nkoka leswi mudyondzi a faneleke ku vutisa hi tlhelo ra xitlhokovetselo: ku vuriwa yini? Ndzi swi tivisa ku yini? Xivutiso lexa vumbirhi xi seketela nhlamulo ya lexo sungula; xivutiso lexo sungula xi lawula leswi nga ta paluxiwa hi le xavumbirhi. Vatsari va matsalwa hinkwavo va tsala hikwalaho ko va va ri na leswi va lavaka ku swi byela vahlayi - swilo leswi va vonaka onge swa tsakisa, leswi swi nga na nkoka eka rixaka leri va ri tsalelaka. Hi dyondza matsalwa leswaku hi ta seketela, hi nyika vumbhoni, hi twisisa no paluxa leswi vatsari va hi byelaka swona. Ku hlaya swi katsa ku languta matirhiselo ya ririmi ro gega, ndlela leyi swivulwa, mintila ya switlhokovetselo na switlhokovetselo hi swoxe hi ku hetiseka swi nga tsarisiwa xiswona; hi languta na mahlawulelo ya swifaniso, ncino, rivilo na mpfumawulo, hi languta na ririmi ro tlhontlha matitwelo leri vumbiwaka hi swifaniso leswi. Leswi hinkwaswo i ku ringeta ku fikelela xiboho mayelana na leswi mutlhokovetseri a tshembaka leswaku hi ta swi twisisa eka nkarhi lowu hi nga ku hlayeni kumbe siku rin'wana. A hikanyingi laha ku fikiwaka evugimamusi mayelana na nhlamuselo ya xitlhokovetselo xa kahle. Swihlawulekisi leswi longoloxiweke swi ta pfuneta vadyondzi ku twisisa mongo wa switlhokovetselo: • Nhlamuselo ya masiku hinkwawo • Nhlamuselo yo gega • Moya • Nkongomelo na hungu • Vufananisi • Swigaririmi, swifaniso, nhlawulo wa marito (dikixini), thoni, ku angula hi ku komba matitwelo mintila, marito, tindzimana, nhlanganiso, swihikahato, switirhisiwa swa ximpfumawulo (alitherexini, mbuyelelo wa switatisi na wa switwari, yelaniso, ncino, onomatopiya, ntlhaviketo) .

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO HLAYA	
Ntlangu	Ntlangu a ko va ntsena marito na ririmi: I ku tshukunyuka, rito, ku vonakala na xinyami; ku tihlanganisa na swin'wana, swimunhuhatwa, ku tlanga exitejini. Ndlela leyi ntlangu wu fambaka ha yona (rivilo) i swa nkoka; leswi vatlangi va tihlanganisisaka xiswona, leswi va swi endlaka loko va nga ri ku vulavuleni, ku cinca ka nhlamuselo ya ntila loku nga vangiwaka hikwalaho ka swikoweto swa le xikandzeni - hinkwaswo leswi swi nga hi lahlekela loko ntlangu wo hlayiwa onge i novhele. Hambiswiritano, vadyondzisi a va fanelangi ku komba vadyondzi vhidiyo ya ntlangu loko va nga se wu hlaya, va bula hi wona na ku wu tlanga exitejini. Loko leswi swi nga endliwi va ta ehleketa leswaku leswi va swi vonaka eka vhidiyo i ntiyiso wa leswi ntlangu wu nga xiswona, kutani swi ta tika ku humesa emiehleketweni ya vadyondzi tinhlamuselo leti va nga tivumbela tona loko va languta vhidiyo ya kona. Ku anakanya i xilo xikulukumba loko ku hlayiwa ntlangu. Ku va na xifaniso xa le miehleketweni xa xiteji na leswi vatlangi va langutekisaka xiswona na ku ehleketela leswaku ku nga va na mintila kumbe mimbulavulo mingani swi na nkoka loko ku dyondzisiwa ntlangu etlilasini. Kungu na kunguntsongo; mahlamuselelo ya swimunhuhatwa, na ku ndlandlamuka ka swimunhuhatwa, mbangu na vutivi lebyi nga kona (loko swi ri na nkoka eka ku twisisa ntlangu); rivilo, ntirhiso wa swifaniso na mimfungho; tithekiniki to hambanahambana ta ntlangu to fana na ku vulavula wexe, xikhovolelo xa ntlangu, swiletelo swa matlangelo exitejini, ku vumba moya wo ka wu nga tsakisi, kumbe fenya, kumbe khombo i swa nkoka ku va swi dyondziwa hi ku hlaya ntlangu hi ndlela yo encenyeta. Swihlawulekiso leswi longoloxiweke laha hansi swi ta pfuna vadyondzi eku twisiseni ka ntlangu: • Kungu na kunguntsongo (mpaluxo, ku kula ka swiendlo, ntlimbo, makholo, ku vohla ka ntlimbo/ xitsemamakholo, xitshunxo, vuhlamusela swa le mahlweni na vuhlamusela swa le ndzhaku, vumunhuhati • Ntirho wa murunguri/ximunhuhatwa/mavonelo • Nkongomelo na mahungu • Vundzhaku na mbangu - ku yelana ka swona na mutlangi na nkongomelo • Moya na thoni • Mahetelelo yo khovolela • Vuleteri bya matlangelo exitejini • Vuxaka exikarhi ka n'wangulano/ku vulavula u ri wexe na swiendlo • Xikhovolelo xa ntlangu • Ku landzelelana ka timhaka ku ya hi nkarhi
Tidyondzo ta swa tifilimi **(tanihi nghingiriko wo ndlandlamuxa vutivi)**	Tidyondzo ta swa tifilimi a ti fana na ku hlaya novhele. Hambileswi mahlelelo ya filimi ya nga landzelelaka pheteni ya madyondziselo yo fana swinene na ya ntlangu na ya novhele, xiyenge lexi nga laha hansi xa thekiniki ya matekelo ya swifaniso exitejini na mavumbele ya filimi xi fanele ku dyondziwa. 'Ku hlaya filimi' hi vuxiyaxiya na nkhaqato swi lawuriwa ngopfu hindlela leyi muhlaleri a tekelaka ha yona enhlokweni timhaka ta mahlelelo, matsemelo, matekelo ya swifaniso hi khamera, mahlanganiselo ya swifaniso, malongoloxelo ya swifaniso ku ya hi swivono, vuyimbeleri, xitayili xa maambalelo, mavoningelo na mpfumawulo. Ku va munhu a kota ku hlaya filimi eka xiyimo lexi, swi ndlandlamuxa swinene ndlela leyi a hlalelaka hi yona tifilimi: muhlaleri u suka eka 'ku hlalela ntsena a nga twisisi nchumu ' leswi hakanyingi swi vulaka ku landzelela ku runguriwa ka xitori, ku ya eka 'ku hlalela hi ku twisisa', leswi engetelaka vutivi na ku twisisa ka muhlaleri na ku twisisa hilaha mulawuri, muhleri na van'wana va vumbaka hakona leswi hi swi hlalelaka, va endla leswaku hi titwa na ku khumbeka hindlela yo karhi eka swona. • N'wangulano na matlangelo, na vuxaka bya swona na mahanyelo na nkongomelo; • Kungu, kunguntsongo, mavumbelo ya swimunhuhatwa, ntlimbo, xikongomelo na xivumbeko xa ntlangu, xikhovolelo, mahetelelo yo khovolela; timhaka to hlamarisa na to tshukisa, (chuhwisa) . • Hungu na nkongomelo na ndlela leyi swi lukaneke ha kona eka swiphemu hinkwaswo swa xitshuriwa. • Tithekiniki ta matekelo ya swifaniso na mavumbele ya filimi (ta swo voniwa, ta swo yingiseriwa na ta swa mbonoyingiselo) tanihi ku tirhisa muhlovo, swihlamusela-ririmi-rimbe eka tivhidiyo, mavekelo na malongoloxelo ya swifaniso, n'wangulano, vuyimbeleri, mpfumawulo, mavoningelo, mahlelelo, mavumbelo, xitayili xa matekelo ya swifaniso, tithekiniki ta khamera, mafambafambiselo ya khamera, ku andlalela emahlweni na ku andlalela endzhaku.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO HLAYA	
Novhele, Swirungulwana, mfuwo wa rixaka.	Tinovhele na tinxaka tin'wana ta switori swo rungula ti fanele ku hlayiwa, ku burisaniwa hi tona kutani vanhu va tiphina hi tona. Ku hlayela switshuriwa ehenhla etlilasini i swa nkoka swinene, ngopfungopfu loko vadyondzi va nga rhandzi ku hlaya kumbe loko va sihalala loko va byeriwa ku hlaya. Hlaya hi ku hatlisa naswona koka rinoko ra vadyondzi hi ku tirhisa tindlela to olova to hlaya to fana no va byela ku langutela na ku bvumba; ku hlela; na ku komba ku tsakela. Migingiriko yo olova yo fana na ku tsala nkomiso wo anakanyiwa (ku hlayela munghana wa wena nkomiso wa xitori hi ku tirhisa nhlayo yintsongo ya marito; ku fambafambisa girafu ya swifaniso etlilasini; ku languta swimunhuhatwa swa nkoka; ku lava na ku endla tinotsi mayelana marito na swifaniso leswi tshikelelaka mahungu na nkongomelo wa novhele) swi nga endla leswaku vadyondzi va hatla va twisisa novhele. Endzhaku ka loko va hlaye ro sungula, vadyondzi va fanele va kota ku hambanisa exikarhi ka xitori (xana ku ta humelela yini?) na kungu (hikwalaho ka yini swi humelela?); na ku valanga leswi xitori xi vulaka swona, va kambisisa ndlela leyi mutsari a nga tirhisa ririmi ha yona ku vumba swimunhuhatwa (hi ku hlamusela no tshaha mbulavulo wa ximunhuhatwa); leswi swimunhuhatwa swi tihlanganisisaka; mbangu (ku tirhisa ririmi ro hlamusela, na ku nyika swikombiso hi swiwelo leswi vaka kona eka novhele hinkwayo); laha swi faneleke ringeta ku paluxa timhaka leti nga swivangelo swa tin'wana, miehleketo na mavoneloxipolitiki lama lawulaka leswi novhele hinkwayo yi kongomiseke eka swona. Mifuwo hinkwayo, na vanhu vo tala va hanya vutomi lebyi nga na nkucetelo wa switori. Eka swilo hinkwaswo leswi mudyondzisi a swi endlaka loko a dyondzisa novhele na swihungwana etlilasini, mhaka ya nkoka i ku va vadyondzi va tiphina hi ku hlaya xitori xa kahle. Swihlawulekisi leswi landzelelaka swi ta engetela ntwisiso eka vadyondzi mayelana na matsalwa: • Muxaka wa matsalwa na tinxaka. • Kungu, kunguntsongo, (ku kula ka swiendlo, ntlimbo, makholo, nkalamakholo/xitsemamakholo, xitshunxo, vuhlamusela swa le mahlweni, ku nyika vuthala bya leswi nga ta humelela na vuhlamusela swa le ndzhaku, masungulo na mahetelelo ya ntsheketo); • Ntlimbo; • Swimunhuhatwa. • Vumunhuhati; • Ntirho wa murunguri; • Mahungu na minkongomelo; • Vuhlamusela swa le ndzhaku, Mbangu na vuxaka bya wona na swimunhuhatwa na nkongomelo • moya, ku cinca ka xikhovolela/mahetelelo • Ku hayeka na ku hlamarisa.
Ku hlaya kun'wana/ switshuriwa	Tiphositara, tichati, mimepe, tigirafu, tikhathuni, timagazini, maphephahungu, tiwebusayiti, tifilimi, tidokhumenthari, mintlangu yo ya emahlweni ya thelevhixini hi nkarhi wa xikolo na loko xi humile.

KU LEHA KA SWITSHURIWA LESWI FANELEKE KU HLAYIWA.			
XITSHURIWA	**GIREDI YA 7**	**GIREDI YA 8**	**GIREDI YA 9**
Xitshuriwa xa ku hlayela henhla.	Swivulwa swa 5 - 6 ndzimana yin'we.	Swivulwa swa 5 - 8 tindzimana ti2	Swivulwa swa 5 - 10 Tindzimana ti3
Xikambelantwisiso xo yingisela/ Switshuriwa swa ku hlaya hi ku dzika.	Marito ya 350-400	Marito ya 400-450	Marito ya 450-500
Ku hlaya a ri yexe	Vutlhokovetseri, swirungulwana, switshuriwa swa ndhavuko, novhele na ntlangu - tanihilaha swi lawuleriweke hakona eka XIPHOKHAMA na switshuriwa swa ntiyiso.	Vutlhokovetseri, swirungulwana, switshuriwa swa ndhavuko, novhele na ntlangu - tanihilaha swi lawuleriweke hakona eka XIPHOKHAMA na switshuriwa swa ntiyiso.	Vutlhokovetseri, swirungulwana, switshuriwa swa ndhavuko, novhele na ntlangu - tanihilaha swi lawuleriweke hakona eka XIPHOKHAMA na switshuriwa swa ntiyiso.
Nkatsakanyo	Marito ya 70-80 yo huma eka xitshuriwa xa marito ya 250	Marito ya 70-80 yo huma eka xitshuriwa xa marito ya 260	Marito ya 70-80 yo huma eka xitshuriwa xa marito ya 280

SWITSHURIWA LESWI TIRHISIWAKA KU DYONDZISA RIRIMI HI NDLELA YO PFANGANISA EKA XIYIMO XA LE HENHLA.

Ku engetela eka switshuriwa swa matsalwa ya ndzawulelo, switshuriwa leswi faneleke ku endliwa eka Xiyimo xa le Henhla swi katsa swo tsariwa, swovoniwa na switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi hi swikongomelo swo hambanahambana. Swin'wana swa switshuriwa leswi swi dyondziwa hikwalaho ka swihlawulekisi swa vuxongi swa swona. Switshuriwa swin'wana swi ta dyondziwa tanihi swikombiso swa ku tsala.

Switshuriwa swa matsalwa swa ndzawulelo. Nongongoko lowu nga ta tirhisiwa eka Xiyimo xa le Henhla.

Lawa ya lawuleriweke.

Tinxaka ta matsalwa.

Vutlhokovetseri

(Giredi ya 7 - switlhokovetselo swa 10)

(Giredi ya 8 - switlhokovetselo swa 15)

(Giredi ya 9 - switlhokovetselo swa 15)

Novhele

(Giredi ya 7 tipheji ta 30-40)

(Giredi ya 8 tipheji ta 40-50)

(Giredi ya 9 tipheji ta 50-60)

Swirungulwana

(Giredi ya 7- **Swirungulwana swa** 4-5 swa tipheji ta 3-5 hi xirungulwana)

(Giredi ya 8 **Swirungulwana swa** 5-7 swa tipheji ta 3-5 hi xirungulwana)

(Giredi ya 9 - **Swirungulwana swa** 7-10 swa tipheji ta 3-5 hi xirungulwana)

Mfuwo wa rixaka

(Giredi ya 7 - switori swa 4-5 swa tipheji ta 3-5 hi xitori)

(Giredi ya 8 switori swa 5-7 swa tipheji ta 3-5 hi xitori)

(Giredi ya 9 switori swa 7-10 swa tipheji ta 3-5 hi xitori)

Ntlangu

(Giredi ya 7 swintlangwana (Ntlangu wa swivono) swa 1-2 swa tipheji ta 10-20)

(Giredi ya 8 swintlangwana swa 2-3 swa tipheji ta 20-30)

(Giredi ya 9 swintlangwana swa 3-5 swa tipheji ta 30-50)

Swo ndlandlamuxa vutivi.

Tifilimi

Ntlangu wo ya emahlweni wa thelevhixini lowu hlawuriweke/ tidokhumentari

Mintlangu ya le ka xiyanimoya

Switsalwana.

Switshuriwa swo tsariwa leswi nga swihlovo swa vutivi

Tidikixinari

Ensayitlilopediya

Tixedulu

Matsalwa ya ndzetelo ya tiqingho

Tibuku to dyondza

Thisorasi

Matafula ya maavelo ya minkarhi

Swiletelo swa thelevhixini

Switshuriwa leswi kumekaka eka swihangalasamahungu

Tiatikili ta timagazini

Tiatikili ta maphephahungu

Tiedithoriyali

Switiviso

Matimu ya vafi

Mihluto

Swinavetiso

Switshuriwa swo yingiseriwa swa xivumbeko swo tsaleriwa ku ya vulavuriwa

Min'wangulano

Mimbulavulo

Tinsimu

Misavu

Switshuriwa swo tihlanganisa na van'wana na swa switsalwambiko

Mapapila

Tidayari

Swirhambo

Tiimeyili

Mahungu ya selula

Tinotsi

Swiviko

Switshuriwa swo tihlanganisa na van'wana eka ta mabindzu

Mapapila ya mafundza

Makanelwa na tiajenda

Switshuriwa swa

swihangalasamahungunyingi/ Switshuriwa swo voniwa leswi nga swihlovo swa vutivi

Tichati, mimepe, tigirafu, matafula, tichati

ta phayi, mimepe ya miehleketo, swifaniso,

tiphositara, tifulayara, tiphamfulete,

tiburochara, swikoweto na mimfungho,

tidokhumentari ta thelevhixini, maphepha ya tiwebusayiti, matlhelo ya inthanete, tibulogo,

feyisibuku, swivonavona

Switshuriwa swa

swihangalasamahungunyingi/swo voniwa swo titsakisa na ku vona vukhavisi

Tifiilimi

Swifaniso

Mimpfapfarhuto

Switshuriwa swa

swihangalasamahungunyingi/ Switshuriwa swo voniwa leswi nga swo titsakisa na ku hungasa

Tifilmi

Minongonoko ya thelevhixini

Tivhidiyo ta vuyimbeleri

Tikhathuni, Mimpfapfarhutonthathelo (yo

thathela xivumbeko xa munhu)

Swichupuchupu swa tikhomiki

Misavu (yo pfapfarhutiwa)

Ku tsala ekhumbini

Switshuriwa swo yingiseriwa

Minongonoko ya xiyanamoya

Ntlangu wo hlayiwa

Tinovhele kumbe swihungwana swo hlayiwa

Mimbulavulo leyi kandziyisiweke

Swinavetiso swa xiyanimoya,

thelevhixini, maphephahungu na

3.1.3 Ku tsala na Ku andlala

Ku tsala i xitirhisiwa xa matimba xa vuhlanganisi lexi pfumelelaka vadyondzi ku vumba na ku humelerisa miehleketo ya vona hi mfanelo. Ku tshama va titoloveta ku tsala hi mimbangu yo hambana, mintirho na tidyondzo swi endla vadyondzi va vulavula hi ndlela ya vutumbuluxi. Ku tsala loku tlhandlamanaka va tirhisa marimba yo tsala, swi humesa vatsari va vuswikoti bya le henhla lava nga ta tirhisa vuswikoti byo tumbuluxa na ku kombisa/**andlala** switsariwa leswi faneleke, swo voniwa na swo hangalasa mahungu hi swikongomelo swo hambana.

Ku tsala i swa nkoka hikuva swi sindzisa vadyondzi ku ehleketa hi ntivoririmi na mapeletelo. Leswi swi hlohlotela vadyondzi ku kamba ririmi, ku hatlisisa ku tiva ririmi na ku engetela nkhaqato. Vadyondzi va ta dyondza ku tsala switshuriwa swo hambanahambana swa vutumbuluxi na mahungu, ekusunguleni hi ku tirhisa marimba yo tsala tanihi nseketelo naswona hikantsongo va ri karhi va dyondza ku tsala tinxaka ta switshuriwa swo karhi va ri voxe. Va ta tlhela va tirhisa nakambe ku tsala hi ku landzelela magoza ku humesa switshuriwa leswi lulameke, swi ri hava swihoxo swa ntivoririmi.

Ku tsala hi ku landzelela magoza na maqhinga

Ku tsala ka kahle i vuswikoti lebyi lavaka ku antswisiswa na ku seketeriwa. Hambileswi ku hlaya ku nga xihlovo xa nkoka xa ku va na xiave, swi hikwalaho ka ku tsala, laha vuswikoti byo tsala byi hluvukisiwaka. Ku dyondzisa ku tsala hakanyingi swi katsa ku tsala hi ku landzelela magoza. Hambiswiritano, a hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa swiyenge hinkwaswo swo tsala. Xikombiso, loko vadyondzi va tsala muxaka wa xitshuriwa xo toloveleka, va ta lava ku xopaxopa xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi hi vuxokoxoko. Ku nga va na minkarhi yin'wana laha vadyondzisi va nga ta dyondzisa hi xivumbeko xa swivulwa kumbe ku tsala tindzimana, kumbe vadyondzi va nga tsala switshuriwa leswi nga riki na mimpfapfarhuto va ri karhi va tilulamisela xikambelo. Ku tsala hi ku landzelela magoza swi katsa magoza lama landzelaka:

- Ku kunguhata/Ku tilulamisela ku tsala
- Ku pfapfarhuta
- Ku pfuxeta
- Ku hlela
- Ku lulamisa swihoxo
- Ku andlala

Ku kunguhata/Ku tilulamisela ku hlaya

- Va xopaxopa xivumbeko, swihlawulekisi swa ririmi na rhejisitara ra muxaka wa xitshuriwa lexi hlawurirweke.
- Va teka xiboho mayelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu ya xitshuriwa na lexi nga ta tsariwa/kumbe ku tumbuluxiwa
- Kombisa swilaveko swa xivumbeko, xitayili, mavonele
- Endla mbhumbutsabyongo ehenhla ka nhlokomhaka hi ku tirhisa swo fana na mimepe ya miehleketo, chati yo komba ndzandzelelano wa swo karhi kumbe nxaxameto
- Va kamba swihlovo leswi faneleke, va hlawula mahungu lama faneleke

Ku pfapfarhuta

- Va tirhisa timhakankulu na timhaka to seketela hi mfanelo leswi humaka eka goza ro kunguhata
- Va tumbuluxa mpfapfarhuto wo sungula lowu tekelaka enhlokweni xikongomelo, vaamukeri va mahungu, nhlokomhaka na rixaka ra matsalwa
- Va kombisa/hlawula marito hi ku tirhisa marito lama faneleke, lama hlamuselaka na ku tlhontlha matitwelo; swivulwahava na ririmi ro gega ku endlela leswaku xitsariwa xi twisiseka na ku hlamusela mhaka hindlela leyi nga lo tlangandla erivaleni;
- Va kombisa vonelo ra vona vini hi ku hlamusela minkoka, swikholwakholwana na mintokoto
- Va endla leswaku rito (matitwelo) ya vona na xitayili swi va erivaleni hi ku tirhisa ririmi na thoni leswi fambelanaka na vaamukeri va mahungu na xikongomelo xo tsala;
- Va hlaya mimpfapfarhuto hi vuxoperi na ku kuma xivikontsundzuxo xo huma eka van'wana (vadyondzikulobye);
- Va katsa vuxokoxoko byo karhi bya xitshuriwa lexi lavekaka (va tirhisa mintshaho, va tiyisisa na ku seketela mavonelo ya vona) .

Ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo na ku andlala

- Va tirhisa swilaveko/mimpimo yo kambela leyi va nyikiweke va hlela ntirho wa vona na mintirho ya van'wana hi ku angarhela ku endlela leswaku yi antswisiwa.
- Va antswisa mahlawulelo ya marito, swivumbeko swa swivulwa na swa tindzimana (va nghenisa vuxokoxoko byo engetela, tirhisa marito lama hlanganisaka timhaka)
- Tirha eku landzeleriseni na ku hlanganisa tindzimana
- Va susa marito lama nga na tinhlamuselo to tala to kanganyisa, ntato wa marito, marito lama nga pfuniki nchumu, ririmi ro kala mafundza na ririmi ro pfatlanya van'wana
- Va hlela vundzeni xitayili na rhejisitara
- Va tirhisa swihikahato, mapeletelo na ntivoririmi hindlela leyinene na hi mfanelo
- Va lulamisa mpfapfarhuto wo hetelela xik. tinhlokomhaka na tifonto
- Va andlala/nyiketa mudyondzisi xitshuriwa

Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi loko ku tsariwa

Vadyondzi va ta dyondza ndlela leyi **Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi** swi tirhisiwaka hayona, naswona va ta tumbuluxa ririmi ro avelana ku kota ku vulavula hi ririmi (ririmi leri tirhisiwaka eka xiyenge/xiphemu xo karhi xa ririmi), leswaku va kota ku kambela swa vona na switshuriwa swin'wana hi vuxiyaxiya hi ku ya hi nhlamuselo, leswi pfunaka na nkhaqato. Va ta kota ku tirhisa vutivi lebyo kambisisa ririmi ku aka nhlamuselo eka rito na xiyimo xa xivulwa eka xitshuriwa hinkwaxo, na ku vona hilaha xitshuriwa na mbangu lowu swi yelanaka ha kona. Hi ku tirhana na switshuriwa swo hambana, vadyondzisi va engetela matirhiselo ya ntivomarito na ku va va tirhisa ntwisiso wa vona wa **Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi** hi ndlela leyi faneleke.

Vutivi bya Swiaki na na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swi ta endla leswaku vadyondzi va kota ku humelerisa switshuriwa leswi twalaka no khomana. Swiaki swa ririmi swi fanele ku dyondzisiwa ku tumbuluxa switshuriwa eka mbangu wa swona wa matirhiselo. Matirhiselo ya swiaki swa ririmi a ya fanelanga ku tirhisiwa ntsena eka swivulwa leswi nga tshama swi ri swoxe. Ya fanele ku hlamusela ndlela leyi swivulwa swi vumbiwaka hiyona ku tumbuluxa xitshuriwa hinkwaxo swo fana na switori, switsalwana, mapapila na swiviko leswi vadyondzi va dyondzaka ku swi hlaya na ku swi tsala exikolweni.

Milawu ya ririmi (mapeletelo na mahikahatelo):

- Matirhiselo ya ku siya swivandla leswi ringaneke exikarhi ka marito, maletere lamakulu, hefemulo, mfungho wa xivutiso, hikombirhi, ku nkhwatihata, mboyamiso wa marito, hikwana, swinghenelo, xiboho, swiangamelo
- Tirhisa vutivi bya tipatironi ta mpeleto na milawu yo peleta marito hi ndlela yo lulama:
    - Vutivi bya tipatironi ta marito na mindyangu ya marito
    - Vutivi bya timintsu, swirhangi na swilandzi
    - Vutivi bya ntivomapeletwana
- Tirhisa dikixinari na switirhisiwa swo kambela mapeletelo
- Tirhisa xivumbeko xa minkomiso ya marito hi ndlela leyinene eka swihangalasamahungu na vaamukeri vo hambanahambana

Nhlawulo wa marito

- Va tirhisa maendli hambanahambana, mahlawuri na maengeteri yo hambanahambana ku nyika matitwelo na vuxokoxoko byo karhi, na nhlamuselo leyi nga lo tlangandla erivaleni loko va tsala xitsalwana xo tanihi xa ndzungulo na xa nhlamuselo
- Va tirhisa vamavizweni, maritofularha, tihomonimi, rito rin'we ematshan'weni ku kombisa minongoti hi ndlela leyinene.
- Va tirhisa ririmi ra mafundza na ra nkamafundza (ririmi ra ntlawa wo karhi/ririmi ra nkamafundza/jagoni) hi ndlela leyinene.
- Tirhisa marito yo lombiwa na ya ntumbuluko hi ndlela leyi faneleke
- Va nyika timhaka ta ntiyiso na mavonelo.
- Va kombisa nhlamuseloxidzi na nhlamuselo ya vuyimeri na ya ximbangu
- Va titeka tanihi vatsari hi mahungu yo hleketela na miehleketo yo kongoma
- Va kombisa leswi va titwisaka xiswona hi ta minkoka, mikhuva, mboyamelotlhelorin'we, mavonelo ya mhakahi tihlo rin'we, ririmi ro tlhontlha matitwelo, ririmi ro khorwisa na ku onga van'wana, xik. eka switshuriwa swo khorwisa van'wana tanihi xitsalwana xa ndzungulo, atikili ya phephahungu, xitsalwana xo kombisa mavonelo
- Va kombisa ku hlonipha hi ku tirhisa man'wana loko va tsala xitshuriwa xo fana na n'wangulano, tiinthavhiyu

- Va tirhisa switirhisiwa na swihlovo swa vutivi swo fana na tidikixinari na tithisorasi, ku hlawula ntivomarito lowu tsakisaka na ku va na nkhaqato.

Rhejisitara, xitayili na rito ra mutsari

- Tirhisa rhejisitara leyi faneleke: ya mafundza, yo nkamafundza, xik. ku tirhisa xitayili xa nkamafundza na munhu wo sungula eka papila ra xinghana, ririmi ra mafundza eka papila ra mafundza
- Tirhisa ririmi ro gega (swigarirmi, swivulavulelo, swivuriso) thoni, moya kumbe mafenya hi ndlela leyi faneleke.
- Vulavula na muhlayi hi ku kongoma hindlela yo kongomisa mhaka eka yena
- Kombisa ku tsakela ehenhla ka hungu
- Tirhisa mavonelo yo hambanahambana

Swiaki swa swivulwa

- Tsala swivulwa swo hambanahambana na swivulwa swa vulehi byo hambanahambana
- Va tirhisa swihluvi swa mbulavulo hi mfanelo
- Va tirhisa nhlokomhaka, riendli, xiendliwa, minkarhi, mahlayelo, tlhelo ra mpfumelo, tlhelo ra nandzulo, marhavi ya maendli, xivulwa xa riendli ra nghingiriko na xivulwa xa riendli ra xitwisiwa, mbulavulo wo tshaha muvulavuri na mbulavulo wo rungula leswi runguriweke hi muvulavuri
- Va tirhisa mavutisi (hikwalaho ka yini, rini, kanjhani, i ncini)
- Va tirhisa swivulwa swa tinxaka to hambana, xik. swivulwa swo hlamusela, swivutiso, swivulwa swo olova, xivulwankatsano, xivulwampfilungano, xivulwankatsanompflingano
- Va tirhisa mahlanganisi, masivi, maengeteri, na marito yo hlanganisa timhaka ku vumba swivulwa leswi nga na miehleketo leyi nwelanaka
- Va tirhisa tinxaka to hambana ta masivi ku kombisa nkongomo, ntshikilelelo, xitwisiwa na ku papalata ku tirhisa marito yo tala lama nga bohiki
- Va tirhisa ndzandzelelano lowunene wa marito eka swivulwa ku kombisa ntsakelo na ku tiyisisa
- Va tirhisa switwananisi hi nkhaqato

Ku tsala tindzimana

- Va tsala swiphemu swo hambanahambana swa ndzimana: xivulwa lexi nga khoma mongo wa ndzimana, swikongomelonkulu na miehleketo yo seketela, manghenelo yo nyanyula, miri na mahetelelo na xivulwa xohetisela lexi katsakanyaka hungu ra ndzimana hinkwayo
- Va tsala tindzimana na switshuriwa swo hambanahambana va tirhisamarito yo koweta kumbe mahlanganisi/ marito kumbe swivulwahava swo komba:

- Ndzandzelelano wa timhaka/Ntlhandlamano: xo sungula, xa vumbirhi, xa vunharhu, ku nga si humelelalaleswi, ekusungulena/ku nga se humelela leswi, endzhaku, loko, ku fikela, eku hetelelena, lexi landzelaka, sweswisweswi, khale, endhaku ka sweswo;

- Nhlamuselo/Xivangelo na mbuyelo**:** hikwalaho, hikwalaho ka, hikuva, hikwalaho ka leswi, hi mpfhuka, hikwalaho ka swona/swi vangiwe hi, kutani, swi vula leswaku, loko swi ri tana;

- Ku endliwa ka swilo hi ku famba hi magoza: xo sungula, xa vumbirhi, xa vunharhu

- Pimanisa/hambanisa: leswi fanaka, leswi hambaneke, xintsongo ka..., xikulu ka ..., hambiswiritano, kambe

- Ndzandzelelano ku ya hi nkoka: nkarhi hinkwawo, eku heteleleni

- Ndzandzelelano ku ya hi ndhawu**:** ehenhla, ehansi, ximatsi, xinene, sw. na sw

- Ku angarheta: hi ku angarhela, eku heteleleni

- Ndzimana ya nhlawula: hi ku vona ka mina, mavonelo, ku twisisa, ndzi ehleketa leswaku, ndza tshemba, ndzi kholwa leswaku, ndzi rhandza leswaku, a ndzi rhandzi leswaku, ndzi tshemba

- Ndzimana ya ntlawahato**:** swi fana na, swi nga avanyisiwa hi, i ntlawa wa, swi wela ehansi ka, swi nghena eka, swi vekiwa na, swi na vuxaka **ni,** swifanisiwa

- Ndzimana yo hlamusela: henhla/hansi, kusuhi/kule, vuxeni/vupeladyambu/

- n'walungwini/, sayizi, muhlovo, xikongomelo, leha, ntikelo, rivilo

- Ndzimana yo hlela: hi swona/a hi swona, swa nkoka/swo ka swi nga ri swa

- nkoka, ntiyiso/vunwa, tsundzuxa, tiyisisa

- Ndzimana leyi humesaka tinhlamuselo: yi hlamuseriwa tanihi, muxaka wa ndzimana leyi hlamuselaka hindlela yo ka yi nga teki tlhelo.

- Ndzimana yo songa: hi ku songa, hi ku katsakanya, hi ku komisa, tanihilaha mi vonaka hakona

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
SWITSALWANA	
Xitsalwana xa ndzungulo	Matsalelo yo rungula ngopfungopfu i ku andlariwa ka nxaxameto wa timhaka hi ndzandzelelano lowu twalaka. Swihlawulekisi leswi landzelaka hi leswi talaka ku hlawulekisa xitsalwana xa ndzungulo: • Tsala xitori/mhaka leyi humeleleke eka nkarhi lowu nga hundza/mhaka leyi yi ngo va xitori; • Tirhisa kungu leri khorwisaka; • Hakanyingi tirhisa nkarhi lowu nga hundza, • Tirhisa ndzimana ya manghenelo leyi kokaka rinoko; • Kombisa mhaka leyi u lavaka ku yi vula. • Tirhisa mahetelelo hi lawa ya nyanyulaka • Tiyisisa ku tsakela ka xitayili na switirhisiwa swo nandzihisa ririmi na swiendlo. • Tirhisa tindlela to hlamusela laha swi lavekaka • Kombisa muxokoxoko bya leswi u swi tweke

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Xitsalwana xa nhlamuselo	Xitsalwana xa nhlamuselo xi tala ku tumbuluxa xiyimo na ku titwa ku hundza xifaniso: tifilimi ti endla leswi hi swovoniwa, vatsari va endla leswi hi marito, laha nhlawulo wa marito wu kombisiwaka hi nhlamuselo yo gega ku tlula nkhaqato wa matirhiselo ya vona ya nhlamuselo yo kongoma. • Hlamusela munhu wo karhi/xilo xo karhi ku endlela leswaku muhlayi a vona timhaka hindlela leyi hanyaka • Tirhisa marito ku vumbela vahlayi swifaniso • Hlawula marito na tinhlamuselo hi vukheta leswaku u ta fikelela xikongomelo lexi languteriweke • Tirhisa marito ku vumbela vahlayi swifaniso swo voniwa, swa mpfumawulo, swo yingiseriwa, swa nantswo na swo khumbeka. • Tirhisa swigaririmi.
Xitsalwana xa mavonelo	Switsalwana swa mavonelo swi andlala mavonelo yo yima na mhaka yo karhi kumbe ku kanetana na yona (Leswi endlaka leswaku ndzi vula leswaku vavasati va tiyile ku tlula vavanuna); xitsalwana xa nkanelo xi andlala vonelo hi ku yima na mhaka yo karhi kumbe ku kanetana na yona, mutsari a ri karhi a seketela tlhelo leri a yimaka na rona ('Xana vavasati va tiyile ku tlula vavanuna ke? Ina na e-e, kambe mina ndzi yima na nhlamulo ya 'Ina'); switsalwana swa mianakanyo swi andlala nxaxamelo wa mianankanyo kumbe miehleketo mayelana na nhlokomhaka yo karhi, handle ko ringeta ku yima na ku kanetana na tlhelo ro karhi ra mhaka. ('Wansati wa manguva lawa: mianakanyo ya mina') . Switsalwana swa mavonelo swi tala ku seketela tlhelo ro karhi; tlhelo leri ku sirheleriwaka rona kumbe ku kanetiwaka rona a ri cincacinci, naswona ri yimeleriwa hi mfanelo, ku voyameriwa eka tlhelo rin'we ntsena; mahetelelo ya kombisa kahle tlhelo leri mutsari a yimaka na rona na leswaku hikwalaho ka yini a yima na tlhelo rolero. • Kombisa mavonelo na minseketelo ku seketela xiyimo xa xo karhi • Tiyisisa mavonelo lawa ya nga erivaleni minkarhi hinkwawo • Ringeta ku kucetela muhlayi ku nyika mavonelo yo yima na mhaka leyi nga yona hi ku seketela mhaka leyi a yimaka na yona. • Sungula hi mavonelo ya mutsari ya nhlokomhaka hi ndlela ya ntumbuluko na yo tlhontlha • Nyika tinhlamuselo to hlayanyana ku seketela na ku tiyisisa mavonelo ya wena. • Kongomisa eka mavonelo ya KUMBE lawa ya kanetanaka na xitatimende • Kombisa hi matimba mavonelo yo talela tlhelo rin'we na • Tirhisa switirho swa ririmi na tithekiniki to onga muyingiseri • Tirhisa ririmi ro tlhonthla matitwelo • Hetelela hi mavonelo yo ka ya nga tisi ku kanakana eka muhlayi hi tlhelo leri mutsari a yimaka na rona
Xitsalwana xa nkanelo	Switsalwana swa nkanelo swi tala ku ringanana, naswona swi andlala matlhelo yo hambanahambana ya mhaka yo karhi; xivumbeko xi kunguhatiwile hi vukheta na hindlela leyi twalaka; ntolovelo i wa ku ringanisa matlhelo hinkwawo, kambe mutsari a nga vula leswi yena a lavaka swona. Hambileswi ku nga tirhisiwaka ririmi ro tlhontlha matitwelo, xiilo lexi endlaka leswaku xitsalwana xi tekiwa xi ri lexinene i minseketelo leyi nga na mongo wo amukeleka. Mahetelelo a ya tisi ku kanakana eka muhlayi leswaku hi rihi tlhelo leri mutsari a yimaka na rona. • Xikongomelo I ku paluxa mhaka leyi langutaka matlhelo hinkwawo ya mhaka. • Languta swilo swo hambanahambana leswi khumbaka nhlokomhaka leyi ku kaneriwaka hi yona. • Andlala miehleketo yo kaneta hi ndlela leyi nga kombiki ku teka tlhelo. • Ringananisa matlhelo hunkwawo, ro kaneta na ro pfumela. • Ku tsala ku fanele ku va erivaleni, ku twala ku nga taleli tlhelo rin'we. • Mahungu ya fanele ku va ya gayeriwe kahle na ku seketeriwa hi mfanelo. • Tirhisa thoni leyi nga kombiki ku hlundzuka kambe yi khorwisa ehandle ka ku tikukumuxa • Songa hi ku kombisa mavonelo yo karhi

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Xitsalwana xa mianakanyo	Switsalwana swa mianakanyo swi andlala mavonelo, miehleketo, mianakanyo na matitwelo ya mutsari mayelana na nhlokomhaka yo karhi, hakanyingi ku va ku ri mhaka leyi mutsari a nga na matitwelo yo enta hi yona. Xi tala ku voyamela eka leswi mutsari a yi vonisaka swona mhaka ku nga ri ku yima exikarhi, xitshuriwa lexi xi lava ku longoloxiwa kahle kambe a swi bohi leswaku leswaku mahetelelo ya va erivaleni. Nakambe a swi bohi leswaku ku va a nkanelo wo sirhelela matlhelo mambirhi kambe swi nga ha va tano. Mianakanyo ya mutsari yi nga va leyi yi hlamuselaka timhaka hi ndlela ya vutlhari na misavu, kumbe yi nga tsariwa hindlela ya mafundza. • A ndlala miehleketo • Nyika ndlela leyi a humesaka matitwelo • Kombisa ku voyamelatlhelo rin'we ka mutsari mayelana na nhlokomhaka laha matitwelo ya yena ya nga na xiave xa nkoka • Kongomisa eka ku tumbuluxa nakambe ku hlengeleta nakambe kumbe matitwelo ya mutsari eka muhlayi • Kombisa miehleketo, mianakanyo kumbe matitwelo ya mutsari u kombisa ku tshembeka na ku va a ri na xiave
Xitsalwana xa mpaluxo **(ku ndlandlamuxa vutivi)**	• Ku paluxa miehleketo na mahungu hi ndlela yo nyiketana • Hlamuselo miehleketo kumbe u nyika mhaka ya ntiyiso hi ndlela yo landzelelana • Lavisisa mahungu na ku ya ya seketela hi timhaka ta ntiyiso na tinomboro • Hlamusela minongoti yo ka yi nga tolovekanga • Kunguhata hi ndlela yo twisisiseka u suasa muhlayi eka timhaka leti a ti tivaka ku eka leti a nga titiviki. • Hi ku angarhela tsala u tirhisa nkarhi lowu nga hundza.
SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO	
Papila ra ximfumo/ra mafundza	Hambileswi ku tsala mapapila se ku nga siviwa hi matsalelo ya xielekitironiki yo fana na tiimeyili, tifekisi na mahungu ya selula vadyondzi va ta ha emahlweni va ha dyondzisiwa ku tsala mapapila. Tinxaka ta mapapila ti nga va to fana na mapapila yo ya eka maxaka ya le kusuhi na vanghana na mapapila ya mafundza Vadyondzi va fanele ku tsala mapapila ya mafundza ya xiviri, naswona loko swi koteka, va ma rhumela kutani va rindzela tinhlamulo ta wona. Mapapila ya mafundza lama tsariweke handle ko tsalela vanhu lava nga ka mbangu lowu hanyaka a ya tsakisi. Mapapila yo kombela vuxokoxoko mayelana na swixavisiwa, tiyunivhesiti, vupfhumba, mintirho-vutomi, Loko yo rhumeriwa eka tindhawu leti faneleke ya nga hlamuriwa. Leswi swi nga endla leswaku nkoka wa papila ra mafundza wu va erivaleni. • Titolovete tinxaka to hambana ta mapapila ya mafundza, xik. papila ra xikombelo xo karhi, papila ro ya eka muhleri, • Landzelela swilaveko swo hambana swa mapapila ya mafundza yo fana na xitayili na xivumbeko • Tsala hi ririmi ro kongoma naswona ro olova • Tsundzuka leswaku vaamukeri va mahungu lava kongomiweke va fanele ku twisisa leswi va byeriwaka swona leswaku va ta kota ku hlamula hindlela yo amukeleka • Matsalelo ya fanele ku va ya twisiseka na ku kongoma, ya va na mongo lowu twalaka, ya koma no kongomisa emhakeni. • Ku va na manghenelo, miri, na mahetelelo • Ku na tiadirese timbirhi, ya mutsari na ya muamukeri • Ku va na ku xeweta ka mafundza loku landzelaka adirese ya muamukeri; • Ku va na nhlokomhaka leyi leyi landzelaka ku xeweta • Tirhisa ririmi ra mafundza • Kombisa mahetelelo ya mafundza lama landzeriwaka hi xivongo xa mutsari na nkomiso wa mavito

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Papila ra xinghana/ra nkamafundza	Hambileswi ku tsala mapapila ya xinghana/ra mafundza swi nga siviwa hi swihangalasamahungu swa xielekitironi, swin'wana swa swona ku nga xik. imeyili, fekisi, xihungwana xa selulafoni (sms) eka swin'wana, vadyondzi va ta ya emahlweni va ha dyondzisiwa ku tsala mapapila. Tinxaka ta ku tsala ti fanele ku suka eka mapapila yo tolovelaka yo ya eka maxaka na vanghana ku ya eka mapapila ya nkamafundza eka ma'wana yo ya eka swihangalasa mahungu. • Ri tsaleriwa vanhu lava va nga kusuhi xik. vanghana, vandyangu na van'wana na van'wana. • Tsala ngopfu hi xikongomelo xo komba matitwelo, xik. hoyozela, ku twela vusiwana na ku tsundzuxa na sw. na sw • Ku tirhisa rhejisitara na xitayili xa mafundza ku ya eka ra mafundzanyana • Tsala hi ririmi leri hanyaka ro olova • Kombisa ndzandzelelano lowu twalaka na ku humelerisa mhaka leyi lavekaka; • Ku va na manghenelo, miri na mahetelelo • Ku va na adirese yin'we, ya mutsari, ri kombisa na siku leri ri tsariweke hi rona ehansi ka yona • Ku va na ku xeweta ka nkamafundza/mafundzanyana ehansi ka adirese ya mutsari; na • Mahetelelo ya fanele ku va ya nkamafundza ku ya eka ya mafundzanyana ya landzeriwa hi vito ra mutsari (handle ka xivongo) .
Ajenda ya nhlengeletano	Ku tsala memorandamu, ajenda na makanelwa swi pfuna ntsena loko swi twisiseka. Ndlela leyinene yo endla leswaku migingiriko leyi yo tsala yi tirha i ku byela vadyondzi va hlalela vhidiyo ya nhlengeletano kumbe va nghenela nhlengeletano yo karhi hi nyama kutani va tsala makanelwa, va ehleketelela leswaku ajenda ya kona a ku ri yini kutani va swi pimanyisa na ajenda na makanelwa swa ntiyiso swa nhlengeletano ya kona. Loko swi nga ri tano, vadyondzi va fanele ku tivisiwa xivumbeko xa makanelwa na ajenda hindlela leyi nga ta endla leswaku va swi anakanya. Tiendlele ajenda ya komiti leyi u ngo tivumbela yona emiehleketweni kutani u kombela vadyondzi ku tsala makanelwa lawa va wa ehleketelaka ya nhlengeletano yoleyo, va ri karhi va landzelela ajenda leyi u va nyikeke yona. Lowu ha swi tiva leswaku i nghingiriko lowu hambaneke swinene na wa ku tsala makanelwa ya xiviri. • Nyika nxaxamelo wa leswi ku nga ta kanerisaniwa hi swona eka nhlengeletano • Swi rhumele eka vanhu/varhumiwa lava rhambiweke nhlengeletano yi nga si nghena • Hi xitalo swi va swi tsariwe hi mutshamaxitulu na matsalana lava eka swin'wana va faneleke ku… - Langutisa makanelwa ya nhlengeletano leyi nga hundza ku tsavule timhaka leti hundzerisiweke mahlweni - Hlengeleta na ku longoloxa timhaka leti nga lavaka ku ololoxiwa - Veketela timhaka ku ya hi nkoka wa tona nhlengeletano yi nga si nghena - Boha leswaku mhaka yin'wana na yin'wana yi ta nyikiwa nkarhi wo tani hi kwihi
Makanelwa	• Rhekhoda leswi humeleke enhlengeletanini • Kombisa leswi landzelaka: - Vito ra nhlangano - Siku, ndhawu na nkarhi lowu nhlengeletano yi khomiweke hi wona; - Rhejisitara ra lava a va ri kona eka nhlengeletano; • Tshaha swiboho leswi tekiweke rito hi rito • Nyika nkomiso wa leswi susumetiweke no tlhela ku twananiwa swona • Tsala swi va eka nkarhi lowu hundzeke • Tshika swilo swo ka swi nga ri swa nkoka na misavu • Ya va nawu na ku boha loko yo kala yi sayiniwa na ku sikuhatiwa hi mutshamaxitulu endzhaku ka ku va yi hlayiwile no amukeriwa enhlengeletanini.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Mbulavulo	• Sungula na ku kunguhata xitayili lexi faneleke ku tirhisiwa; Leswi kombaka leswaku ku vulavuriwa rini, kwihi, hikokwalaho ka yini (xikongomelo) vamani (vaamukeri va mahungu) hi yini • Xivulwa xa manghenelo xi koka rinoko • Ndlandlamuxa timhaka kahle u papalata matirhiselo ya marito kumbe swivulwa leswi tirhisiwaka ku tlula mpimo • Tirhisa tithoni to kanetana (na tipoyinti) kambe u vulavula swi twala • Tirhisa swivulwa swo koma leswi twisisekaka hi ku olova, u tirhisa swikombiso swo toloveleka • Endla leswaku swisolo leswi u swi nyikaka na tindlela to swi ololoxa swi ringanana • Ehleketa ku pfala hi mahetelelo ya ntikelo. U siya mayingiseri na vonelo rin'we kumbe (mambirhi) emiehleketweni. • Tirhisa switirhisiwa swo voniwa kumbe swo khomeka kambe swi rhangeriwa hi marito • Ku tirhisa tinotsi a swi bohi, i swo endlela ku titsundzuxa • Tirhisa ririmi leri kombisaka ku vupfa emiehleketweni na vumunhu, nkoka na vundzhaku.
Tiimeyili/sms	Ku tivisa mahungu na ku tiyisa vuxaka . Adirese ya muamukeri - leyi hi minkarhi yo tala ri nga vito ra munhu, ndhawu ya sevhara, khampani kumbe nhlangano, na tiko laha ndhawu ya sevhara yi nga kona. Xikombiso, maluleket*(vito)* @ webmail. *(sevhara*), co (*khampani*), za *(tiko - **za** yi yimela tiko ra Afrika Dzonga) . Maluleket.@webmail.co.za* • CC: lava va nga va vaamukeri lava va faneleke ku tiva hi ta imeyili. • Nhlokomhaka: Lowu i nkomiso wa vundzeni bya imeyili.. • Hungu • Murhumeri. Tiva leswi: Adirese ya murhumeri ya vonaka loko imeyili yi kumeka. Murhumeri a nga hlawula ku nyika vuxokoxoko byin'wana bya vuhlanganisi emakumu. Leswi swi vuriwa nsayino
Inthavhiyu	Rhekhodo yo tsariwa ya inthavhiyu • Nyika mavito ya xivulavuri etlhelweni ra ximatsi ra pheji • Tirhisa hikombirhi endzhaku ka vito ra xivulavuri • Tirhisa ntila wuntshwa ku kombisa xivulavuri xin'wana na xin'wana lexintshwa • Tlhontlha muvutisiwa hi ku vutisa swivutiso • Kombisa vuswikoti, tinyiko leti a nga na tona na leswi a nga swi kotiki na sw na sw
Xiviko (xa mafundza na xa nkamafundza)	Xiviko i tsalwa ra mafundza, naswona xi tirha swinene loko leswi swi kamberiwaka swi ri swa ntiyiso na nkoka eka vadyondzi. Ku hava nchumu wo vavisa ku fana na ku tsala xiviko xo ka xi nga hanyi, kumbe xiviko hi tinhlokomhaka to ka ti nga tsakisi eka wena mutsari wa tona. • Nyika xivikontsundzuxo xa leswi swi humeleleke hi ku hetiseka, xik: nghozi, swin'wana na swin'wana leswi kumekeke. • Kombisa nhlokomhaka, manghenelo (vutivindzaku, xikongomelo na vunavi), miri (Mani? Hikokwalako ka yini? Kwihi? Rini? • Yini? Njhani?), mahetelelo, swibumabumelo, matsalwa ya vuxokoxoko, switandzhaku • Nkunguhato: hlengeleta na ku lulamisa mahungu, tsala timhaka ta ntiyiso. • Tirhisa rhejisitara na xitayili swa mafundzanyana ku ya eka ya mafundza • Tirhisa - Nkarhi wa sweswi (handle ka le ka swiviko swa matimu) - Maviti ya ntolovelo - Munhu wa vunharhu; - Nhlamuselo ya timhaka ta ntiyiso/xiviri; - Marito na swivulwana leswi tirhaka eka ku vika; na - Ririmi ra mafundza na ku ka ri nga kongomangi munhu.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Tsalwavutitivisi (CV)	Hikuva vanhu vo tala masiku lawa va tirhisa marimba, swi nga va kahle ku kuma marimba ya kahle ya matsalelo ya **tsalwavutitivisi** na ku kuma ndlela yo ma tirhisa na ku ma tatisa hindlela leyinene. I swa nkoka ku lemuka leswaku tsalwavutitivisi ri fanelele ku fikelela swilaveko swa xiyimo xo karhi., xik. tsalwavutitivisi ra ntirho wo karhi ri fanele ku vulavula ngopfu hi xiave lexi mutsari a nga va na xona eka xiyenge xolexo. • Titivise eka vanhu hi ku tsala emapapileni • Nyika vahlayi swilo leswi nga ta va tsakisa loko va hlaya hi ta wena ro sungula • Andlala vuxokoxoko hindlela yo twisiseka, yo ka yi nga kombi ku voyamela eka mhaka yo karhi, na hi ku komisa • Tsala mayelana na swilaveko swa ntirho lowu u wu lavaka. • U nyika leswi landzelaka: - Vuxokoxoko bya wena - Vuxokoxoko bya minthwaso - Vuxokoxoko bya ntokoto wa ntirho (loko swi fanerile) - Timbhoni leti seketelaka vuxokoxoko lebyi u byi andlaleke
Dayari	• Dayari yi kombisa swiendlo swa siku na siku • Yi andlala mavonelo ya mutsari ya swiendlo swa siku ra yena. • Tsala ku suka eka mavonelo ya mutsari, ku rungula ka munhu wo sungula hi wona maendlelo lawa ya faneleke swinene • Nhlawulo wa ririmi i wo olova no kongoma • Thoni yi ta lawuriwa hi muxaka wa leswi u swi tsariwaka eka dayari
Ku nyika swiletelo	• Tirhisa **swiletelo** loko u byela munhu mafambelo yo fika ko karhi • Hambileswi nhlokomahaka “wena” yi nga boxiwangiki, hakanyingi yi vula munhu wa vumbirhi loyi a yimelaka angulano exikarhi ka muvulavuri na muyingiseri. • Tekela enhlokweni leswi landzelaka loko u nyika swiletelo: - Komisa u tlhela u kongomisa - *Swiletelo* swi fanele ku va ku va hi ndlela ya ndzandzelelano - **Boxa mpimanyeto wa mpfhuka** - **Nyika mpimanyeto wa switarata leswi nga ta tluriwa/tsemakanyiwa ku ya fika laha a yaka kona** - **Nyika vuxokoxoko bya mimfungho na miako leyi muleteriwa a nga ta yi kuma endleni** - Tirhisa marito yo kombisa ndhawu yo karhi. - Tirhisa marito yo komba matlhelo - Tirhisa marito yo komba ku tsakela
Ku nyika swileriso	Ku hlamusela matirhiselo ya xitirho kumbe xitirhisiwa, maswekelo ya swakudya, malunghiselo ya nchumu lowu nga onhaka, na sw. na sw. • Hlamusela **matirhelo** kumbe ntirho wa nchumu wun’wana na wun’wana lowu nga eku tirheni; maswekelo ya swakudya swo hambanahambana, ku lunghisa maonhakelo man’wana na man’wana ya xanchumu. • Kunguhata na ku lulamisa: (vona swihlawulekisi swa matsalelo) - Twisisa xiyimo/swiyimo na leswi faneleke ku fikeleriwa hi swiletelo leswi nyikiwaka. - Nyika swiletelo leswi twisisekaka, swa ntiyiso naswona leswi landzelelanaka hi ndlela yo twisiseka. - Tirhisa buku ya mutirhisi, swiletelo na magoza - Tekela enhlokweni ntivoririmi, ntivomarito, mavulavulelo, ririmi na swivulwana leswi tirhisiwaka eka mbangu wolowo. • Ku andlala/ku nyika swiletelo.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Swinavetiso	• Ku koka muhlayi- u tiyisisa leswaku marito lawa ya nga eku tirheni ya huma ya vonaka.. • Endla leswaku munhu a navela ku va na xixavisiwa kumbe ku tirhisa vukorhokeri • Endla leswaku muhlayi wa huma a ya xava/a tirhisa xixavisiwa/vukorhokeri • Tekela enhlokweni leswi landzelaka loko u tumbuluxa: - Vanhu lava xinavetiso xi kongomisiweke eka vona (xinavetiso xi kongomisiwe eka mani) - Ndhawu (Xinavetiso xi ta kombisiwa kwihi naswona rini - eka xihangalasamahungu xihi, hi nkarhi muni naswona eka nongonoko kumbe magazini yihi?) - Ku koka rinoko (xinavetiso xi koka rinoko ku fika kwihi?) - Maandlalelo ya xinavetiso na tisayizi ta fonto. - Mavonelo ya xinavetiso (ntiyiso kumbe a hi ntiyiso) na ndzingano exikarhi ka timhaka ta ntiyiso na mavonelo - Nkoka wa nhlawulo wa muhlovo na ku pfumaleka ka muhlovo - Ririmi leri tirhisiwaka (ririmi ra ku titumbuluxela, ro vuyelela, ro gega na ra ku nandzihisiwa ri tlhela ri thathela, na. sw na sw)
Phositara/fulayara	• Yi nga teka swivumbeko swo hambanahambana • Tirhisa swilogene kumbe tilogo • Hakanyingi yi va na swilo swo voniwa na swo endliwa • Tirhisa tithekiniki to navetisa • Tirhisa minkhaviso ku endla xinavetiso lexi kokaka rinoko na ku tsundzukeka. • Ririmi ro gega na switirhisiwa swa vutlhokovetseri leswi tirhisiwaka ku vumba ntikelo. • Endla ririmi leswaku ri tsundzukeka xik. xik. xigego, xifananisi, aliterexini, mbuyelelo, yelaniso, ncino
Ku tata fomo	• Ku tata fomo ku fikelela swikongomelo swo hambanahambana xik. ku lava ntirho kumbe ku teka livhi, ku nghenela mimphikizano kumbe mimphikizano ya van'wambhuri na sw.na sw • Nyika mahungu hi ndlela leyi ya laviwaka hi ndhawu ya tidyondzo leyi u kombelaka ku amukeriwa eka yona. • Vula leswi lavekaka, swi landzeriwa hi hikombirhi, xik: Xivongo: • Tata hi nkhaqato
Matimu ya mufi	Ku tsundzuka na ku tivisa van'wana hi rifu ra un'wana • Mavito na xivongo; siku ro hundza emisaveni, laha mufi a a tshama kona loko a ta hundza emisaveni; siku ro tswariwa; ndhawu yo tswariwa; vanhu va nkoka lava siyiwaka hi mufi (muringani, vana) na mavito ya vona; nkarhi, siku na nkarhi laha nga ta lahliwa kona na mahungu mantsongo hi mufi, na sw. na sw • Swin'wana swa leswi landzelaka swi nga ha katsiwa: Xivangelo xa rifu (hi tekela enhlokweni ndhavuko na mfuwo wa vanhu); marungula ya vutomi bya mufi; vuxokoxoko bya xivongo xa mufi
Kontiraka	Ntwanano lowu bohaka lowu ngheneriwaka hi mintlawa mimbirhi kumbe ku tlula vanhu vambirhi kumbe ku tlula. Xikongoemelo xa kontiraka i ku tumbuluxa vutihlamuleri. Kontiraka yi nga endliwa hi nomo. (Ku bumabumeriwa leswaku kontiraka yi nga endliwa hi nomo (ku vulavula) na hi ku tsala ku komba leswi nga onhaka na malulamiselo ya swona) Swiyenge swa kontiraka • Mavito (ra mukontiraka, ra munghenela kontraka, timbhoni) • Leswi ntwanano wu simekiweke ehenhla ka swona (vundzeni bya kontiraka- ku katsa vukorhokeri lebyi va nga ta byi nyika, nkarhi lowu pimiweke na mali loko ku ve ku ta va na timhaka ta mali) • Minsayino (hinkwavo lava khumbekaka) • Siku na ndhawu (nkarhi na ndhawu laha kontiraka yi nga sayiniwa kona)

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Papila ra vadyandzhaka/ Vumbhoni bya ndzhaka	Papila ra vadyandzhaka ri vula leswi nga ta humelela hi nhundzu ya munhu endzhaku ka rifu ra yena. Papila ra vadyandzhaka ri tiyisisa leswaku ku navela ka mufi ka fikeleriwa endzhaku ka rifu ra yena. Papila ra vadyandzhaka ri fanele ku famba na minkarhi na ku vekiwa endhawini leyi hlayisekeke. Ri fanele ku va na leswi landzelaka: • Vito ra n'wini wa papila ra ndzhaka • Siku leri papila ra vadyandzhaka ri tsariweke hi rona • Mali, nhundzu • Vadyandzhaka • Mulawulandzhaka (munghana, xirho xa ndyangu, qhweta)
Vumbiwa na pholisi	Milawu ya nkoka leyi fumaka nhlangano xik.tisosayiti to lahla, nhlangano wa vantshwa, xitokofela, xipanu xa bolo. • Milawu yi fanele ku pfumeleriwa hi vanhu hinkwavo lava khumbekaka • Milawu ya boha • Yi nga antswisiwa • Xivumbeko xi fanele ku katsa vito ra nhlangano kumbe ndhawu, vuxirho, leswi ntwanano wu simekiweke ehenhla ka swona, siku leri ku nga pfumelelaniwa hi rona, nsayino na sw. na sw.
SWITSHURIWA SWA MATSALWA NA SWIHANGALASAMAHUNGU	
Ku rungula nakambe leswi humeleleke	• Ku hlamusela mintokoto ya wena/leswi u hlanganeke na swona evuton'wini. • Ku tivisa: Ku lulamisa xivono kumbe ku tumbuluxa mbangu, xik. *A ku ri nkarhi wo wisa ka swikolo* • Nhlamuselo ya swiendleko leswi humeleleke, hakanyingi hi ku landzelelana ka timhaka xik. *Ndzi ye eka vaNtsako kutani*... • Vuxokoxoko byo engeteriwa hi xiendleko xin'wana na xin'wana xik. *A a hlamarile ku ndzi vona.* • Ku tivisa - xivulwa xo pfala lexi xi nga katsaka ku ndlandlamuxa, xik. *Ndza tshemba hi ta hungasa nakambe. Hi tiphinile.* • Hakanyingi xi tsariwa xi ri eka nkarhi lowu nga hundza • Swi runguriwa swi ri eka munhu wo sungula kumbe wa vunharhu • Mahlanganisi ya nkarhi ya tirhisiwa xik. *xosungula, nkarhi wolowo, leswi landzelaka, endzhaku ka, ku rhangela sweswo, emahetelelweni, hi nkarhi wolowo* • Swi tala ku kongomisa eka mutekaxiave wun'we kumbe ntlawa wa vatekaxiave • Yi nga tsariwa yi va ya xitayili xa nkamafundza
N'wangulano	• Kombisa mbulavulo wa swimunhuhatwa swimbirhi kumbe ku tlula. • Rhekhoda ku hlamulana/angulana tanihiloko ku huma emilon'wini ya swivulavuri • Tsala mavito ya swimunhuhatwa etlhelweni ra ximatsi ra pheji • Tirhisa hikombirhi endzaku ka vito ra ximunhuhatwa lexi vulavulaka • Tirhisa ntila wuntshwa ku kombisa xivulavuri xintshwa. • Tsundzuxa swimunhuhatwa (kumbe vahlayi) mayelana na mavulavulelo kumbe u tsala eka swiangi leswi swivulavuri swi nga ta vulavurisa xiswona • Pfapfarhuta mbonakiso u nga si tsala.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Nhluto	Nhluto a wu tali ku landzelela phetheni yo karhi. A swi bohi leswaku wu katsa swiphemu swo karhi swa buku, filimi kumbe CD. Hi ku angarhela, vahluti va hlawula leswi va lavaka ku swi hluta na xilo/munhu loyi va lavaka ku n'wi hluta kutani endzhaku ka swona va titsalela/vulela xin'wana na xin'wana lexi va xi rhandzaka hi yena/xona. Minhluto ya leyinene yi fanele ku va na vululami kambe yi va na ntiyiso; minhluto yo ka yi nga ri kahle hi leyi muhluti a humeselaka matitwelo ya yena hi ku hundzeleta kumbe ku va muhluti a boxa timhaka leti ti nga riki kahle, leti ti khunguvanyisaka van'wana. Mafenya ya tala ku kumeka eka nhluto; eka van'wana vahluti i xihlawulekisi xa nhluto wa vona. Andlala minhluto yo huma eka swihlovo swa vutivi swo hambanahambana leswaku va ta tiva leswaku muxaka lowu wa xitshuriwa wu nga tsariwa hi tindlela to hambanahambana. • Minhluto yi kombeta maangulelo ya munhu eka ntirho wa vutshila, filimi, buku, nkhuvo wo karhi na sw. na sw. • Muhluti u kombisa matitwelo ya yena mayelana na tsalwa kumbe nchumu lowu a wu andlalaka • Muhlayi wa nhluto a swi bohi leswaku a pfumelelana na muhluti • Minhluto yi tala ku voyamela eka leswi muhluti a titwisaka swona. Vahluti vambirhi va nga angula hi tindlela to hambana eka leswi hlutiwaka • Muhluti u nyika timhaka leti faneleke, xikombiso, vito ra mutsari, muhumelerisi, n'wavutshila, vito ra buku/ntirho, vito ra mukandziyisi/khampani, na ntsengo wa xihlutiwa (laha swi faneleke)
Xitshuriwa xa xitlhovetselo	• Tsala leswi u kumeke swona na mintokoto ya wena - Vanhu - Ntumbuluko - Timhaka ta mahanyisanelo ya vanhu - Thekiniloji na sw. na sw. • Swi landzelela xivumbeko - Nhlokomhaka - Tindzimana • Tirhisa ririmi ra vutlhokovetseri • Pfumelela ntshuxeko wo titsalela hi ku rhandza wa mutlhokovetseri, xik. u nga tekeli enhlokweni mimfungho kumbe swiaki swa ririmi
Atikili ya phephehungu	• Vula mahungu hi ku komisa kambe hi nkhaqato. • Tikarhatele ku vulavula swa nkoka u nga lahlekeriwi hi muhlayi. • Katsakanya hi nkhaqato, u nga humi eka ntiyiso. • Nyika nhlokomhaka yo koma na ku engetela nhlokomhakantsongo yo twisiseka • Sungula hi timhaka ta nkoka: mani, yini, mani rini, kwihi, hikokwalaho ya yini, na ku fika xiyimo xihi/ku fika kwihi.

TINXAKA TA SWITSHURIWA SWO TSARIWA	
Atikili ya magazini	Hakanyingi, eka atikili ya magazini leswi mutsari a swi tsakelaka na leswi a nga swi tsakeriki na xitayili xa yena n'wini hi swona swa nkoka kutani vadyondzi va fanele ku kondleteriwa ku swi endla. Va fanele nakambe va tsala atikili ya magazini ya xiviri hi xin'wana na xin'wana xa leswi va xi tekelaka enhlokweni, ehenhleni ka ku tsala tiatikili ta misavu leti va nga hlekulaka, va endla misavu hi tona, va hleka, va xopela na ku sola nhlokomhaka yin'wana na yin'wana leyi faneleke. Vunyingi bya tiatikili ta timagazini leti vadyondzi va ti hlayaka i ta muxaka lowu boxiweke laha henhla.. Inthanete yi tele hi tiatikili, na loko xitayili na vundzeni bya tona swi nga hambananga ngopfu na tiatikili to tsariwa ephepheni swi na nkoka ku ti xopaxopa, ngopfungopfu hindlela leyi swi humelelaka hi yona eka tibilogo, leti se ti nga muxaka lowu pfumeleriweke hi xitalo wo tsala. Ku pfumelela vadyondzi ku tivumbela tibilogo ta vona (ephepheni hambi swi tiveka handle ka ku kanakana leswaku ku na vadyondzi lava se va nga na tibulogo ta vona) swi va nyika mbangu wo fuwa wo tsala lowu endlaka leswaku va kota no tekela enhlokweni vaamukeri va mahungu, ku tsala vundzeni lebyi byi tikombaka byi vulavula hi swilo swa ntiyiso na ku tirhisa thoni leyi faneleke. • Xiyaxiya leswi landzelelaka: - Nhlokomhaka yi fanele ku koka rinoko na ku tsakisa - Xitayili xi fanele xi va xa vuwena, xi vulavula xi kongome eka muhlayi. • Xitayili xi nga va xo hlamusela, xo gega, xo tlhontlha mianakanyo ya vahlayi. • Mavito, tindhawu, swiyimo, na byin'wana vuxokoxoko lebyi faneleke a byi katsiwe eka atikili • Atikili yi fanele ku pfuxa ku tsakela na ku endla leswaku muhlayi a nwelela loko a yi hlaya. • Tindzimana a ti fanelanga ku leha ngopfu naswona ti fanele ku khutaza leswaku atikili yi hlayiwa • Fonto yi fanele ku vevuka na ku koka rinoko
Dokhumenthari	• Ndzhavisiso lowu heleleke wa vutomi bya ximunhuhatwa, xik. nhenha (mintlangu, dyondzo, vukhongeri), na xiviko xa leswi kumemeke. • Leswi swi nga katsa swilo swo tihlawula na mintlhontlho leyi ximunhuhatwa xi hlanganeke na yona xi nga si fikelela xiyimo xa le henhla lexi xi nga eka xona. • Mavito, tindhawu, minkarhi, swiyimo, na byin'wana vuxokoxo lebyi nga lavekaka swi fanele ku nghenisiwa eka dokhumenthari. • Sungula hi timhaka ta nkoka: mani, yini, njhani, rini, hikokwalaho ka yini na ku fika eka xiyimo xihi/ku fika kwihi,

VULEHI BYA SWITSHURIWA SWA RIRIMI RA LE KAYA (LESWI FANELEKE KU TUMBULUXIWA HI VADYONDZI)			
NTIRHO	**GIREDI YA 7**	**GIREDI YA 8**	**GIREDI YA 9**
Ndzimana • **Marito** • **Swivulwa**	Marito ya 100 –120 Mintila ya 8 - 10 tindzimana ta 4-6	Marito ya 120 - 140 Mintila ya 8 - 12 tindzimana ta 5-8	Marito ya 140 - 160 Swivulwa swa 8 - 12 tindzimana ta 5-8
Xitsalwana	Marito ya 150 - 200 tindzimana ta 4-6	Marito ya 200 - 250 tindzimana ta 5-8	Marito ya 250 - 300 tindzimana ta 5-8
Xitlhokovetselo	Tindzimanantsongo ta 2-3	Tindzimanantsongo ta 3-4	Tindzimanantsongo ta 4-8
Xirungulwana, ku katsa na mintsheketo	Pheji yin'we tindzimana ta +/-6	Tipheji ti2 tindzimana ta +/-12	Tipheji ti3 tindzimana ta +/-24
N'wangulano(ntlangu wa xivono xin'we)	Pheji yin'we	Tipheji ti2	Tipheji ti3
Switshuriwa swa switsalwambiko xik. mapapila	Marito ya 120-140	Marito ya 140-160	Marito ya 160-180
Switshuriwa swo koma	Marito ya 80 - 90	Marito ya 90 - 100	Marito ya 100 - 110
Nkomiso/nkatsakanyo	Marito ya 50 - 60 eka xitshuriwa xa marito ya 240	Marito ya 60 - 70 eka xitshuriwa xa marito ya 260	Marito ya 70 - 80 eka xitshuriwa xa marito ya 280

VULEHI BYA SWITSHURIWA SWA RIRIMI RA LE KAYA (LESWI VADYONDZI VA FANELEKE KU TIHLANGANISA NA SWONA)			
NTIRHO	**GIREDI YA 7**	**GIREDI YA 8**	**GIREDI YA 9**
Switshuriwa swo leha swa swikambelantwisiso swo yingisela xik.xitori, inthavhiyu, ntlangu, swiviko swa mahungu	Marito ya 150-200/ku fika eka timinete ta 5	Marito ya 200-250/ku fika eka timinete ta 5	Marito ya 250-300/ku fika eka timinete ta 5
Switshuriwa swo koma swa swikambelantwisiso swo yingisela xik. switiviso, switshuriwa swa mahungu, swileriso, swiletelo	Marito ya 60-70 timinete ta/1-2	Marito ya 70-80 timinete ta/1-2	Marito ya 80-100 timinete ta/1-2
Switshuriwa swa xikambelantwisiso xo hlaya/ ku hlaya hi ku dzika	Marito ya 150-200	Marito ya 200-250	Marito ya 250-300

Vulehi bya switshuriwa swa ku hlaya hi ku dzika a ku lawuriwanga tanihileswi leswi swi yaka hi muxaka wa xitshuriwa, ku tika ka ririmi, na xiyimo xo hlaya xa vadyondzi.

3.1.4 Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi

Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swi vula milawu leyi fumaka matirhiselo ya mahikahatelo, ku tirhisa maletere lamakulu, maletere, mimpfumawulo, marito, swivulwa na tindzimana eka eka ntirho wa swanomo na wo tsariwa. Milawu leyi yi katsaka mapeletelo, matwariselo, ntivoririmi, ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi na sw. na sw

Vuswikoti byo yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala a byi nga tirhisiwi ehandle ka vutivi byo hetiseka bya xivumbeko xa ririmi na ku titoloveta ku ri tirhisa. Vadyondzi va fanele ku va na vutivi byo anama bya ntivomarito, leswi swi nga mhaka yin'we ya nkoka yo kota ku vulavula kahle Learners also need a wide vocabulary, which is perhaps the single most important factor enabling a person to communicate well. Ntivomarito wo anama i wa nkoka eka vuswikoti hinkwabyo bya ririmi, ngopfungopfu eka ku hlaya na ku tsala. Maendlelo lawa ya tirhaka swinene eku hluvukiseni ntivoririmi na ku kurisa ntivomarito i ku hlaya hi ku dzika etlilasini na le handle ka tlilasi

Vadyondzi va ta dyondza matirhiselo ya **Swiaki na Matirhiselo ya Ririmi** va ta tlhela va hluvukisa ririmi leri va nga ta ri tirhisa swin'we eku vulavuleni hi ririmi (ririmi leri tirhisiwaka loko hi vulavula kumbe ku dyondzisa xiyenge/ xiphemu xo karhi xa ririmi), leswaku va ta kota ku hlela switshuriwa swa vona hi vuxoperi ku ya hi nhlamuselo, nkoka na nkhaqato va ta tlhela va kota ku tirhisa vutivi lebyi ku lava ku kambela hi ku tirhisa ririmi ku vumba nhlamuselo yo huma eka xiyimo rito na xivulwa ku ya eka switshuriwa swa tinxakanxaka. Hi ku tihlanganisa na switshuriwa swa tinxakanxaka, vadyondzi va kurisa matirhiselo ya vona ya ntivoririmi na ku tirhisa hi mfanelo matwisiselo ya **Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi.**

Ku languteriwa leswaku Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swi dyondzisiwa embangwini tanihileswi vuswikoti byin'wana byi dyondzisiwaka na ku ndlandlamuxiwa**.** Minkunguhato yo dyondzisa yi na nxaxameto wa Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi (switirhisiwa) leswi faneleke ku dyondzisiwa eka giredi yin'wana na yin'wana. Loko ku hlawuriwa xitshuriwa xo yingisela na xo hlaya xa ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wa mavhiki mambirhi, tiyisisa leswaku swi katsa swiyenge swa ririmi leswi u lavaka ku swi dyondzisa. Tumbuluxa migingiriko leyi fambelanaka na switshuriwa leswi nga ta endla leswaku mudyondzi a kota ku tirhisa swiphemu swa ririmi embangwini. Tanihi, xitshuriwa lexi mudyondzi a nga ta xi tsala xi ta katsa swiphemu swin'wana swa ririmi. Nyika vadyondzi va wena swiletelo leswi faneleke na matirhiselo lama lulameke ya swiphemu leswi swa ririmi. Hlawula swin'wana swa swiphemu swa ririmi leswi tikelaka vadyondzi va wena u va nyika xitoloveto xa mafundza. Eka Xiyimo xa le Xikarhi, awara yin'we eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi wu fanele ku tirhiseriwa swileriso na ku titoloveta eka Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi.

Tafula leri nga laha hansi ri komba Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi leswi vadyondzi va languteriwaka ku swi dyondza hi nkarhi wo dyondza hi ku landzelela magoza yo yingisela, yo vulavula, yo hlaya na yo tsala. Swiaki swa ririmi swi fanele ku dyondzisiwa embangwini hi ndlela leyi pfanganisiweke, ku tirhisiwa tinxaka ta switshuriwa swanomo swo voniwa na swo tsariwa. Swi fanele nakambe ku dyondzisiwa swi ri erivaleni hi nkarhi lowu vekiweke etlhelo tanihileswi languteriweke. .

SWIKOMBISO SWA SWIAKI NA MILAWU YA RIRIMI	
Mahikahatelo	Hefemulo (,) (xik: *Va xavile mugayo, xinkwa, xixevo na xisibi*) Xivutiso (?) (Xik: *Hi ya kwihi?*) Hikombirhi (:) (xik: *Ndzi ta dya na lava landzelaka: Khensani, Tomasi na Khegu*) Mfungho wa rihlamari (!) (Xik: *Hatlisa u famba!*) na swin'wana, hiko, mfungho wa rihlamari, hefemulo, kholona, xirhatana, mimfungho yo tshaha, tihiko tinharhu to komba ku yisa emahlweni(...), swiangi
Mapeletelo	Tipatironi ta mapeletelo, milawu ya mapeletelo na milawu ya ririmi, minkomiso ya marito na matirhiselo ya dikixinari
Swihluvi swa mbulavulo	Swirhangi, timintsu, swilandzi na swiheteleri
Maviti	Rivitaswianakanyiwa (swik: *moya, rirhandzu, ntwanano*) Rivitaswilo (swik: *xitulu, munhu, xikolo*) Rivitankatsano (swik: *mimpfihomu, mahlambandlopfu, mafambaborile*) Rivitariendli (swik: *Ku famba* swa karharisa*, ku rhula* a ku ve na n'wina. Rivitantlawa (swik: *nhulu ya misava, ntlawa wa vanhu, nyandza ya tihunyi*) Rivitavito (swik: *Giyani, Khensani, Sunguti*) Rimbewu-xinuna na xisati (swik: *manana - tatana; nhwanyana - mufana;* *nhanga - lawu*) Vun'we na Vunyingi (swik: *xikolo - swikolo; munhu - vanhu; homu - tihomu*) Ntsongahato (swik: *munhu - ximunhwana; xikolo - xikolonyana; mati - swimatana*) Vundhawu (swik: *exikolweni; eGiyani; Ekurhuleni; ekaKhosa*) Swikurisi/xikurisi (swik: *dyimurhi; madyimurhi*) Maviti lama pfelelaka eka swihluvi swin'wana swa mbulavulo
Masivi	Risivikomba (swikombiso: *loyi, leswi, lava, leyi, letiya, lavayani*) Risivinene (swikombiso: *yena, vona, tona, wena, kona, byona, xona*) Risivintalo (swikombiso: *hinkwavo, hinkwaswo, ndzexe, voxe, swanga, swakwe*
Rihlamuseri	**Maengeteri:** **Ra nkarhi** (xik: *Hi ta famba mundzuku; Va vuyile nanhlikanhi* na man'wana*)* **Ra ndhawu**: (xik *Ndzi ya ekaya; Va tshama eGiyani* na man'wana*)* **Ra mukhuva/maendlelo** *(*xik: *Ku hisa swinene; u fambile hi milenge na man'wana)* **Riencisi:** Ya peletwanan'we (xik: U wile a ku gaa!; Hala handle ku lo dzwi! na man'wana) Ya peletwanambirhi (*xik: Ribye ri te dlomu, ematini;* Loko va vona maphorisa va lo bamfee! na man'wana) Ya peletwananyingi/mapeletwana yo tlula mambirhi (xik: *Laha ndlwini ko ngungungu, hi ku nuha, Ndzi te bulumuku, ndzi vhela ndzi famba; na man'wana* **Ribumabumeri:** **Rihlawuri** (Xik. Mufana *lontsongo* wa rila) **Rifuwi (**Mufana *wa mina* u twa ndlala) **Riengetelo (**Mufana *loyi a rilaka* u twa ndlala.)

SWIKOMBISO SWA SWIAKI NA MILAWU YA RIRIMI	
Riendli **na Ripfunetariendli**	**Marhavi ya riendli:** Rhavi ra xitwisiwo (xik: *Ka tirhiwa*) Rhavi ra xivuyevuye (xik: *Va tirhetela; Va dyetetela swakudya*) Rhavi ra xikongomelo (xik: *Va tirhela mali*) Rhavi ra xivangelo (xik: *Ndzi tirhisa hi vusiwana*) Rhavi ra xihlamulano (xik: *Hi ta tirhana namuntlha; va dyanana swirhendze*) Rhavi ra xiendleko/xikotelo (xik: *Namuntlha ka tirheka*) Rhavi ra xitlhandlulo: (xik: *Va simula murhi;*) Rhavi ra xidzimelo/xihetiselo (xik: *Ndzi lava ku tirhisisa; Ndzi fanele ndzi hetisisa mhaka leyi ka ha ri na nkarhi hikuva a nga ze a baleka.*) Rhavi ra xitlhelelo (xik: *Tatana Khosa wa titirha hikuva u na mavhengele yo tala*) Rhavi ra ntsongahato (xik: *Tirhanyana u ta vuya u famba*) **Matlhelo ya riendli:** Tlhelo ra mpfumelo (xik: *Hi dya vuswa*) Tlhelo ra nandzulo (xik: *A hi dyi vuswa*) **Mapfunamaendli** (swik: *Ndzi ta pfa ndzi rima; Ndza ha dya; A nga si vuya vuya; na ma'wana)* Mayimelamaendli (*swik: Hiakile i muongori; Hi yena a nga ta*) .
	Mahlayelo ya riendli: Hlayelo ra tshamelo (xik: *Ku tirha swa vava*) Hlayelo ra ndzeriso (xik: *Dyana!)* Hlayelo ra angulo (xik: *Va dya va famba*) Hlayelo ra fumiwo (*xik: Va n'wi bile hikuva wa yiva)* *Hlayelo ra kotelo (xik: Ndzi nga famba*) Hlayelo ra kombiso (xik: Va ya exikolweni) Hlayelo ra engetelo (xik: N'wina lava tirhaka mi karhele
	Minkarhi ya riendli: Nkarhi wa sweswi (xik: *ndza dya*) Nkarhi wa sweswi wo ya emahlweni (xik: *ndza ha dya*) Nkarhi lowu taka (xik: ndzi ta dya) *Nkarhi lowu taka wo ya emahlweni (xik: ndza ha ta dya*) Nkarhi lowu nga hundza (xik: *ndzi dyile*) Nkarhi lowu nga hundza wo ya emahlweni (xik: *a ndza ha dya*)
	Rihlawuri **Vukulu**: Leyitsongo, leyikulu, lavantsanana **Nkoka:** Lonene, lexintshwa, **Ntsengo**: Timbirhi, vangani
MaengeterieKu cinca erbs	**Ra nkarhi** (xik: *Hi ta famba mundzuku; Va vuyile nanhlikanhi* na man'wana*)* **Ra ndhawu**: (xik *Ndzi ya ekaya; Va tshama eGiyani* na man'wana*)* **Ra mukhuva/maendlelo** *(*xik: *Ku hisa swinene; u fambile hi milenge na man'wana)*
Vundhawu bya maviti	Xikolo: Exikolweni; buku: ebukwini; nambu: enambyeni

SWIKOMBISO SWA SWIAKI NA MILAWU YA RIRIMI	
Mahlanganisi	Ku longoloxa/ku landzelelana**:** xosungula, xavumbirhi, xavunharhu, endzhakuka hi kondza hi, leswi landzelelaka, sweswi, endzhaku. Nhlamuselo/Xivangelo na ndlela ya matirhiselo ya ririmi**:** hi xivangelo lexi, hikwalaho ka, hileswaku, kutani ke, swi landzelela leswi Maendlelo: xosungula, xavumbirhi, xavunharhu Fananisa: leswi fanaka, ku hambana, swikulu eka, switsongo eka, hambiswiritano, Kumbe nkoka wa mavekelo ya swilo: minkarhi hinkwayo, emakumu mavekelo ya swilo hi ndhawu: ehansi, eximatsini, exineneni Ku angarhela: hi ku angarhela, ku hetelela Ndzimana ya nhlawulo**:** hi ku vona ka mina, mavonelo, ku twisisa, ndzi ehleketa leswaku, ndza tshemba, swi tikomba wonge, ndzi kholwa leswaku/ndzi rhandza leswaku/a ndzi rhandzi leswaku/ndzi titwa Ndzimana ya ntlawahato**:** swi fana na, swi nga avanyisiwa hi, i ntlawa wa, swi wela ehansi ka, swi nghena eka, swi vekiwa na, swi na vuxaka **na**, swifanisiwa na Ndzimana yo hlamusela: henhla/hansi, kusuhi/kule, vuxeni/vupeladyambu/ n'walungwini/, sayizi, muhlovo, xikongomelo, leha, ntikelo, rivilo Ndzimana yo hlela: hi swona/a hi swona, swa nkoka/swo ka swi nga ri swa nkoka, ntiyiso/vunwa, tsundzuxa, tiyisisa Ndzimana leyi humesaka tinhlamuselo: yi hlamuseriwa tanihi, ndzimana yo hetelela: ku hetelela, ku katsakanya, hi ku komisa, tanihi leswi u swi vonisaka
Maencisi	Xik. dlomu, dzwii!
Mahlamari	Xik. aa, xewee, ahe!
Ndlandlamuxo wa Ntivomarito na ririmi ro gega	Vamavizweni, maritofularha, tipharonimi, tihomonimi, tipholisemi, xivulwana ematshan'wini ya rito rin'we Swigaririmi (xihlambanyiso, xigego, vumunhuhati, xihundzulo, xiyimelo, xithathelo, xipimaniso, xikhovolelo, misavu yo kombisa vutlhari, nkalamakholo eka xitshuriwa, xiyimelo, xisasi, xitikaneti, nkanetano wa timhaka, ntlangiso wa marito, ku vevukisa ntikelo wa mhaka) . Swivulavulelwana/swivulavulelo/swivuriso Marito yo lombiwa, ya ndzhaka, ku tshula marito mantshwa (niyolojizimi) na etimoloji (masungulo ya marito) Swiaki swa marito: Swirhangi, timitsu na swilandzi/swiheteleri Vukanakanisi, marito lama tirhisiwaka ku tlula mpimo ma nga huma moya (cliché), marito lawa yo ka ya nga ha tirhisiwi, mbuyelelo wa marito na laha swi nga fanelangiki, ririmi ra mafundza na ra nkamafundza ririmi ra ntlawa wo karhi/ririmi ra nkamafundza/jagoni), matwariselo, Ku vona timhaka hi tihlo rin'we, mboyamelotlhelorin'we, ririmi ro hlundzukisa, ririmi ro tlhontlha matitwelo, ririmi ra xihlawuhlawu xa rimbewu na sw. na sw. Ku tirhisa ririmi hi xikongomelo xo karhi, leswi vulaka leswaku ri kongomisiwe eka vaamukeri vo karhi xik. ririmi ra tihosi Ndavezitha, Mkhulu, xivijo, khoro. Ku cinca ka nhlamuselo xik. valungu (vathori, vanhu va xiyimo xa le henhla, rixaka ra vanhu vo karhi vo basa)
Tinxaka ta swivulwa	Swivulwankatsano swivulwankatsano na swivulwapfilungano swivulwankatsanompfilungano mbulavulo wo tshaha muvulavuri na mbulavulo wo rungula swivulwahava swa riviti ku longoloxa marito hindlela leyinene switwananisi riendli ra nghingiriko na riendli ra xitwisiwa nandzulo

SWIKOMBISO SWA SWIAKI NA MILAWU YA RIRIMI	
Swivulwanahava	Hi endzerile eThekini n'wexemu (Xivulwana hosi) Hi endzerile eThekwini n'wexemu (Xivulwana hosi) kutani hi tlhelela eGiyani (Xivulwana nandza)
Swivulwa	Xivulwahosi/Xivulwan'we, swivulwankatsano na swivulwapfilungano
Xivulwa xa riendli ra xitwisiwa	Nkarhi wa sweswi: Gede yi khiyiwa hi Nxalati Nkarhi lowu nga hundza: Homu yi dlayiwile hi varisi Nkarhi lowu taka: Xitsonga xi ta dyondzisiwa hi manana
Marito yo rungula leswi runguriweke	Nxalati u te malume va ta vuya mundzuku U ndzi vutisile leswaku ndzi dya mihandzu ya njhani.

3.2 VUANDLALO BYA SWITSHURIWA

MAVHIKI	GIREDI YA 7	GIREDI YA 8	GIREDI YA 9
KOTARA YA 1			
1 na 2	Xitori	Xitori	Xitshuriwa xa mahungu - xinavetiso, phositara
3 na 4	Xitlhokovetselo	Xitshuriwa xa mahungu na mbulavulo	Novhele, ntlangu, swirungulwana vutlhokovetseri
5 na 6	Xitlhokovetselo, ntlangu	Novhele, ntlangu swirungulwana	Xitshuriwa xa mahungu - Xitshuriwa xa kontiraka
7 na 8	Swirungulwana, Swa ndhavuko	Xitshuriwa xa mahungu xik. phephahungu kumbe xiviko xa magazini	Novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri
9 na 10	Swirungulwana, Xitlhokovetselo	Xitshuriwa xo lavisisa xiviko	Xitshuriwa xa mahungu xik. phephahungu kumbe xiviko xa magazini
KOTARA YA 2			
1 na 2	Xinovhelani, ntlangu, vutlhokovetseri	Xitshuriwa xa mahungu na swo voniwa, xik. mimepe, mimfungho ya ndhavuko/swikeyili/tichati/ swifaniso	Novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri
3 na 4	Xitshuriwa xa mahungu na swo voniwa xik. swidirowiwa/swifaniso/ tigirafu; phositara nhlamuselo ya swilo xinavetiso, xitshuriwa xo voniwa	Xitshuriwa xa mahungu, xik. switshuriwa swo yingisela/swo voniwa xik. ku encenyeta/foramu/ nkanerisano hi phanele	Nhluto wa xitshuriwa - ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri
5 na 6	Xitshuriwa xa mahungu xik. maendlelo, swileriso, xitshuriwa xa mahungu lexi nga na swo voniwa xik. tichati/matafula, swidirowiwa/ swifaniso/tigirafu	Xitshuriwa xa mahungu, xik. inthavhiyu	Novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri - xitiviso, ajenda na makanelwa
7 na 8	Novhele/ntlangu	Nhluto wa xitori	Xitshuriwa xa mahungu na swo voniwa xik. xinavetiso- nhluto
9 na 10	**MAKAMBELELO YO SONGA DYONDZO**		

MAVHIKI	GIREDI YA 7	GIREDI YA 8	GIREDI YA 9
KOTARA YA 3			
1 na 2	Xitshuriwa xa mahungu, xik. fomo ya swivutiso swa ndzavisiso kumbe fomo Xitlhokovetselo	Ntlangu	Xitshuriwa xa mahungu - wili na vumbhoni
3 na 4	Ntlangu, xitlhokovetselo	Xitshuriwa xa mahungu - novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri Xitshuriwa xa mahungu phephahungu/atikili ya magazini	novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri - ku tsala xitshuriwa xa xitsalwambiko- papila ro seketela na tsalwavutitivisi
5 na 6	Xitshuriwa xa xitiviso, ajenda na makanelwa.	novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri - papila ra mafundza/nkamafundza	novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri - ku tsala xitsalwana
7 na 8	Phephahungu/atikili ya magazini mahungu ya sweswi	novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri - Ku tsala xitori	novhele, ntlangu, swirungulwana, vutlhokovetseri - Ku tsala xitshuriwa xa xitsalwambiko- xirhambo na ku hlamula
9 na 10	Xitshuriwa xa mahungu - swiletelo	Xitsalwana xa matsalwa - novhele; xirungulwana; vutlhokovetseri	Ntlangu - ku tsala n'wangulano
KOTARA YA 4			
1 na 2	Ntlangu/novhele/xirungulwana	Xitshuriwa xa mahungu magazini/ atikili ya magazini	Novhele, swirungulwana - ku tsala papila ro apulaya/xikombelo
3 na 4	Xitshuriwa xa mahungu na dayari, imeyili, sms, fulayara	Novhele, ntlangu, swirungulwana, xitlhokovetselo	Novhele, swirungulwana, vutlhokovetseri - ku tsala imeyili
5 na 6	Ntlangu/novhele/xirungulwana/ mintsheketo	Ntlangu/xitlhokovetelo - xiviko xa xijenali/xa muteki wa mahungu	Novhele, xirungulwana, vutlhokovetseri - Ku tsla matimu ya mufi, ku tsala dayari, khadi ya xirhambo
7 na 8	Mpfuxeto wa switshuriwa - ku lulamisela swikambelo	Mpfuxeto wa switshuriwa - ku lulamisela swikambelo	Mpfuxeto wa switshuriwa - ku lulamisela swikambelo
9 na 10	**MAKAMBELELO YO SONGA DYONDZO**		

3.3 MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

Xiyimo xa le henhla, eka vadyondzi vo ka va nga ri na nkateko, i makumu ya dyondzo leyi bohaka.Endzhaku ka Giredi ya 9 vadyondzi va tala va ya lava ntirho kumbe mintirhovutomi ya dyondzo ya swa mintirho. I mhaka leyi endlaka leswaku ku fikelela ehenhla ka xiyimo xa dyondzo xi fanele ku va ehenhla swinene eka vadyondzi va Xiyimo xa le Henhla. Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vutivi byo hambanahambana, ku nga xihlawulekisi lexi faneleke ku va siya va ri eka xiyimo xo lulama ku va va kongomana na vumundzuku bya vona.

Ku fikelela ka Ririmi ro Engetela ro Sungula eka tindzimi, swi lave ku fambelana swinene na ya Ririmi ra le Kaya. Ku hambana i matikelo ya xitshuriwa lexi tirhisiweke/hlayiweke na xitshuriwa lexi tumbuluxiweke eka Ririmi ro Engetela ro Sungula na Ririmi ra le Kaya. Vadyondzi eka Xiyimo xa le Xikarhi va fanele ku dyondzisiwa tinxakanxaka ta matsalwa, na tinxakanxaka ta switshuriwa leswi va faneleke ku swi tumbuluxa. Ku va va dyondzisiwile swi ta endla leswaku vadyondzi va kota ku kongomana na nhlawulo wun'wana na wun'wana lowu va hlanganaka na wona, na ku ndlandlamuxa matwisiselo ya vundzeni bya vitivi.

Nkunguhato wa ku dyondzisa wu kombisa mpimohansi wa vundzeni lebyi faneleke ku fikeleriwa eka mavhiki mambirhi man'wana na man'wana hi kotara. Nongonoko wa vundzeni lowu xaxametiweke a hi nsindziso kasi na nkarhi lowu pimiweke ko va mpimanyeto ntsena wa nkarhi lowu languteriweke ku heta vundzeni hi wona. Vadyondzisi va fanele

ku titumbuluxela minkunguhato ya tidyondzontsongo ta vona hi ku tirhisa nkunguhato wa ku dyondzisa, tibuku ta vadyondzi na switirhisiwa swin'wana ku dyondzisa vundzeni va tirhisa nongonoko na rivilo leri faneleke. Vadyondzisi va hlohloteriwa ku tirhisa vundzeni kumbe minongoti leyi nga ka mbangu wa vona.

3.3.1 Ndlela leyi switshuriwa swi hlanganaka hi yona eka ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi

Switshuriwa swo hambanahambana swi tirhisiwile tanihi masungulo ya makunguhatelo ya ndzhendzeleko wa mavhikimambirhi wo dyondzisa. Swi hlawuriwile ku ya hi ndlela leyi swi hlanganaka hi yona ku vumba nchumu wun'we lowu khomaneke, xikombiso, vadyondzi va ta yingisela xitori kutani va hlaya xitori. Va ta komberiwa ku tsala nhlamuselo yo koma leyi va yi tweke ya ndhawu kumbe munhu (leswi nga ta lungelelana na xitori) kumbe va komberiwa ku tsala papila va tsalela ximunhuhatwa xa le xitorini. Hlawula nkongomelo lowu u nga ta wu tirhisa eka ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi lowu nga ta ku pfuna ku hlanganisa migingiriko hi ndlela leyinene. Xivangelo xa ku tirhisa nkongomelo i ku endlela ku tirhisa nakambe leswi dyondziweke swo fana na ntivomarito na milawu ya ririmi swi ri endzeni ka mbangu lowu twisisekaka.

Swiaki swa ririmi leswi ringanyetiweke eka ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wu endleriwe ku tiyisisa switshuriwa leswi naga ta tumbuluxiwa eka ndzhendzheleko. Mudyondzisi a nga nghenisa swiaki swa ririmi swin'wana leswi nga pfunaka eka mhaka leyi.

3.3.2 Ndlela leyi switshuriwa/migingiriko yi longoloxiweke hi yona eka ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi

A swi bohi leswaku switshuriwa swi dyondzisiwa hi nongonoko wo karhi. Hi minkarhi yo tala, ku fanele ku va na xitshuriwa/nghingiriko wo Yingisela na wo Vulavula ku lulamisela nghingiriko wo hlaya kumbe ku tsala. Nkarhi wun'wana nghingiriko wo yingisela kumbe ku vulavula wu nga tumbuluka eka nghingiriko wo hlaya. Vadyondzi va fanele ku tirha hi switshuriwa swo hambanahambana hi ndlela yo bula hi swona na ku swi hlaya va nga si komberiwa ku swi tsala. Minkarhi yo tala switshuriwa swi fanele ku yingiseriwa, xik. xitori kumbe xiviko xa mahungu lexi yingiseriwaka xi ta hambana na ku tikanyana loko xi pimiwa na lexi faneleke ku hlayiwa. Leswi swi vangiwa hi ku va vuswikoti bya vona byo yingisela byi ri ehenhlanyana eka lebyo hlaya.

3.3.3 Tinxaka ta switshuriwa swa ndzawulelo na leswi bumabumeriweke

Ku na tinxaka ta switshuriwa swa ndzawulelo leti fanele ti dyondzisiwa eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi man'wana na man'wana. Leswi swi kombisiwile eka nkunguhato wa ku dyondzisa naswona swi fanele ku kumeka eka tibuku ta vadyondzi leti hlawuriweke. Hi xitalo, ku hava muxaka wo karhi wa xitori lowu hlawuriweke. Ku nga hlawuriwa eka tinxaka to hambanahambana ta switori swa nkarhi wa sweswi, switori swo tiehleketelela (xik. swo lava ku tiva, swo titumbuluxela swa sayense) switori swa matimu (xik. tibayogirafi) na mintsheketo, (xik. swo ka swi nga ri swa ntiyiso, tinhenha na switori swa swiharhi) leswi nga kona. Swi tano ni le ka switlhokovetselo na mintlangu.

Leswi ku ta va switshuriwa leswi tsavuriweke eka buku yo hlaya/tibuku to hlaya/tibuku tin'wana naswona swi ta seketela switshuriwa leswi hlayiweke eka xiyenge xa leswi hlawuriweke. Swi nga va swa muxaka wun'we wa xitshuriwa (ku tshikelela matwisiselo ya xivumbeko xa xitshuriwa) kumbe ku va swa muxaka wo hambana (ku endlela leswaku va tsakela ku hlaya ku ya emahlweni na ku ndlandlamuxa vuswikoti bya vona byo hlaya switshuriwa swo hambanahambana) Eka swiyimo leswi hinkwaswo, switshuriwa swa ku hlaya swo engetela swi fanele ku va na vuxaka na tinhlokomhaka na minkongomelo leyi tirhisiwaka ku humelerisa switshuriwa leswi hlawuleriweke mavhiki mambirhi ya ndzhendzeleko wolowo.

3.3.4 Ku dyondzisiwa ka ririmi loku pfanganisiweke: ndzhendzheleko wo dyondzisa

Hambileswi vuswikoti byo hambanahambana eka Minkunguhato yo dyondzisa byi tshameke byi ri byoxe byi fanele

byi pfanganyisiwa na byin'wana loko swi koteka, xik. eka madyondziselo ya inthavhiyu ya nomo vadyondzi va nga hlaya xitshuriwa lexi tsariweke kutani va komberiwa ku endla inthavhiyu yo tsariwa. Swiaki swa ririmi leswi hlawuriwaka leswaku swi dyondzisiwa eka ndzhendzheleko wo karhi swi fanele swi pfuneta vadyondzi ku twisisa switshuriwa naku tshula switshuriwa swanomo na leswo tsariwa kunene, xik. mahlawuri, vamavizweni, maritofularha, maengeterina nkarhi lowu nga hundza swi lulamisela mudyondzi ku va a kota ku tsala xitsalwana xa ndzungulo kumbe xa nhlamuselo. Hlayelo ra angulo ri tirha loko mudyondzi a tsala xitsalwana xa mianakanyo.

Maqhinga yo dyondzisa swanomo na swo tsala leswi faneleke ku dyondzisiwa eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi ma lawuriwa hi muxaka wa switshuriwa lexi faneleke ku tshuriwa, xik. loko ku dyondzisiwa xitsalwana xa ndzungulo, vadyondzi va fanele va dyondzisiwa ku tsala tindzimana hi ku landzelelana ka tona, kambe loko va tsala xitsalwana xa mpaluxo va nga dyondzisiwa marito yo hlanganisa lama hlamuselaka ndzimana yo komba maendlelo yo karhi.

3.3.5 Ndlela leyi Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swi nga ta dyondzisiwa hi yona

Vundzeni bya xiyenge xa Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swa yelana hi tindlela to tala na tinxaka ta switshuriwa leswi hlawuriweke eka ku Ku yingisela na Ku vulavula, Ku hlaya na Ku langutisa, na Ku tsala na Ku andlala naswona byi ta fikeleriwa loko ku ri karhi ku endliwa switshuriwa swa kona hi nkarhi lowu pimeriweke Ku yingisela na Ku vulavula, Ku hlaya na Ku langutisa, na ku andlala. Xikombiso, loko ku ri ku endliweni ka xitori, vadyondzi va ta tirhisa nkarhi lowu nga hundza naswona va ta hlaya xitshuriwa hi ku tirhisa nkarhi lowu nga hundza. Hambiswiritano i swa nkoka ku tumbuluxa migingiriko leyi kongomisiweke eka swivumbeko swo karhi swa ririmi swo huma eka mbangu lowu.

Hlawula tidyondzo eka xiyenge xa Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi kutani u endlisa vadyondzi ririmi leri taka hi ntumbuluko eka muxaka wa xitshuriwa lexi ku kongomisiweke eka xona na hi ndlela leyi seketelaka maendlelo ya ntumbuluko no lulama eka ku dyondza ririmi. A hi swiyenge hinkwaswo leswi faneleke ku dyondzisiwa eka ndzhendzheleko lowu nyikiweke kambe tiyisisa leswaku swiyenge hinkwaswo leswi longololoxiweke eka nkatsakanyo swa fikeleriwa hi ku hela ka lembe. Mavhiki yan'wana ya nga va na ntirho wo tala wa swiphemu swa Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi, leswi a swi vuli leswaku hinkwaswo swi fanle ku dyondzisiwa eka ndzhendzheleko wun'we. Swi tekiwa leswaku swo tala swi ta va swi dyondzisiwile eka Xiyimo xa le Xikarhi, ku dyondzisa leswi ku ta tekiwa ku ri mpfuxeto.

Tumbuluxa migingiriko yo hanya leyi yelanaka na switshuriwa leswi a va ri ku swi endleni eka ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi. Migingiriko ya muxaka lowu yi fanele ku endliwa hi xitalo loko vadyondzi va ri karhi va ya emahlweni ku suka eka Giredi ya 7 ku ya eka Giredi ya 9. Hlawula hi vukheta milawu leyi u yi hlamuselaka eka vadyondzi naswona yi katsakanyiwa. Ku dyondzisa ku fanele ku pfanganisa vuswikoti na swiaki hinkwaswo swa ririmi hikuva swi ri na vuxaka lebyi khomaneke. Hinkwaswo leswi swi fanele ku dyondzisiwa embangwini. Hambiswiritano lemuka leswaku ku hava nkarhi wo karhi lowu vekiweke wa ku dyondzisa hi mafundza Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi.

3.4. TAFULA RA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

GIREDI YA 7 KOTARA YA 1 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela xirungulwana** • Kombisa timhakankulu na to seketela ku suka eka xirungulwana • Teka tinotsi • Ku nyikana miehleketo na mintokoto na ku kombisa ntwisiso wa minongoti **Rungula xitori nakambe** • Rungula swiendleko nakambe hi ndzandzelelano lowu lulameke • Vula swimunhuhatwa hi ndlela leyi lulameke • Boxa nkarhi lowu swi humeleleke ha wona	**Xitshuriwa xa Matsalwa: swirungulwana** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Maqhinga ya Ku tilulamisela ku hlaya** • Lemuka swihlawulekisi swa xitshuriwa swo fana na mavito, tinhlokomhaka, swifaniso • Lemuka swiyenge swa buku swo fana na khavhara, pheji leyi nga na vito, xikombo, kavanyisa, dlilosari, **Xikambelantwisiso xa Ku hlaya na maqhinga ya Ku hlaya** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela na Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika • Ku vumba xifaniso emiehleketweni • Ku kumbetela nhlamuselo na mahetelelo • Ntiyiso na mavonelo • Tinhlamuselo ta marito	**Tsala ndzimana ya ndzungulo** **Milawu ya tindzimana:** • Xivulwa xa nhlokomhaka ya ndzimana • Timhakankulu na ta ku seketela • Tirhisa mahlanganisi leswaku ku va na nkhomano • Hlamusela swilaveko swa xitshuriwa swo fana na ku rungula xitori • Tirhisa marito lama faneleke na xitayili • Tsala hi nkarhi lowu hundzeke **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **U tsala xirungulwana mayelana na leswi nga n'wi humelela/leswi a swi tokoteke**	**Xiyimo xa rito**: mavitaswilo, mavitavito, mavitankatsano, mavitaswianakanyiwa, **Xiyimo xa xivulwa**: swivulwan'we/ swivulwahosi, switatimende, nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu hundzeke **Mapeletelo na mahikahatelo:** hiko, hefemulo, hikombirhi, hikwana, maletere lamakulu na lamantsongo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela na ku kanela xitlhokovetselo** • Ku nyikana miehleketo na mintokoto na ku kombisa ntwisiso wa minongoti • Hlamula swivutiso • Hlamusela munghana leswaku hikokwalaho ka yini u tsakela xitlhokovetselo xo karhi **Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke** • Thoni, mahumeselo ya rito, mavulelo, ku landzelela mahikahatelo, ku languta vayingiseri • Ku tekela enhlokweni mahikahatelo • Tirhisa ririmi ro tirhisa miri leri faneleke	**Xitshuriwa xa matsalwa: switlhokovetselo** **Tindlela to hlaya** • Ku hlaya a ri yexe **Maqhinga ya ku tilulamisela Ku hlaya** • Lemuka swihlawulekisi swa xitshuriwa swo fana na mavito, tinhlokomhaka, swifaniso • Lemuka swiyenge swa buku swo fana na khavhara, pheji leyi nga na vito, xikombo, kavanyisa, dlilosari, **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Ku tsala ka ku tumbuluxa:** **Xitlhokovetselo xa yena n'wini** **Milawu ya tindzimana:** • xivumbeko xa ndzimana • tirhisa mahlanganisi ku khomanisa/ hlanganisa • tirhisa tinxaka to hambanahambana ta swivulwa, vulehi na swivumbeko • nhlawulo wa marito • ririmi ro gega **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **U tsala xitlhokovetselo**	**Xiyimo xa rito**: mavitankatsano, mavitaswianakanyiwa, maendli, masivi, masivinene **Tinhlamuselo ta marito**: marito lama nga na mimpfumawulo yo yelana, marito yo lombiwa, swivulavulelo, swivuriso, aliterexini, swifananiso, swigego, mahlamari/maencisi, vamavizweni, maritofularha **Mahikahatelo:** hiko, hefemulo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Mbulavurisano hi ntlangu:** • Teka xiave eka mbulavurisano wa nkamafundza hi tinhlokomhaka to olova • Tirhisa rhejisitara leri lulameke/ faneleke • Yisa emahlweni mbulavurisano • Kombisa timhakankulu na ta ku seketela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso Nyika vadyondzi n'wangulano lowu lavaka ku hetisiwa **N'wangulano** • Teka xiave eka n'wangulano • Tirhisa ririmi leri faneleke • Hlamula/angula hi ndlela leyi faneleke • Landzelela milawu ya n'wangulano, xik. ku siyerisana • Tirhisa ririmi ro tirhisa miri leri faneleke	**Xitshuriwa xa matsalwa: ntlangu (xivono xin'we)** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa (maqhinga)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela na Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika - ku kumbetela - kumbetela nhlamuselo ya marito lama nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ndzemuko wa ririmi ra vuxoperi	**Tsala n'wangulano, encenyeta ntlangu** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, mavonelo • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito • Mfanelo wa mavulelo/mavulavulelo yo karhi • Ku vulavula a tshunxekile **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitaswilo, maendli, masivi, masivinene **Xiyimo xa xivulwa**: swivulwan'we/ swivulwahosi, switatimende, nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu hundzeke, nhlokomhaka na xitwananisi, **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, swivuriso, swivulavulelo **Mahikahatelo:** hikombirhi, swirhatana swo pfula na swo pfala, mfungho wa rihlamari, mfungho wa xivutiso

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela eka xirungulwana/ ntsheketo** **Xikambelantwisiso xo yingisela** • Kombisa timhakankulu na to seketela na ku teka tinotsi • Ku nyiketana miehleketo na mintokoto na ku kombisa ntwisiso wa minongoti • Kombisa tithekiniki to susumeta na to onga laha ti nga kona • Hlamula swivutiso **Mbhurisano wa ntlawa/phanele** **Yingisela eka xirungulwana/ ntsheketo na ku kuma nhlamuselo** Kanela xitori/ntsheketo lowu va wu endleke eka nghingiriko lowu hundzeke • Kombisa swimunhuhatwa • Kanela hi nkongomelo • Kanela mavonelo • Yelanisa na leswi nga tshama swi n'wi humelela/leswi a swi tokoteke	**Xitshuriwa xa matsalwa: swirungulwana/mintsheketo** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela na Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika • Kumbetela nhlamuselo ya marito lama nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo	**Tsala nhluto/papila** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nkomano wa tindzimana • Nhlawulo wa marito **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala papila/nhluto hi ku tirhisa ku tsala hi ku landzelela magoza**	**Xiyimo xa rito**: vun'we na vunyingi, mahlawuri, maengeteri ya mukhuva/ nkarhi/ndhawu **Xiyimo xa xivulwa**: nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu hundzeke **Tinhlamuselo ta marito:** homofoni, homonimi/mafanapeletwa, pholisemi, switekatekisano, swivuriso, swivulavulelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo Yingisela** • Hlamusela magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso **Mbhurisano wa ntlawa/phanele** • Kanela timhaka to karhi ku suka eka xirungulwana • Teka xiyimo xo karhi hi timhaka na ku tshaha eka xitshuriwa ku seketela xiyimo/mavonelo/ • Yelanisa na leswi nga tshama swi n'wi humelela/leswi a swi tokoteke	**Xitshuriwa xa matsalwa: swirungulwana** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa (maqhinga)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika • Ntiyiso na mavonelo • Kumbetela nhlamuselo ya marito lama nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo	**Tsala xitsalwana xa nhlamuselo** **Milawu ya tindzimana*:*** • Xivulwa xa nhlokomhaka xa ndzimana • Timhakankulu na ta ku seketela • Ndzandzelelano lowu faneleke wa tindzimana • Tirhisa mahlanganisi ku kombisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana ta swivulwa, vulehi na swivumbeko **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Yisa xitsalwana leswaku xi kamberiwa**	**Xiyimo xa rito**: swirhangi, swilandzi, timitsu, maendli **Xiyimo xa xivulwa**: xivulwanahosi, xivulwananandza **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha **Mahikahatelo na mapeletelo:** Ku tirhisa dikixinari/xihlamuselamarito, Tipatironi ta mapeletelo, milawu ya mapeletelo

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 1		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 1**
Rungula xitori nakambe/kanela xitlhokovetselo/n'wangulano/ mbhurisano wa ntlawa/phanele	Xitsalwana xa nhlamuselo/ndzungulo Papila ra nkamafundza/xinghana, /nhluto/n'wangulano	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi

GIREDI YA 7 KOTARA YA 2 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** Xikambelantwisiso xo yingisela: • Hlamusela magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso **Rungula xitori** • Vumunhuhati • Nhlawulo wa marito • Ririmi ro tirhisa miri • Hlamusela matitwelo, thoni, xiyimo, nkarhi lowu timhaka ti humeleleke ha wona, mahetelelo yo khovolela na mahetelelo	**Xitshuriwa xa matsalwa xo fana na novhele ya lavantshwa/ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, ku hlela) **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa xitshuriwa xa tsariwa na/kumbe swo voniwa swo fana na tikhathuni/swichupuchupu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika • Endla minkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, vutumbulukelo, hungu) • Kumbetela nhlamuselo ya marito lama nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro ntlhontlha matitwelo	**Ku tsala: Xitsalwana xa Ndzungulo** **Milawu ya tindzimana:** • Xivulwa xa nhlokomhaka xa ndzimana • Timhakankulu na ta ku seketela • Ndzandzelelano lowu faneleke wa tindzimana • Tirhisa mahlanganisi ku kombisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana ta swivulwa, vulehi na swivumbeko **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitaswianakanyiwa, nhlokomhaka na xiendliwa, matirhiselo mambirhi ya maviti yo karhi, maendli, Tinxaka ta Mabumabumeri **Xiyimo xa xivulwa:** swivulwan'we, switatimende, nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu hundzeke **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, ririmi ro kongoma, ro gega, ririmi ro ntlhontlha matitwelo **Mahikahatelo:** hiko, hefemulo, mfungho wa xihlamalo/rihlamari, mfungho wa xivutiso

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela (xitshuriwa xo tsariwa/ku hlayiwa ka mahungu ya le ka TV)** • Hlamusela magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso **Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo:** **Njhekanjhekisano (hi vunavetisi)** • Hlawula nhlokomhaka leyi faneleke • Andlala mavonelo hi ndlela leyi faneleke • Tirhisa mahlanganisi/swo hlanganisa hi ndlela leyi faneleke • Tirhisa ntivomarito, swiaki swa ririmi, leswi lulameke • Tirhisa ririmi ro onga/tlhontlha matitwelo • Landzelela maendlelo	**Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa xitshuriwa xo tsariwa na/kumbe swo voniwa swo fana na xinavetiso)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika • Endla minkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, vutumbulukelo, hungu) • Endla minkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, vutumbulukelo, hungu) • Kumbetela nhlamuselo ya marito lama nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro onga • Ririmi ra mafundza/nkamafundza **Xitshuriwa xa matsalwa xo fana na xinovhelana** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Tsala switshuriwa swa switsalwambiko:** **Xinavetiso/tiphositara** • Swilaveko swa xivumbeko • Xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu • Nhlawulo wa marito na ku vumba swivulwa • Swiphemu swa swovoniwa swo fana na tinxaka ta tifonto na sayizi, tinhlokomhaka, mimfungho, muhlovo) • Ririmi ro onga/nsunsumeto **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitavito, rimbewu, vun'we, vunyingi, Rihlawuri: vukulu, nkoka **Xiyimo xa xivulwa**: marito ya muvulavuri na marito yo runguriwa, swivulwan'we na swivulwankatsano **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, tinhlamuselo to kongoma na to gega **Mahikahatelo na mapeletelo:** Hikombirhi, hikwana, Ku tirhisa dikixinari

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Mbhurisano wa ntlawa/tlilasi hi ku nyika swileriso kumbe ku landzelela maendlelo** • Hlawula nhlokomhaka • Ku nyikana miehleketo • Siyerisana na van'wana na ku yingisela hi vukheta • Tatisa mavangwa • Tirhisa marito yo komba ku angula eka leswi vuriwaka xik. oho, he, kumbexana, aredzi ku yisa emahlweni mbhurisano **Ku vulavula loku lulamisiweke/ka xijumana** • Nhlawulo wa marito • Tirhisa thoni, magoza, na matwariselo ya rito • Matirhiselo ya switsundzuxo swo voniwa • Ririmi ro tirhisa miri leri faneleke	**Hlaya xitshuriwa xa swileriso swo fana na maendlelo yo landzelela swileriso** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Ku hlaya hi ku dzika • Endla minkumbetelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke hayona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa switsalwambiko swo koma: swileriso** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito na xivumbeko xa xivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitshuriwa xa xileriso**	**Xiyimo xa rito**: vundhawu Rihlawuri: ro komba ntsengo **Xiyimo xa xivulwa**: xivulwa xa riendli ra nghingiriko na xivulwa xa riendli ra xitwisiwo **Tinhlamuselo ta marito:** swivulavulelo na swivuriso **Mahikahatelo:** xiboho, xirhatana

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Encenyeta ntlangu** • Sungula ku tirha leswi u averiweke swona • Tirhisa ririmi leri faneleke • Landzelela milawu • Ku tirhisa ririmi ro tirhisa miri leri faneleke **Encenyeto wa vulavisisi-** • Lulamisa nongonoko wa swivutiso swa ndzavisiso • Landzelela milawu • Tirhisa ririmi leri faneleke • Vika leswi kumiweke	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ntlangu/novhele** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Tsala nhluto wa ntlangu** **Milawu ya tindzimana:** • Xivulwa xa nhlokomhaka xa ndzimana • Timhakankulu na ta ku seketela • Ndzandzelelano lowu faneleke wa tindzimana • Tirhisa mahlanganisi ku kombisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana ta swivulwa, vulehi na swivumbeko **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: Maendli **Xiyimo xa xivulwa**: riendli ra xitwisiwo, nkarhi wa sweswi lowu yaka emahlweni, marito ya muvulavuri na marito yo runguriwa **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo yo kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo:** hikombirhi, mimfungho ya mintshaho, mimfungho ya swivutiso, hefemulo, hiko

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 2			
9-10	**NTIRHO WA 1: SWANOMO**	**NTIRHO WA 2: XIKAMBELWANA XA 2**	**NTIRHO WA 3**
	Xikambelantwisiso xo yingisela/ njhekanjhekisano/mbulavurisano/ mbulavulo wa xijumana/mbulavulo lowu lulamisiweke/nkanerisano wa ntlawa hi ku nyika swileriso	**Matsalwa: swivutiso swa ximbangu**	**Swikambelo swa le Xikarhi ka lembe** Papila ra 2: Xikambelantwisiso, matirhiselo ya ririmi na matsalwa Papila ra 3: Ku tsala: Xitsalwana xin'we na xitshuriwa xa switsalwambiko xin'we

GIREDI YA 7 KOTARA YA 3 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela xa ku komba hi laha fomo/fomo ya swivutiso swa ndzavisiso yi tatiwaka ha kona** • Ku titoloveta magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso **Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo: hi matirhiselo ya fomo ya swivutiso swa ndzavisiso kumbe fomo** **Mbhurisano wa foramu, phanele** • Hlawula nhlokomhaka • Ku nyikana miehleketo • Siyerisana na van'wana na ku yingisela hi vukheta • Tatisa mavangwa • Tirhisa marito yo komba ku angula eka leswi vuriwaka xik. oho, he, kumbexana, aredzi ku yisa emahlweni mbhurisano	**Hlaya xitshuriwa hi nkoka wa fomo ya swivutiso swa ndzavisiso na ndlela ya ku yi tatisa** • Vuxokoxoko/mahungu lama lavekaka • Matirhiselo ya ririmi • Nsayino **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka mahungu • Endla nkomiso • Ku vumba xifaniso emiehleketweni • Endla minkumbetelo • Tinhlamuselo ta marito	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo fana na ku tatisa fomo ya swivutiso swa ndzavisiso, kumbe tifomo:** • Landzelela swileriso • Nyika mahungu/vuxokoxoko hi ku hetiseka • Tirhisa ririmi leri faneleke **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitaswilo; mavitantlawa; maengeteri ya mukhuva na nkarhi; mahlawuri **Xiyimo xa xivulwa**: swivulwankatsano na swivulwampfilungano **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, mafanapeletwana **Mahikahatelo:** mimfungho ya swivutiso; mfungho wa nsiyo –ku komba ku ya emahlweni; ku tirhisa maletere lamakulu; xiboho Nkomiso wa marito, mavitonkomiso, swicupu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela ntlangu (N'wangulano/ Inthavhiyu)** • Lulamisa fomo ya swivutiso swa ndzavisiso • Landzelela milawu • Tirhisa ririmi leri faneleke • Teka tinotsi • Vika leswi kumiweke **Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo:** Encenyeto wa ntlangu Ku cinca ku suka muxaka wun'wana wa xitshuriwa ku ya eka wun'wana • Encenyeta n'wangulano wo karhi • Ku tlanga ntlangu hi xikongomelo xo humelerisa leswi ntlangu wu nga xiswona • Ku humelerisa swimunhuhatwa hi ku tirhisa switirhisiwa swa le ka ntlangu - Matirhiselo ya switirhisiwa swa le ka ntlangu ku vumba mbangu	**Xitshuriwa xa matsalwa xo fana na ntlangu wa lavantshwa/ntlangu wa le ka xiyanimoya** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha, xik.** **N'wangulano/inthavhiyu yo tsariwa** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito • Matirhiselo ya ririmi leri faneleke **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitavito, vun'we na vunyingi Maengeteri: mukhuva, nkarhi, ndhawu **Xiyimo xa xivulwa**: xivulwampfilungano; marito ya muvulavuri na marito yo runguriwa. **Tinhlamuselo ta marito:** timitsu ta marito **Mahikahatelo:** hikombirhi; mimfungho ya mintshaho; hefemulo; hiko; xirhatana; mfungho wa xivutiso

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo:** Encenyeto: mafambiselo ya nhlengeletano • Ku pfula kahle/manghenelo/ku tivana • Matirhiselo ya thoni, magoza na matwariselo ya rito • Matirhiselo ya ririmi • Ririmi ro tirhisa miri leri faneleke • Mahetelelo ya kahle **Xikambelantwisiso xo yingisela (xitshuriwa xo tsariwa/ku hlayiwa ka mahungu ya le ka TV)** • Hlamusela magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso	**Hlaya xitshuriwa xa ndlela leyi xitiviso/ajenda na makanelwa swi tsarisiwaka xiswona** • Lava tekaka xiave • Matirhiselo ya ririmi • Xivumbeko • Ku endla leswi languteriweke eka xiyimo lexi u nyikiweke xona **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa/xitshuriwa xo tsariwa/ xitshuriwa xa swovoniwa/tigirafu** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko bya timhakankulu • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka vuxokoxoko byo seketela • Ku endla minkumbetelo • Ku kumbetela tinhlamuselo ta marito lama nga tolovelekangiki na swifaniso • Timhakankulu na to seketela • Mavonelo ya yena n'wini	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha xik. Switiviso/Ajenda na makanelwa** • Kombisa vaamukeri va mahungu na xikongomelo xo tsala; • Teka xiboho hi xitayili, mavonelo na xivumbeko xa matsalelo; • Nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: masivi: masivinene, masivikomba, masivintalo. **Xiyimo xa xivulwa**: nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu hundzeke, marito ya muvulavuri na marito yo runguriwa, riendli ra nghingiriko na riendli ra xitwisiwo **Tinhlamuselo ta marito:** Marito yo pfelela eka minsinya ya maendli. **Mahikahatelo:** xirhatana; ku tirhisa maletere lamakulu; hefemulo; hiko; hikombirhi

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela eka na ku kanela mahungu ya nkarhi wolowo ku ya hi maphephahungu na tiatikili ta timagazini** • Matirhiselo ya thoni, magoza na matwariselo ya rito • Matirhiselo ya ririmi ro onga/ro tlhontlha matitwelo/nsunsumeto • Matirhiselo ya switsundzuxo swo voniwa • Landzelela eka milawu • Ririmi ro tirhisa miri leri faneleke • Manghenelo yo koka rinoko na mahetelelo ya ntikelo • Xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu **Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke/ka xijumana ku hlayiwa atikili ya phephahungu** • Matirhiselo ya thoni, magoza na matwariselo ya rito • Landzelela mimfungho ya mahikahatelo/swihikahato leswaku swi ta twisiseka • Ririmi ro tirhisa miri leri faneleke	**Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo kuma mahungu (tirhisa xitshuriwa xo fana na tiatikili ta maphephahungu/tiatikili ta magazini/ mimbulavulo leyi tsariweke)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko bya timhakankulu • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka vuxokoxoko byo seketela • Ku endla minkumbetelo • Ntiyiso na mavonelo • Mavonelo ya mutsari • Ku kumbetela tinhlamuselo ta marito lama nga tolovelekangiki na swifaniso • Ririmi ra mafundza/nkamafundza • Nhlamuselo yo kongoma/yo tumbela • Swigaririmi **Tsala xikambelwana xa xikambelantwisiso**	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha/koma: atikili ya phephahungu** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala atikili ya phephahungu**	**Xiyimo xa rito**: mavitaswianakanyiwa; Vundhawu Mahlawuri: vukulu, nkoka **Xiyimo xa xivulwa**: Ku longoloxa (ku landzelelana) nkoka wa mavekelo ya swilo; ndzimana ya nhlamuselo, ririmi ra nsunsumeto na ro tlhontlha matitwelo; mboyamelatlhelorin'we na ku venga handle ka xivangelo, ku vona mhaka hi tihlo rin'we, swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo yo kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo:** mimfungho ya mintshaho; mfungho wa xihlamalo/ rihlamari, hefemulo; hiko; mimfungho ya swivutiso; mfungho wa nsiyo –ku komba ku ya emahlweni

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela lexi kongomisiweke eka ku nyika swiletelo swa matlhelo** • Ku titoloveta magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Tsala tinhlamulo **Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo xik. ku nyika swiletelo swa matlhelo/ swileriso** • Matirhiselo ya ririmi leri faneleke • Swivulwa swo koma swo kongoma • Vuxokoxoko	**Xitshuriwa xa matsalwa swo fana na novhele ya lavantshwa/ swirungulwana/ntlangu/ntlangu wa le ka xiyanamoya** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala xitsalwana xa ndzungulo/ nhlamuselo** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, mavonelo • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitaswianakanyiwa Masivi - masivinene, Mahlawuri: vukulu, nkoka **Xiyimo xa xivulwa**: Ndzimana yo pima nkoka, swivulwan'we, switatimende, nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu hundzeke **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo yo kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo:** hiko; hefemulo; hikombirhi; hikwana

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10		**Ku hlaya na Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa xik. xitshuriwa xo tsariwa/xa swovoniwa** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko bya timhakankulu • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka vuxokoxoko byo seketela • Ku endla minkumbetelo • Ntiyiso na mavonelo • Mavonelo ya mutsari • Ku kumbetela tinhlamuselo ta marito lama tolovelekangiki na swifaniso • Nhlamuselo yo kongoma/yo tumbela		

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 3		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 3**
Ku encenyeta - mafambiselo ya nhlengeletano/ku hlaya ka xijumana/ku hlaya loku lulamisiweke/ku nyika swiletelo swa matlhelo/nkanerisano wa foramu/phanele	Xitsalwana xa nhlamuselo/ndzungulo Ajenda na makanelwa	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi KUMBE Matsalwa

GIREDI YA 7 KOTARA YA 4 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Mbulavulo wa xijumana** Ku tivisa xivulavuri;/marito yo khensa/ ku rungula xitori • Hlawula nhlokomhaka leyi faneleke • Lulamisa mahungu ya khomana kahle • Kombisa ntivomarito, swiaki swa ririmi • Manghenelo na mahetelelo ya kahle/ nkoka Swihlawulekisi na milawu (tithekiniki ta ku vulavula entshungwini, xivumbeko) **Ku hlayela ehenhla** • Matirhiselo ya thoni, magoza na matwariselo ya rito • Landzelela mimfungho ya mahikahatelo leswaku swi ta twisiseka • Ririmi ro tirhisa miri leri faneleke	**Xitshuriwa xa matsalwa swo fana na novhele ya lavantshwa/ swirungulwana/ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Ku hlaya/langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa xitshuriwa xo tsariwa na xa swovoniwa)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko bya timhakankulu • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka vuxokoxoko byo seketela • Ku endla minkumbetelo • Ku kumbetela tinhlamuselo ta marito lama nga tolovelekangiki na swifaniso • Timhakankulu na to seketela • Ntiyiso na mavonelo • Minkumbetelo na mahetelelo • Mavonelo ya yena n'wini	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha/koma xik. ku nyika swiletelo swa matlhelo** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: mavitaswianakanyiwa, mavitantlawa Mahlawuri: vukulu, nkoka, ntsengo Masivi **Xiyimo xa xivulwa**: Swivulwan'we/swivulwahosi; swivulwankatsano; swivulwampfilungano; **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo yo kongoma, yo huma eka xitshuriwa, nhlamuselo yo gega, mahlawuri; maengeteri; **Mahikahatelo:** hikombirhi; swirhatana/mimfungho yo tshaha; hiko; swirhatana

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela (xitshuriwa xo tsariwa/ku hlayiwa ka mahungu ya le ka TV)** • Hlamusela magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Tsala tinhlamulo **Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo:** **Njhekanjhekisano/Mbhurisano wa ntlawa: Kanela matirhiselo ya imeyili/ phositara/leswi tsariwaka eka dayari/ tifulayara** • Swihlawulekisi na milawu • Ku kunguhata, ku lavisisa, ku lulamisa na ku andlala	**Hlaya xitshuriwa lexi nga na dayari/ imeyili/tifulayara** • Xivumbeko • Matirhiselo ya ririmi • Vaamukeri va mahungu **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri/mintsheketo** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha/koma xik. imeyili, tiphositara/leswi tsariwaka eka dayari/tifulayara** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, mavonelo • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito, nhlamuselo leyi nga erivaleni • Xivumbeko, vulehi na tinxaka ta swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala/humesa xin'we xa switshuriwa leswi boxiweke laha henhla**	**Xiyimo xa rito**: marito yo vutisa, masivikomba, maviti - mavitantlawa; maendli, mabumabumeri: Swirhangi, swilandzi na timitsu. **Xiyimo xa xivulwa**: Marito ya muvulavuri; swivutiso na tinhlamulo; nhlokomhaka na xitwananisi; switatimende leswi komisiweke; swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo **Tinhlamuselo ta marito:** maritofularha, nhlamuselo yo kongoma, nhlamuselo yo gega; nhlamuselo yo huma eka xitshuriwa xo karhi **Mahikahatelo:** mimfungho ya mintshaho; mimfungho ya swivutiso; hefemulo; mimfungho ya xihlamalo; fonto

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela** • Hlamusela magoza yo yingisela • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso **Mbulavulo lowu lulamisiweke** • Matirhiselo ya thoni, magoza na matwariselo ya rito • Matirhiselo ya ririmi ro onga/tlhontlha matitwelo/nsunsumeto • Matirhiselo ya switsundzuxo swo voniwa • Landzelela eka milawu • Ririmi ro tirhisa miri leri faneleke • Manghenelo yo koka rinoko na mahetelelo ya ntikelo • Xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa swo fana na novhele ya lavantshwa/ swirungulwana/ntlangu/mintsheketo** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Vutlhokovetseri: switlhokovetselo swa ndzawulelo** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi, yelano wa mimpfumawulo, ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi swi tsariweke ha yona • Nhlamuselo yo gega/tumbela • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku tlhantlha/xopaxopa xitlhokovetselo:** • Mintila, marito, tindzimana, xiboho/ xihlanganisi, mbuyelelo, ndlela leyi swi tsariweke ha yona, mahikahatelo. • Nhlamuselo: yo tumbela na ya le rivaleni/kongoma	**Mpfuxeto na ku lulamisela xikambelo** **Switsalwana** **Nkarhi wo tilulamisela:** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, mavonelo • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito**: marhavi ya maendli; maendli, Mabumabumeri: rihlawuri, rifuwi, riengetelo **Xiyimo xa xivulwa**: mboyamelatlhelorin'we na ku venga handle ka xivangelo, ku vona mhaka hi tihlo rin'we, switatimende swo tlhontla matitwelo na swo onga; swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, tinhlamuselo to huma eka xitshuriwa xo karhi **Mahikahatelo:** hiko; hefemulo; mimfungho ya rihlamari/xihlamalo; mimfungho ya swivutiso

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Mpfuxeto na ku lulamisela xikambelo** **Ku vulavula:** • Mbulavulo lowu lulamisiweke/ Njhekanjhekisano/inthavhiyu/ mbulavurisano • Ku hlaya loku lulamisiweke • Ku hlaya ka xijumana **Ku yingisela** • Xikambelantwisiso xo yingisela	**Mpfuxeto na ku lulamisela xikambelo** **Ku hlaya** • Ku hlaya loku lulamisiweke • Xikambelantwisiso xo hlaya • Nkomiso • Matsalwa: - Novhele/swirungulwana/ mintsheketo - Ntlangu/dyondzo ya swa tifilimi - Switlhokovetselo	**Mpfuxeto na ku lulamisela xikambelo** **Ku tsala:** • Switshuriwa swa switsalwambiko	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** **Masivintalo; masivikomba; nsinya.** **Xiyimo xa xivulwa**: Swivulwan'we/swivulwahosi; swivulwankatsano; swivulwampfilungano; switatimende; nhlokomhaka na xitwananisi; swivumbeko swa swivutiso; nandzulo; marito yo kanganyisa-mafanapeletwa **Tinhlamuselo ta marito:** vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo yo kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo**
MINTIRHO YA MAFUNDZA NA MAKAMBELELO YA KU HELA KA LEMBE: KOTARA YA 4				
9-10	**NTIRHO WA 1: SWANOMO**		**NTIRHO WA 2: XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**	
	Ku hlayela ehenhla/Njhekanjhekisano/mbhurisano hi ntlawa/mbulavulo wa xijumana/mbulavulo lowu lulamisiweke		Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, Ririmi na Matsalwa (tiawara ti2) Papila ra 3: Ku tsala (awara yi1)	

GIREDI YA 8 KOTARA YA 1 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Nkanerisano hi ntlawa -** Mbhubutsabyongo; hlawula miehleketo leyi faneleke; xaxameta miehleketo-nkulu **Xikambelantwisiso xo yingisela** • Ku tsala timhakankulu na miehleketo yo seketela hi ku endla tinotsi, • Ku nyikana miehleketo na mintokoto na ku kombisa ku twisisa minongoti • Kombisa tithekiniki to susumeta/onga • Hlamula swivutiso	**Xitshuriwa xa matsalwa ku fana na swirungulwana swa vantshwa** • Nkanelo hi ku angarhela hi swihlawulekisinkulu ku fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza** **Maqhinga yo tilulamisela ku hlaya** Dyondzisa vadyondzi ro sungula eka: • **Swihlawulekisi swa switshuriwa** - mavito ya switshuriwa, tinhloko-mhaka, khepixini, swifaniso • **Swiyenge swa buku -** pheji leyi nga na vito, tafula ra vundzeni, kavanyisa, dlilosari, xikombo, xitandzhaku, tinotsi to hlamusela leswi funghiweke eka xitshuriwa **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya(hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Tsala xitsalwana: Xitsalwana xa ndzungulo/anakanya** • Nhlawulo wa marito, • Rito ra yena n'wini na xitayili • Nhlamuselo yo twisiseka/kongoma • Thoni • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mimepe ya miehleketo ku lulamisa miehleketo leyi khomaneke • Ku andlala xitsalwana leswaku xi ya kamberiwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitsalwana hi ku landzelela magoza eka ku tsala**	**Xiyimo xa rito:** Maengeteri ya ndhawu na mukhuva **Xiyimo xa xivulwa**: Nhlokomhaka na xiendliwa; xivumbeko xa xivulwa; xivulwana; xivulwahava, swihluvi swa mbulavulo **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo ya masiku hinkwawo/kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo**: hiko; hefemulo; mfungho wa xivutiso; swirhatana swo tshaha; mfungho wa rihlamari/ xihlamalo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Ku yingisela mbulavulo lowu lulamisiweke hi presidente/xirho xa vaakatiko lexi nga na nkucetelo** • Kanela swihlawulekisi swa mbulavulo lowu lulamisiweke • Kombisa no hlamusela matirhiselo ya ririmi • Kombisa no kanela swihlawulekisi eka mbulavulo **Mbulavulo lowu lulamisiweke** • Hlawula nhlokomhaka leyi faneleke • Lulamisa mahungu ya khomana kahle • Kombisa ntivomarito na swiaki swa ririmi leswi lulameke • Lulamisa manghenelo na mahetelelo ya ntikelo • Endla vutitoloveti byo vulavula • Andlala	**Hlaya mbulavulo** • Kombisa no kanela swihlawulekisinkulu • Xopaxopa matirhiselo ya ririmi • Kombisa no kanela ririmi ro ntlhontlha matitwelo kumbe matirhiselo ya ririmi ro onga • Xopaxopa manghenelo na mahetelelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya(hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Maqhinga yo hlaya:** Ku hlaya loku leteriwaka, Ku hlaya hi ntlawa, Ku hlaya a ri yexe **Ku hlaya/ku langutisa xitshuriwa xo tsariwa/xa swovoniwa hi xikongomelo xo twisisa** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela na ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Xikongomelo na vaamukeri va mahungu • Ku kumbetela nhlamuselo na mahetelelo • Kombisa ririmi ro onga • Nkucetelo wa ku hlawula na ku siya eka nhlamuselo ya xitshuriwa • Ndlela leyi ririmi na swifaniso swi kombaka hakona na ku vumba nkoka na mavonelo • Nsusumeto wa matirhiselo ya tinxaka ta tifonto na na tisayizi, na khepixini eka nhlamuselo	**Tsala mbulavulo** **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala mbulavulo:** • Hlamusela swilaveko swa xitshuriwa ku tsala xitsalwana xa ndzungulo • Kombisa vahlayi lava ku kongomisiwaka eka vona • Teka xiboho hi xitayili, xikongomelo na xivumbeko • Tirhisa marito lawa ya fanelaka • Manghenelo eka ndlandlamuxo, makholo • Mahetelelo	**Xiyimo xa rito:** Mavitinkatsano, ntsongahato, Maendli: masivi maengeteri: mukhuva, nkarhi, ndhawu **Xiyimo xa xivulwa**: xivulwahosi na xivulwanandza, xivulwa xa nhlokomhaka, mahlanganisi, ririmi ro tlhontlha matitwelo na ro onga **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo ya masiku hinkwawo/kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo**: mfungho wa rihlamari; mfungho wa xivutiso; hefemulo; hiko, **Minkomiso ya marito:** mavitonkomiso/akhironimi xik. HURIRIXI, SOVENGA, SOSHANGUVE Mavitoletere/inixiyalizimi xik. Nhlangano wa Vuhaxi wa Afrika - Dzonga (NVAD/SABC), Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hansi (NDH/DBE) Swicupu xik. thelefoni - foni, Nkensani - Khensi, Tsakani - Tsaki, Nkatanga - Nkata, Thirankhexini xik. Sunguti - Sung., Dzivamisoko - Dziv., Khotavuxika - Khot. Ritonkantsaswiphemu xik. selulafoni - selula na thelefoni

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Nkanerisano hi ntlawa mayelano na xitshuriwa xa swovoniwa, swa mbonoyingiselo/swihangalasa mahungunyingi** • Humesa vutivi bya vundzhaku • Kumbetela xikongomelo xa xitshuriwa • Lava nhlamuselo • Twisisa xitshuriwa • Teka tinotsi • Twisisa hungu **Xikambelantwisiso xo yingisela (mpfumawulo ntsena)** • Rhekhoda timhakankulu na miehleketo yo seketela hi ku endla tinotsi, nongonoko wo kambisisa, minkatsakanyo/minkomiso na ku rungula nakambe **Tumbuluxa swivono nakambe:** • Pfumela hi/nhlamuselo leyi voniweke • Encenyeta leswi humeleleke eka swivono swimbirhi na sw. na sw.	**Xitshuriwa xa matsalwa ku fana na novhele/swirungulwana/ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: ku fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko** **Mapapila (Xinghana/nkamafundzha)** • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Matirhelo ya ririmi • Rhjisitara na xitayili • Manghenelo na mahetelelo **Tsala papila hi ku ya hi leswi a swi vonaka swo nyanyula** **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito:** Riengeteri ra mukhuva, nkarhi Mabumabumeri **Xiyimo xa xivulwa**: Xivumbeko xa xivulwa; swivulwana, nandzulo; xitatimende. **Nhlamuselo ya rito:** vamavizweni, maritofularha, nhlamuselo ya masiku hinkwawo/kongoma, nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo**: hiko, hefemulo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6		**Kumbe** **Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa (maqhinga)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko hi ku angarhela na ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku kumbetela nhlamuselo na mahetelelo • Kombisa ririmi ro onga • Nkucetelo wa ku hlawula na ku siya eka nhlamuselo ya xitshuriwa • Kumbetela nhlamuselo ya marito lawa ya nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Mbulavulo wa xijumana hi atikili ya phephahungu kumbe magazini** • Lulamisa mahungu ya khomana kahle • Kombisa ntivomarto na swiaki swa ririmi leswi lulameke • Angula eka xitshuriwa • Manghenelo na mahetelelo ya ntikelo **Nkanerisano wa foramu/ntlawa hi atikili ya phephahungu kumbe magazini** • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Milawu na xivumbeko xa xitshuriwa • Nhlawulo wa marito • Rhejisitara na xitayili	**Hlaya atikili ya phephahungu kumbe magazini** • Swihlawulekisinkulu swa matsalwa: ku fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo, **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko** **Xiviko/atikili ya magazini** • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Ku tirhisa ririmi • Rhejisitara na xitayili • Manghenelo na mahetelelo **Tsala xiviko/atikili ya magazini hi ku ya hi leswi u swi vonaka swo nyanyula** **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa rito:** maencisi/mahlamari **Xiyimo xa xivulwa**: swivulwan'we nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu nga hundza; mahlawuri na maengeteri, mboyamelotlhelorin'we, ku venga handle ka xivangelo, ku vona mhaka hi tihlo rin'we **Nhlamuselo ya rito:** swivuriso; yo huma eka xitshuriwa, nhlamuselo ya masiku hinkwawo/kongoma; nhlamuselo yo gega **Mahikahatelo**: hefemulo, hiko, mimfungho yo tshaha, mimfungho ya mahlamari; swirhatana, mfungho wa nsiyo wo komba ku ya emahlweni

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Swanomo: Inthavhiyu/ku tata fomo ya xiviko xa leswi kumiweke eka swivutiso swa ndzavisiso/ nkanerisano hi ntlawa** • Lavisisa nhlokomhaka • Lulamisa switirhisiwa swi khomana kahle - seketela hi swikombiso. • Kombisa na ku hlawula ntivomarito, ririmi na milawu leyi faneleke • Lulamisa manghenelo na mahetelelo ya ntikelo **Xikambelantwisiso xo yingisela** • Ku rhekhoda timhakankulu na miehleketo yo seketela hi ku endla tinotsi, • Ku nyikana miehleketo na mintokoto na ku komba ku twisisa minongoti • Kombisa tithekiniki to susumeta/onga • Hlamula swivutiso	**Hlaya xiviko xa ndzavisiso** • Swihlawulekisinkulu swa xiviko • Xivumbeko • Matirhiselo ya ririmi **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko, xik. xiviko xa ndzavisiso** • Xikongomelo, vaamukeri va mahungu na xivumbeko • Milawu ya tindzimana • Mahlanganisi ku endlela ku khomanisa • Tirhisa tinxaka to hambana, vulehi na swivumbeko swa swivulwa • Xitayili xa mafundza **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela mafundza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xiviko xa ndzavisiso**	**Xiyimo xa rito:** Maendli, ripfuna riendli **Xiyimoxa xivulwa**: Xitatimende; xivumbeko xa xivulwa; minkarhi ya sweswi na leyi nga hundza; mboyamelotlhelorin'we, ku venga handle ka xivangelo, ku vona mhaka hi tihlo rin'we. **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha; yo huma eka xitshuriwa; nhlamuselo yo kongoma na yo gega **Mahikahatelo**:

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 1		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 1**
Nkanerisano wa ntlawa - Switshuriwa swa swovoniwa/ xikambelantwisiso xo yingisela/Mbulavulo wa xijumana/ Mbulavulo lowu lulamisiweke/nkanerisano wa foramu/ nkanerisano wa ntlawa/inthavhiyu	Xitsalwana xa ndzungulo/xa mianakanyo Xiviko/atikili ya phephahungu	Ririmi na xikambelantwisiso

GIREDI YA 8 KOTARA YA 2 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Xikambelantwisiso xo yingisela:** • Yingisela swileriso/swiletelo swa matlhelo • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso Tinxaka to hambanahambana ta vutihlanganisi bya swanomo, xik. ku andlala mahungu ya xijumana/ mbulavulo **Ku nyika swiletelo swa matlhelo:** • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Ririmi na milawu • Ririmi ro tirhisa miri	**Hlaya xitshuriwa xa mahungu lexi nga na swovoniwa, xik. mimepe, mimfungho ya ndhawu, xikalo** • Xivumbeko • Ku tirhisa ririmi • Swihlawulekisi **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/Ku langutisa xitshuriwa xa swovoniwa** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Endla nkumbetelo • Endla nkomiso (tirhisa mimepe ya miehleketo)	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko, xik swiletelo/swileriso** • Xivumbeko lexi lulameke • Lulamisa vundzeni (mepe wa miehleketo) • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Milawu ya tindzimana • Nxanxamelo lowu faneleke wa tindzimana ku endlela ku khomana ka tona • Mahlanganisi ku endlela ku khomanisa • Milawu ya ririmi **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitshuriwa xa swileriso**	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Maengeteri: mukhuva, nkarhi, ndhawu mavitavito na mavitaswilo, mahlanganisi **Xiyimo xa xivulwa**: Xivulwa xa nhlokomhaka; xitatimende; minkarhi ya maendli, switatimendenkulu na swo seketela, swivulwahosi; na swivulwankatsano **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni; maritofularha; yo huma eka xitshuriwa **Mahikahatelo na mapeletelo**: Tipatironi ta mapeletelo, hiko, hefemulo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Nkanerisano wa foramu/phanele**: • Kombisa swiyimo/mintirho • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi leri faneleke, xitayili na rhejisitara **Njhekanjhekisano** • Kombisa swiyimo/mintirho • Dyondza milawu ya xitshuriwa • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi leri faneleke, xitayili na rhejisitara	**Switshuriwa swa matsalwa ku fana na tiforamu leti rhekhodiweke ta thelevhixini/xiyanimoya/swiendleko** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa • Matirhiselo ya ririmi • Xivumbeko • Vaencenyeti **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala n'wangulano** **Milawu ya ndzimana** • Xivumbeko • Swivulwa swa manghenelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Nxaxamelo na nkhomano • Ku hlawula marito na mahikahatelo Milawu ya ririmi **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala n'wangulano**	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Maendli **Xiyimo xa xivulwa**: nkarhi wa sweswi, nkarhi lowu nga hundza, matirhiselo yo tlhontlha na yo onga; xivumbeko xa xivulwa; nandzulo; xivumbeko xa xivutiso **Nhlamuselo ya rito**: nhlamuselo ya masiku hinkwawo, vamavizweni, maritofularha, tihomonimi **Mahikahatelo na mapeletelo**: milawu ya mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa xitshuriwa xo tsariwa na/kumbe xa swovoniwa ku fana na tikhathuni/ swicupucupu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Endla nkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, vutumbulukelo, hungu) • Endla nkumbetelo wa nhlamuselo wa marito lawa ya nga tolovelekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro tlhontlha matitwelo		
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Xikambelantwisiso xo yingisela** • Ku yingisela hi ku landzelela magoza • Ku angula hi ku tsala **Inthavhiyu** • Dyondzisa swihlawulekisi na milawu • Endla nkunguhato na ndzavisiso • Hlawula xitayili, rhejisitara na ntivomarito • Ku siyerisana (ku vulavula) • Tithekiniki to tirhisa nsusumeto	**Xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: ku fana na ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Switshuriwa swa switsalwambiko xik. inthavhiyu yo tsariwa** • Xivumbeko xo lulama na swihlawulekisi • Lulamisa vundzeni (mepe wa miehleketo) • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Milawu ya ndzimana • Ntlhandlamano lowu faneleke wa tindzimana ku endlela ku khomana ka tona • Mahlanganisi ku endlela nkhomano • Milawu ya ririmi	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Maengeteri ya nkarhi na mukhuva **Xiyimo xa xivulwa**: vulongoloxamarito, swivumbeko swa swivutiso, swisasi, swivumbeko swa swivulwa; matitwelo; ku va na rito **Nhlamuselo ya rito**: nhlamuselo yo gega, nhlamuselo ya masiku hinkwawo/kongoma; yo huma eka xitshuriwa; ntlangiso wa marito **Mahikahatelo na mapeletelo**: nkomiso wa marito; mimfungho ya swivutiso; mimfungho ya mahlamari; hiko; hefemulo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6		**Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Xikambelantwisiso xo hlaya:** **Inthavhiyu** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela na ku • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Ku endla nkumbetelo wa nhlamuselo wa marito lawa ya nga tolovelekangiki na xifaniso hi mintolovelo yo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Mavonelo ya vaencenyeti • Nhlamuselo yo tumbela	**Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala inthavhiyu**	

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Xikambelantwsiso xo yingisela (xitshuriwa xa swa ntiyiso, xik. Tiatikili ta maphephahungu)** • Yingiselela ku twisisa • Teka tinotsi • Hlamula swivutiso **Nkanerisano hi ntlawa**: • Kombisa swiyimo/mintirho • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi leri faneleke, xitayili na rhejisitara	**Switshuriwa swa matsalwa ku fana na novhele ya vantshwa/ xirungulwana** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala nhluto wa xitori/novhele** • Xivumbeko xa xitshuriwa • Swihlawulekisi na milawu • Nhlawulo wa marito • Rhejisitara • Vahlayi va nhluto • Thoni **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Swirhangi na swilandzi **Xiyimo xa xivulwa**: xivumbeko xa xivulwa; Tinxaka ta swivulwa; minkarhi ya maendli; xitatimende; xisasi; swivuriso **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, tihomonimi, tipharonimi **Mahikahatelo na mapeletelo**: Mavitonkomiso/tiakhironimi

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8		**Maqhinga yo hlayela ku twisisa** • Xikongomelo na vaamukeri va mahungu • Ku endla minkumbetelo • Nyika vonelo ra wena • Hambanisa exikarhi ka timhaka ta ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo kongoma na yo gega.		
MAKAMBELELO YA KOTARA YA 2				
9-10	**NTIRHO WA 1: SWANOMO**	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: SWIKAMBELO SWA LE XIKARHI KA LEMBE**	
	Xikambelantwisiso xo yingisela/nyika swiletelo/nkanerisano wa foramu/ phanele/njhekanjhekisano	Inthavhiyu/xitshuriwa xa swileriso/nhluto wa xitori	Papila ra 1: Swanomo Paper 2: Xikambelantwisiso, Matirhiselo ya ririmi na matsalwa Papila ra 3: Ku tsala	

GIREDI YA 8 KOTARA YA 3 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Xikambelantwisiso xo yingisela (tirhisa n'wangulano lowu kandziyisiweke)** • Yingisela n'wangulano • Teka tinotsi - Ririmi na matimba - Thoni - Matitwelo - Masungulo na mahetelelo • Hlamula swivutiso **Nkanerisano hi ntlawa/n'wangulano**: • Kombisa swiyimo/mintirho • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi leri faneleke, xitayili na rhejisitara • Andlala	**Xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** Maqhinga yo tilulamisela ku hlaya • **Swihlawulekisi swa xitshuriwa -** mavito, tinhlokomhaka, tikhepixini swifaniso, • **Swiphemu swa buku** - pheji ra vito, tafula ra vundzeni, swiyenge, dlilosari, xikombo, xitandzhaku, swinyikanhlamuselo, na sw. na sw. **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Maqhinga yo hlayela ku twisisa** • Xikongomelo na vaamukeri va mahungu • Ku endla minkumbetelo • Nyika vonelo ra wena • Hambanisa exikarhi ka timhaka ta ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo kongoma na yo gega.	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha xik. n'wangulano/nhluto** **Milawu ya ndzimana** Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo na vaamukeri va mahungu • Nxaxamelo lowu faneleke wa swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi, na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Mahlawuri, mavitavito • **Xiyimo xa xivulwa**: nkarhi wa sweswi, swivumbeko swa xivutiso, xitatimende, marito lawa ya tirhisiwaka ku komba ndlandlamuko wa mbhurisano/ku angula eka leswi vuriwaka xik. hayi, kumbexana; marito ya muvulavuri na marito yo runguriwa; nkarhi lowu nga hundza **Nhlamuselo ya rito**: maritofularha, vamavizweni, yo huma eka xitshuriwa; nhlamuselo ya masiku hinkwawo/ kongoma **Mahikahatelo na mapeletelo**: tipatironi ta mapeletelo, hiko, hefemulo, mimfungho ya mitshaho

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Xikambelantwisiso xo yingisela**: • Yingisela papila ro ya eka muhleri (swihangalasamahungu) • Teka tinotsi - Matirhiselo ya ririmi - Rhejisitara - Milawu • Ku nyikana/kombana tinotsi **Nkanerisano hi ntlawa** • U yelanisa na ntokoto wa vutomi bya yena • U tirhisa mahungu yo huma eka xitshuriwa ku hlamula swivutiso • U kanela hi swavanhu, mahanyelo na nkoka wa swa ndhavuko lowu nga eka xitshuriwa • U teka xiave eka nkanerisano wa ntlawa - Va nyiketana/siyerisana - U tshama eka nhlokomhaka - U vutisa swivutiso	**U hlaya atikili ya phephahungu/ magazini hi timhaka ta sweswi/ta swavanhu** • Xivumbeko • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Matirhiselo ya ririmi • Thoni • Ndzandzelelano **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana, ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko: papila ro ya eka swihangalasamahungu** **Milawu ya tindzimana** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela na vaamukeri va mahungu • Ndzandzelano lowu lulameke wa swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi, na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala papila ro ya eka swihangalasamahungu**	**Xiyimo xa ntirho wa:** Maengeteri ya mukhuva, ndhawu, Vundhawu **Xiyimo xa xivulwa**: swivulwan'we; swivulwampfilungano; xivumbeko xa swivulwa; matirhiselo ya ririmi ro tlhontlha matitwelo na ro onga; mhaka ya ntiyiso na mavonelo; mboyamelotlhelorin'we, ku venga handle ka xivangelo na ku vona mhaka hi tihlo rin'we **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, tipharonimi **Mahikahatelo na mapeletelo**: Tipatironi ta mapeletelo, hefemulo, hiko, mfungho wa nsiyo ku komba ku ya emahlweni

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**KUMBE** **Ntlangu wa xivono xin'we** Tirhisa leswi nga riki ehansi ka: • Xikambelantwisiso xin'we xo huma eka buku ya mudyondzi • Xitshuriwa xa matsalwa xin'we - Hlamusela kungu, kunguntsongo, ku humesa ximunhuhatwa, ntlimbo, na ku angula hi xihatla - Nkombiso wa minkongomelo, matitwelo na thoni		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Mbulavulo wa xijumana** • Vuswikoti byo vulavula emahlweni ka ntshungu • Ku kunguhata, ku lavisisa na ku hlengeleta/ku lulamisa • Ku andlala: thoni, ntlakuso wa rito, mavulelo ya marito, ku languta vayingiseri, ku fambafambisa swirho, swivutiso swo ka swi nga lavi nhlamulo • Matirhiselo ya ririmi: ntivomarito • Xitayili na rhejisitara **Mbulavulo lowu lulamisiweke** • Titolovete vuswikoti lebyi nga laha henhla • Ku nyika mavonelo hi mimbulavulo ya vona • Yingisela mbulavulo wa xirho xa ndhuma xa vaaki • Nyika vonelo hi mbulavulo wa kona	**Xitshuriwa xa matsalwa swo fana na novhele ya vantshwa/xirungulwana/ ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Switshuriwa swa switsalwambiko: papila ra mafundza/nkamafundza** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Nxaxamelo lowu faneleke wa swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi, na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala papila**	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Mahlawuri; maengeteri, minkomiso ya marito, timitsu, swirhangi na swilandzi **Xiyimo xa xivulwa**: swivulwan'we, swivulwampfilungano, nkarhi lowu nga hundza wo yisa emahlweni, nkarhi lowu taka wo yisa emahlweni, xivumbeko xa xivulwa, ku tirhisa ririmi ro tlhontlha matitwelo no onga, mhaka ya ntiyiso na mavonelo, ku venga munhu kumbe ntlawa wo karhi handle ka xivangelo na mboyamelotlhelorin'we **Mapeletelo na mahikahatelo**: milawu ya mapeletelo,

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6		**Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa xitshuriwa xo tsariwa/kumbe xa swovoniwa ku fana na tikhathuni/ swicupucupu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela na ku • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Ku endla nkumbetelo wa nhlamuselo wa marito lawa ya nga tolovelekangiki hi vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro tlhontlha matitwelo		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Ku yingiselela ku kuma mahungu** • Yingisela xitshuriwa xa mahungu • Yingisela leswi andlariwaka, matirhiselo ya ririmi, rivilo na ntlakuso/mahumeselo ya rito • Yingisela hungu ra xitori • Kanela na munghana **Ku rungula xitori** • Hlawula xitori • Endla nkunguhato na ndzavisiso • Hlawula xitayili, rhejisitara, na ntivomarito • Andlala xitori	**Xitshuriwa xa matsalwa ku fana xirungulwana, novhele** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala xitshuriwa xa matsalwa: xirungulwana** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Nxanxamelo lowu lulameke wa swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tumbuluxa xitori xa wena hi ku landzelela magoza lawa ya andlariweke** Xitori xa kahle 'lexi xi nga hangalasiwa'/ hlayiwa etlilasini.	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Mavitaswilo na mavitavito, vundhawu eka swivulwana swo hambanhambana, **Xiyimo xa xivulwa**: Minkarhi ya maendli, swivulwa, swivuriso na swivulavulelo, mahlawuri na swivulwahava **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, tihomonimi **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo, mfungho wa nsiyo wo komba ku ya emahlweni, mahikahatelo ya maritonkomiso

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8		**Xikambelantwisiso xo hlaya: (xitshuriwa xo huma eka switshuriwa swa matsalwa ya ndzawulelo)** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela na ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vumba xifaniso emiehleketweni • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Nhlamuselo ya marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo tumbela/gega		
9-10	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Yingisela xitshuriwa lexi hlayeriwaka ehenhla xa ku huma eka xirungulwana** • Xitshuriwa lexi kandziyisiweke xa tlangiwa • Vuswikoti bya mahlayelo lawa ya faneleke ya kombisiwa eka vadyondzi • Ntirhiso wa mahikahatelo eka xitshuriwa lexi hlayiweke • Masungulo na mahetelelo	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa ku fana na xirungulwana/novhele** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa: ku fana na vundzhaku, nkarhi, vutumbulukelo, murunguri, **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Tsala xitsalwana: Mavonelo/xa nhlamuselo** • Nhlawulo wa marito, • Rito ra yena n'wini na xitayili • Nhlamuselo yo kongoma/leyi nga erivaleni • Thoni • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mimepe ya miehleketo ku lulamisa miehleketo leyi khomaneke • Andlala xitsalwana leswaku xi kamberiwa	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Mavitaswilo na mavitinkatsano, vundhawu **Xiyimo xa xivulwa:** tindzimana ta manghenelo, ndzimana yo hlamusela, ndzimana ya mahetelelo, swivumbeko swa xivulwa, tinxaka ta swivulwa **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, tihomonimi **Mapeletelo na mahikahatelo:** Tipatironi ta mapeletelo, mimfungho yo hambanahambana ya mahikahatelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10	**Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke** • Hlawula xitshuriwa ku xi hlayela ehenhla • Tirhisa vuswikoti byo hlaya lebyi faneleke byo fana na thoni, vholomu, rivilo, ntlakuso wa rito, matwariselo ya marito, nkhuluko • Endla vutitoloveti • Hlaya xitshuriwa	**Xitlhokovetselo** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa switshuriwa swo tsariwa na/ kumbe swa swovoniwa ku fana na tikhathuni/swicupucupu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Ku endla nkumbetelo wa nhlamuselo wa marito lawa ya nga tolovekangiki hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro tlhontlha matitwelo	**Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitsalwana hi ku leteriwa hi ku tsala hi ku landzelela magoza eka ku tsala**	

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 3		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 1**
N'wangulano/mbulavulo wa xijumana/mbulavulo lowu lulamisiweke/ku rungula xitori/Ku hlaya loku lulamisiweke	Xitsalwana xa nhlamuselo/mavonelo Papila ra nkamafundza/n'wangulano	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi

GIREDI YA 8 KOTARA YA 4 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Xikambelantwisiso xa ku yingisela** **(ku fana na ku yingisela xitshuriwa xo tsariwa/xa mbonoyingiselo)** • Kombisa timhakankulu na miehleketo yo seketela • Tsala tinotsi • Nyikana miehleketo na mintokoto na ku kombisa ku twisisa minongoti • Kombisa tithekiniki ta mavulavulelo yo susumeta/onga laha ti nga kona. • Hlamula swivutiso **Mbulavurisano: Nkanerisano lowu kongomisiweke eka atikili ya phephahungu/magazini** • Kombisa swiyimo swa swivulavuri/ mintirho • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi, xitayili na rhejisitara leri fanelaka	**Hlaya atikili ya phephahungu/ magazini** • Xivumbeko • Matirhiselo ya ririmi • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Ndzandzelelano **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa switsalwambiko swo leha xik. atikili ya phephahungu/ magazini** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Nxaxamelo lowu faneleke wa swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala atikili ya phephahungu/ magazini**	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Vun'we na vunyingi; rimbewu, ntsongahato **Xiyimo xa ntirho wa xivulwa**: Marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa; swivumbeko swa xivutiso; mhaka ya ntiyiso na mavonelo; xivumbeko xa xivulwa; swivulwa; xivulwa lexi nga twisisiwaka hi tindlela to hambana; ku va na rito **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni, maritofularha, xisasi, tihomonimi, nhlamuselo ya masiku hinkwawo/ kongoma na yo gega **Mahikahatelo na mapeletelo**: Mimfungho ya mintshaho; tipatironi ta mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
1-2		**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo kuma mahungu hi ku tirhisa** (xitshuriwa xo tsariwa/xa swovoniwa/switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi) • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla nkumbetelo • Bvumba • Ku vumba xifaniso emiehleketweni • Nhlamuselo ya marito • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo **Tsala nkomiso/nkatsakanyo**		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Njhekanjhekisano** • Kombisa swiyimo/mintirho • Dyondza milawu ya xitshuriwa • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi, xitayili na rhejisitara leswi faneleke • Endla vutitoloveti **Nkanerisano hi ntlawa**: • Kombisa swiyimo/mintirho • Swivulavuri swa siyerisana • Hlamusela mavonelo na ku fikelela ntwanano • Tirhisa ririmi, xitayili na rhejisitara leswi faneleke	**Xitshuriwa xa matsalwa swo fana na novhele/xirungulwana/ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala xitshuriwa xa xitsalwambiko: leswi tsariwaka eka dayari** • Xivumbeko lexi faneleke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Nxaxamelo lowu faneleke wa swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala vuxokoxoko/leswi tsariwaka eka dayari**	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Masivi - masivinene Mahlayelo ya maendli - kombiso, ndzeriso, kotelo, tshamelo, angulo, fumiwo **Xiyimo xa ntirho wa xivulwa**: Minkarhi ya maendli, tinxaka ta swivulwa, mbulavulo; ku va na rito; xivumbeko xa xivulwa; marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa; swivumbeko swa xivutiso; timhaka ta ntiyiso na mavonelo; xivulwa lexi nga twisisiwaka hi tindlela to hambana; ku va na rito; **Nhlamuselo ya rito**: nhlamuselo ya masiku hinkwawo na yo gega **Mahikahatelo na mapeletelo**: Tipatironi ta mapeletelo; mimfungho ya mahikahatelo/swihikahato

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**Xikambelantwisiso xo hlaya: (xitshuriwa xo huma eka tibuku ta vadyondzi)** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela na ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vumba xifaniso emiehlekteni • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Nhlamuselo ya marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo tumbela **Tsala ndzimana kumbe nkomiso hi tipoyinti/nkatsakanyo hi ku longoloxa kunene**		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula:** **Yingisela xitshuriwa lexi hlayeriwaka ehenhla** • Xitshuriwa xo kandziyisiwa xa tlangiwa • Vuswikoti leyi faneleke byi kombisiwa eka vadyondzi • Ku tirhisa mahikahatelo eka xitshuriwa lexi hlayiweke • Masungulo na mahetelelo **N'wangulano wo huma eka xitshuriwa lexi hlayeriweke ehenhla** • Teka xiboho hi nhlokomhaka • Pfuxeta milawu • Marito yo komba ku angula eka leswi vuriwaka xik. hayi, kumbexana ku yisa emahlweni n'wangulano. • Mintirho ya vavulavuri/vayingiseri • Manghenelo na mahetelelo • Endla vutitoloveti • Ku andlala	**Xitshuriwa xa matsalwa ku fana na ntlangu** **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wa ku hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Xikambelantwisiso xo hlaya: xik. n'wangulano)** • Xikongomelo, vaamukeri va mahungu, na mbangu • Hlamusela nkongomelo/hungu • Endla nkumbetelo • Nyika mavonelo ya wena • Nhlamuselo yo kongoma na yo tumbela • Vundzhaku bya swa ximunhu-politiki na ndhavuko wa xitshuriwa na mutsari	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko, xik. xiviko xa vuteki bya mahungu** • Xivumbeko lexi faneleke/lulameke • Xikongomelo • Mboyamelotlhelorin'we na ku venga handle ka xivangelo • Ku onga • Ku vona mhaka hi tihlo rin'we • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Malongolokelo/nxaxamelo lowu faneleke wa swivulwa. • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi, na swivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xiviko xa vuteki bya mahungu hi ku leteriwa hi matsalelo yo landzelela magoza**	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** Masivi; vun'we na vunyingi **Xiyimo xa ntirho wa xivulwa**: Maendlelo; pimanisa/hambanisa Ndzimana yo hlamusela; tindzimana ta manghenelo na mahetelelo; swivulwa; mbulavulo, ku va na rito, mboyamelotlhelorin'we na ku venga handle ka xivangelo **Nhlamuselo ya rito**: vamavizweni/ maritofularha **Mahikahatelo na mapeletelo**: mimfungho ya mintshaho, tipatironi ta mapeletelo, mimfungho ya mahikahatelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Lulamisela xikambelo** **Ku vulavula:** • Mbulavulo lowu lulamisiweke/ Njhekanjhekisano/inthavhiyu/ mbulavurisano • Ku hlaya loku lulamisiweke • Ku hlaya ka xijumana **Ku yingisela** • Xikambelantwisiso xo yingisela	**Lulamisela xikambelo** **Ku hlaya** • Xikambelantwisiso xo hlaya • Nkomiso • Matsalwa: - Novhele/swirungulwana/mfuwo wa rixaka - Ntlangu/dyondzo ya tifilimi - Switlhokovetselo	**Lulamisela xikambelo** **Ku tsala:** • Switsalwana • Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha • Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma	**Xiyimo xa ntirho wa rito:** mpfuxeto **Xiyimo xa ntirho wa xivulwa**: mpfuxeto **Nhlamuselo ya rito:** mpfuxeto **Mahikahatelo na mapeletelo**: mpfuxeto
MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA NA YA KU HELA KA LEMBE YA KOTARA YA 4				
9-10	**NTIRHOWA 1: SWANOMO**		**NTIRHO WA 2: XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**	
	Njhekanjhekisano/mbulavurisano/nkanerisano hi ntlawa/n'wangulano		Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, ririmi na matsalwa (2 wa tiawara) Papila ra 3: Ku tsala (awara yi1)	

GIREDI YA 9 KOTARA YA 1 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Mbhurisano hi ntlawa/ mbulavurisano:** yingisela/langutisa xinavetiso na ku burisana) • Thoni • Rivilo • Matirhiselo ya ririmi ro tlhontlha matitwelo na ro onga • Sayizi ya fonto • Ririmi ro tirhisa miri **Ku yingisela: xikambelantwisiso:** **Xinavetiso** • Ku rhekhoda timhakankulu na miehleketo yo seketela hi ku tsala tinotsi • Ku nyikana miehleketo na mintokoto na ku komba ku twisisa minongoti • Kombisa tithekiniki to susumeta/onga • Ku hlamula swivutiso	**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa (switshuriwa swa swovoniwa swo fana na swinavetiso/tiphositara/tikhathuni/ swichupuchupu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, hungu) • Ku kumbetela nhlamuselo hi vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo ya rona • Ririmi ro tlhontlha matitwelo • Ririmi ro tirhisa miri • Tirhisa mahikahatelo na fonto • Ku tilulamisela ku hlaya • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa switshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	Switshuriwa swa switsalwambiko: Xinavetiso/phositara • Xivumbeko lexi faneleke • Xikongomelo • Swihlawulekisi swa xitshuriwa • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xinavetiso/phositara**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** • Mapeletelo na tipatironi ta mapeletelo • Nkomiso wa marito **Ntirho wa xiyimo xa swivulwa**: • Xivumbeko xa swivulwa: Maviti, mabumabumeri, masivi • Switwananisi • Minkarhi ya maendli **Ntivomarito embangwini/wo huma eka xitshuriwa**

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
1-2		**Switshuriwa swa matsalwa swo fana na tinovhele ta vantshwa/ swirungulwana/ntlangu** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) - Valanga swihlawulekisi swa matsalwa swo fana na tinhlokomhaka, swifaniso, sayizi ya fonto na muxaka wa fonto - Valanga swiphemu swa buku so fana na khavhara, pheji ra nhlokomhaka, xikombo, kavanyisa, dlilosari **Maqhinga yo hlaya** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku katsakanya/endla nkomiso • Ku vona hi miehleketo • Ku kumbetela nhlamuselo na mahetelelo/masongelo ya timhaka		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela xitshuriwa xo hlayiwa** • Kombisa na ku nyika mavonelo ehenhla ka: - Ku tirhisa rito - Ku tirhisa matwariselo ya rito na rivilo - Ku hikahata eka ku hlaya - Ku pfula na ku pfala • Ku kanela swihlawulekisi leswi nga laha henhla **Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke** • Tirhisa vuswikoti byo vulavula lebyi faneleke tanihi thoni, vholumo, goza, ku ya ehenhla na le hansi ka rito, mavulelo ya marito, nkhuluko • **Vadyondzi va hlawula xitshuriwa xo hlayiwa kutani va andlala etlilasini.**	**Switshuriwa swa matsalwa swo fana na tinovhele ta vantshwa/ swirungulwana/ntlangu** • Nkanerisano wo angarhela wa swihlawulekisinkulu swo fana na ximunhuhatwa, vumunhuhati, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa/Ku bvumba swiendleko) - vundzhaku/mbangu - Endla mbhubutsabyongo wa xikongomelo • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (Ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Tsala papila ro tlangela ku pfuniwa/ tsundzuxiwa** • Xivumbeko lexi faneleke/lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Nxanxamelo/malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala papila ro tlangela ku pfuniwa/ ku tsundzuxiwa**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** • Mapeletelo na tipatironi ta mapeletelo • Minkomiso ya marito, ku komisa, mavitonkomiso • Minsinya, swirhangi na swilandzi, swivulwan'we, swivulwampfilungano **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** • Maviti, maengeteri, masivi • Mahikahatelo • Minkarhi; marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa; xivumbeko xa xivulwa; switwananisi **Matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi:** Swivulavulelo na swivuriso; swisasi **Ntivomarito embangwini/wo huma eka xitshuriwa**

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/Ku langutisa switshuriwa swa swovoniwa/ swihangalasamahungunyingi (maqhinga)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ririmi ro tirhisa miri • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito na swifaniso (tikhathuni) swo ka swi nga tolovelekanga hi ku tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo - Ku basisa mhaka yo karhi - ku bvumba		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela mbulavurisano wa riqhingo/n'wangulano exikarhi ka mufoneli wa vanhu na muamukeri wa vukorhokeri mayelana na xiphiqo xa ntwanano** • Thoni • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Milawu **Encenyeta ntwanano exikarhi ka muxavisi na muxavi, na xivilelo lexi vangiweke hi ku ka va nga pfumelelani hikwalaho ka ntwanano wa nomo lowu nga fambangiki kahle** • Matirhiselo ya ririmi • Thoni • Ririmi ro tirhisa miri • Ntiyiso **Ku andlala**	**Hlaya ntwanano exikarhi ka muxavisi na muxavi** • Xivumbeko • Matirhiselo ya ririmi • Mavulavulelo ya ntwanano • Nkoka wa nsayino • Malulamiselo loko ku tshuka ku va na xiphiqo **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/Ku langutisa ntwanano hi xikongomelo xo twisisa (Maqhinga)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Matirhiselo ya ririmi • Ririmi leri tirhisiwaka loko ku endliwa ntwanano xik. nkandziyisontsongo, swiphiqo, nkarhi lowu ntwanano wu nga ta teka wona • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito na swifaniso (tikhathuni) swo ka swi nga tolovelekanga hi ku tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko:** **Tsala xiviko hi leswi kumiweke hi xiphiqo exikarhi ka muxavisi na muxavi** • Xivumbeko lexi faneleke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Nxanxamelo/malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xiviko u tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Mahlanganisi **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Xivumbeko xa xivulwa; tinxaka ta swivulwa; marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa; swivumbeko swa swivutiso; ku va na rito **Nhlamuselo ya xivulwa:** Swivulavulelo na swivuriso **Mahikahatelo na mapeletelo**: Tipatironi ta mapeletelo; Minkomiso ya marito: Mavitonkomiso/akhironimi xik. HURIRIXI, SOVENGA, SOSHANGUVE Mavitoletere/inixiyalizimi xik. Nhlangano wa Vuhaxi wa Afrika - Dzonga (NVAD/ SABC), Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hansi (NDH/DBE) Swicupu xik. thelefoni - foni, Khensani - Khensi, Tsakani - Tsaki, Nkatanga - Nkata, Thirankhexini xik. Sunguti - Sung., Dzivamisoko - Dziv., Khotavuxika - Khot. Ritonkantsaswiphemu xik. selulafoni - selula na thelefoni **Ntivomarito embangwini:** Ririmi ra ntwanano na switsariwa swa nawu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela (n'wangulano)** • Ku yingisela n'wangulano • Tsala tinotsi - Ririmi na matimba - Thoni - Matitwelo - Manghenelo na mahetelelo • Ku hlamula swivutiso **Swanomo: Mbulavulo wa xijumana** Hlawula nhlokomhaka leyi faneleke • Ku lulamisa mahungu hi ndlela ya ku ya khomana • Ku kombisa ntivomarito na swiaki swa ririmi leswi lulameke • Manghenelo na mahetelelo lama faneleke • Ku tirhisa switirhisiwa swo voniwa, swa mbonoyingiselo laha swi faneleke	**Xitshuriwa xa matsalwa tanihi xirungulwana, novhele ya vantshwa/ novhele/ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa switshuriwa swa matsalwa: tanihi ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Ku tsala xitsalwana: Xa ndzungulo/ xa nhlamuselo/xa mavonelo** • Nhlawulo wa marito, • Rito ra munhu na xitayili • Nhlamuselo leyi nga erivaleni • Thoni • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mimepe ya miehleketo ku lulamisa miehleketo leyi khomaneke • Andlala xitsalwana ku kamberiwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitsalwana hi maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maendli. **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa **Nhlamuselo ya rito:** Swivulavulelo na swivuriso **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo; mavitonkomiso.

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8		**Xikambelantwisiso xo hlaya: (xitshuriwa xo huma eka matsalwa ya ndzawulelo)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela, ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vona hi miehleketo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo ya marito • Tinhlamuselo ta marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo gega/tumbela		
9-10	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela xiviko xa phephahungu** • Xivumbeko • Swihlawulekisi • Matirhiselo ya ririmi • Thoni • Rhejisitara • Manghenelo na mahetelelo **Ku andlala xiviko hi nomo** • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Thoni • Ririmi ro fambafambisa swirho • Manghenelo na mahetelelo	**Ku hlaya phephahungu/xiviko xa magazini** **Maqhinga yo hlaya** • Ku hlaya hi ku dzika • Swihlawulekisi swa xitshuriwa xik. kungu, ximunhuhatwa, mbangu, murunguri, matitwelo, nkongomelo, mavonelo ya murunguri • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Nhlamuselo yo kongoma na yo gega **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha**: Tanihi xiviko/inthavhiyu • Swilaveko swa ntirho na muxaka wa xitshuriwa • Xivumbeko, xitayili, mavonelo • Vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu • Nhlawulo wa marito • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa • Milawu ya ririmi ra tindzimana	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Mahlayelo ya maendli - Hlayelo ra ndzeriso, hlayelo ra tshamelo, hlayelo ra kotelo hlayelo ra kombiso, hlayelo ra fumiwo **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Swivulan'we; swivulwankatsano; Swivulwampfilungano; Ku va na rito; Minkarhi ya maendli; **Nhlamuselo ya rito:** Swivulavulelo na swivuriso Nhlamuselo yo kongoma, nhlamuselo yo gega, alitherexini (mbuyelelo wa switatisi), mbuyelelo wa switwari/ asonense, vumunhuhato **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo; mimfungho yo tshaha; xirhatana

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10		**Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa** **(tirhisa xiviko xa phephahungu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, vutumbulukelo, hungu) • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro tlhontlha matitwelo • Ku hlamula swivutiso	**Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xiviko u tsala hi ku landzelela magoza**	

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 1		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 1**
Ku hlaya loku lulamisiweke/mbulavurisano	Xitsalwana xa nhlamuselo/xa ndzungulo Papila ra nkamafundza/nhluto/n'wangulano	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi

GIREDI YA 9 KOTARA YA 2 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Ku yingisela hi xikongomelo xo twisisa** **Ku yingisela xitori** • Kombisa timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Ku hlamula swivutiso **Nkanerisano hi ntlawa/Nkanerisano wa foramu: ndhavuko** • Kombisa mintirho/swiyimo • Swivulavuri swi cincana/siyerisana • Hlamusela mavonelo ku fikelela ntwanano • Tirhisa rirmi leri faneleke, xitayili na rhejisistara • Andlala	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa xik. ntlangu/xirungulwana/mfuwo wa rixaka/novhele** **Maqhinga yo hlaya** • Ku hlaya hi ku dzika • Swihlawulekisi swa xitshuriwa xik. kungu, ximunhuhatwa, mbangu, murunguri, matitwelo, nkongomelo, mavonelo ya murunguri • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Swiaki swa ririmi na xitayili **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko: leswi tsariwaka eka dayari/vumbiwa/ pholisi** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisistara • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala leswi tsariwaka eka dayari/ vumbiwa/pholisi hi maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Minsinya; Swirhangi, Swilandzi; Masivi **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Tinxaka ta swivulwa; Swivulwa swa vuangarhelo byo penda/ ndhundhuzela xik. vavasati a va swi koti ku chayela Marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa; ku va na rito; Minkarhi ya maendli **Nhlamuselo ya rito**: Swivulavulelo na swivuriso; nhlamuselo yo kongoma na yo gega **Mahikahatelo na mapeletelo:** Mimfungho yo tshaha; tipatironi ta mapeletelo; minkomiso ya marito.

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
1-2		**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo kuma hungu: Papila ra vadyandzhaka** • Ku hlaya hi ku dzika na ku langutisa • Xikongomelo xa xitshuriwa • Matirhiselo ya ririmi • Swimunhuhatwa na swifaniso swo thatheriwa • Vundzhaku na mbangu • Hungu na nkongomelo • Ku katsakanya ndzimana **Nkomiso/Nkatsakanyo** • Xivumbeko • Matirhiselo ya ririmi • Xivumbeko		
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela hi xikongomelo xo twisisa: encenyeto wa mbulavulo lowu rhekhodiweke** • Hlamusela maqhinga ya ku hlaya hi ku landzelela magoza • Ku hlamula swivutiso hi ku tsala **Ku hlaya ka xijumana** • Matirhiselo lamanene ya rito, thoni na rivilo • Ku hikahata eka ku hlaya • Ririmi ro tirhisa miri • Ku languta vayingiseri	**Hlaya xitshuriwa** **xik. ntlangu/xirungulwana/ntsheketo** • Kongomisa eka swihlawulekisi swa switshuriwa swa matsalwa • Kombisa ku twisisa ka ku tumbuluka ka kungu, na ntlimbo, vumunhuhati, ku hundzuka ka timhaka, vundzhaku, mbangu, ntirho wa murunguri, nkongomelo, mahetelelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Ku tsala: Nhluto wa xitshuriwa (xitshuriwa xa xijumana xo hlaya)/ dokhumenthari** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maendli, Swirhangi na swilandzi; **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Swivulwampfilungano; Swivulwa swa vuangarhelo byo penda/ ndhundhuzela xik. vavasati a va swi koti ku chayela Marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa **Nhlamuselo ya rito:** Swivulavulelo na swivuriso **Mahikahatelo na mapeletelo:** Mimfungho yo tshaha; tipatironi ta mapeletelo; minkomiso ya marito.

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Hlaya/langutisa xitshuriwa xik. atikili ya phephahungu/atikili ya magazini hi xikongomelo xo kuma mahungu no twisisa** Maqhinga yo hlaya: Ndzimana ya xikambelantwisiso yo huma eka buku ya mudyondzi • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela, ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Xikongomelo na vaamukeri va mahungu • Ku kumbetela nhlamuselo na mahetelelo • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Ku nyika mavonelo ya wena • Nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga • Kombisa ririmi ro onga **Katsakanya xitshuriwa**	**Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala nhluto/dokhumentari hi maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela xitshuriwa xa swanomo xo fana na inthavhiyu/mbulavulo/ xitori xo runguriwa hi xikongomelo xo twisisa** • Tsala tinotsi hi nkarhi wo yingisela • Ku yingisela hi vuxoperi **Nkanerisano hi ntlawa/nkanerisano wa foramu** • Nghenela nkanerisano lowu simekiweke ehenhla ka xitshuriwa xa swanomo • Ku cincana/siyerisano • Marito lama kombaka ku angula eka leswi vuriwaka xik. hayi, kumbexana • Milawu	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa xik. ntlangu/swirungulwana/mfuwo wa rixaka** • Nkongomo eka swihlawulekisi swa switshuriwa swa matsalwa • Kombisa ku twisisa ka mandlandlamukelo ya kungu na ntlimbo, vumunhuhati, ku cinca ka swiendleko, vundzhaku/mbangu, / ntirho wa murunguri/nkongomelo, ku songa timhaka na mahetelelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala xitshuriwa xa xitsalwambiko: xitiviso, ajenda na makanelwa** • Nhlawulo wa marito, • Rito ra yena n'wini na xitayili • Nhlamuselo yo twisiseka/kongoma • Thoni • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mimepe ya miehleketo ku lulamisa miehleketo leyi khomaneke • Ku andlala xitsalwana ku kamberiwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitiviso, ajenda na makanelwa hi maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Swirhangi, swilandzi; Maengeteri, Vundhawu; **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Ndzimana ya nhlamuselo; ndzimana ya manghenelo; ndzimana ya mahetelelo; minkarhi ya maendli; xivumbeko xa xivulwa; tinxaka ta swivulwa **Nhlamuselo ya rito:** Swivulavulelo na swivuriso **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo .

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6		**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa (tirhisa xitshuriwa xo tsariwa/kumbe xa swovoniwa xo fana na tikhathuni/ swicupucupu)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo (swimunhuhatwa, mbangu, vutumbulukelo, hungu) • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Ririmi ro tlhontlha matitwelo **Pfuxeta xivumbeko xa Nkomiso/ Nkatsakanyo**		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela xinavetiso lexi rhekhodiweke/xinavetiso eka xiyanimoya** • Matirhiselo ya ririmi • Thoni • Rivilo/goza • Milawu • Ku tsala tinotsi **Ku andlala ka swanomo: nxopelo wa xinavetiso** • Ku hlamusela switsundzuxo swo voniwa swo fana na fonto, sayizi ya nkandziyiso, matekelo ya swifaniso • Ku hlamusela matirhiselo ya ririmi ro onga • Hlamusela leswi ku susa, ku hunguta na matirhiselo ya ririmi swi tirhisiwaka ku onga vaamukeri va mahungu vo karhi	**Hlaya/langutisa xitshuriwa xa swovoniwa xik. xinavetiso, khathuni/ tigirafu** Tirhisa maqhinga ya Ku hlaya/Ku langutisa ku twisisa no kuma mahungu • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela na ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo • Ku hlaya hi ku dzika • Xikongomelo na ntlawa wa vaamukeri va mahungu • Ku kumbetela nhlamuselo na mahetelelo • Kombisa ririmi ro onga • Nkucetelo wo hlawula no hunguta marito eka nhlamuselo ya xitshuriwa • Leswi ririmi na swifaniso swi kombisaka na ku vumba minkoka na mavonelo • Ntikelo wa ku tirhisa tinxaka to hambanahambana ta tisayizi ta tifonto, tinhlokomhaka na tikhepixini eka nhlamuselo **Nkomiso/nkatsakanyo:** Mpfuxeto **Matsalwa** Mpfuxeto	**Switsalwambiko swo koma/ switshuriwa swa swovoniwa xik. nhluto wa xinavetiso** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala nhluto wa xinavetiso**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maviti - mavitavito, mavitaswilo na mavitinkatsano Masivi- risivinene, risivikomba, risivintalo **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Minkarhi ya maendli; tindzimana; switwananisi; xivumbeko xa xivulwa; ku va na rito; mbulavulo . **Nhlamuselo ya rito:** Tipharonimi, methonomi/xihundzulo, niyolojizimi, vamavizweni, maritofularha **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo; minkomiso ya marito.

MAKAMBELELO YA NTIRHO WA KOTARA 2			
9-10	**NTIRHO WA 1: SWANOMO**	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: SWIKAMBELO SWA LE XIKARHI KA LEMBE**
	Ku hlaya ka xijumana/nkanerisano wa foramu/nkanerisano wa ntlawa	Nhluto/dokhumenthari/xitiviso/ajenda na makanelwa	Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi (tiawara ti2) Papila ra 3: Ku tsala (Awara yi1) Papila ra 4: Ku angula eka matsalwa (awara yi1 na timinete ta 30)

GIREDI YA 9 KOTARA YA 3 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**N'wangulano/ku kanerisana** Yingisela ku kanerisana ka xivono xa nkanerisano exikarhi ka vanhu vambirhi (n'wangulano) • Xivumbeko na mandlandlamukelo ya miehleketo/mahungu • Ku tirhisa vuswikoti ku fikelela mpfumelelano. **Mbhurisano lowu kongomisiweke eka ku twisisa Papila ra vadyandzhaka** • Matirhiselo ya ririmi • Ririmi ro onga • Ku cincana/siyerisana • Ku pfula na ku pfala • Xitshunxo	**Hlaya papila ra vadyandzaka leri katsakanyiweke** • Vaencenyeti • Siku • Nhundzu • Vadyandzhaka • Ririmi ra xitsariwa • Ku lawuriwa ka ndzhaka • **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ko hlaya (hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko: tsala papila ra vadyandzhaka** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala Papila ra vadyandzhaka**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Mavitavito na mavitaswilo Maengeteri, mahlanganisi **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Mbulavulo; minkarhi ya maendli, tinxaka ta swivulwa, tinxaka ta tindzimana, ku va na rito, swivulwahava, swivulwana **Nhlamuselo ya rito:** Tihomonimi, tipharonimi, pholisemi **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
1-2		**Ku hlayela ku twisisa na maqhinga yo hlaya: xitshuriwa xa swovoniwa - khathuni** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma timhakankulu hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo wa vuxokoxoko byo seketela • Ku bvumba • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga na swifaniso • Ku hlutela ku hluvukisa ntwisiso • Nkoka wo hlawula no susa eka nhlamuselo • Nkucetelo wo tirhisa rirmi ro gega na switirhisiwa swo nandzihisa ririmi • Ntikelo wo tirhisa tithekiniki ta swovoniwa		
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela inthavhiyu** • Ku hlamusela mintirho/swiyimo • Matirhiselo ya ririmi • Ririmi na matimba **Kanela tsalwavutitivisi tanihi xilaveko xo thoriwa/amukeriwa** • Mahungu • Ku fambelana na xilaveko xa xinavetiso • Timbhoni leti seketelaka vuxokoxoko • Vuxaka na papila ro seketela	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa xik. novhele/novhele ya vantshwa/ xirungulwana** • Nkongomo eka swihlawulekisi swa switshuriwa swa matsalwa • Kombisa ku twisisa ka mandlandlamukelo ya kungu na ntlimbo, vumunhuhati, ku cinca ka swiendleko, vundzhaku/mbangu/ ntirho wa murunguri/nkongomelo, ku songa timhaka na mahetelelo	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xik. papila ro seketela na tsalwavutitivisi** • Swihlawulekisi swa xivumbeko, xitayili, • Vaamukeri va mahungu na vundzeni • Nhlawulo wa marito, ririmi ro gega, mimfungho, muhlovo, matshamelo • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa • Nhlawulo wa swiyenge swa swovoniwa na nkhaviso	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Mabumabumeri **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Mbulavulo; minkarhi ya maendli, tinxaka ta swivulwa, tinxaka ta tindzimana, ku va na rito, swivulwahava, swivulwana. **Nhlamuselo ya rito:** Vamavizweni Maritofularha, tihomonimi Pholisemi **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala papila ro seketela na Tsalwavutitivisi**	

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4		**Xikambelantwisiso xo hlaya (maqhinga)** (Tirhisa switshuriwa swa swovoniwa na swo tsariwa) **Maqhinga** • ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma timhakankulu hi ku angarhela • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo eka miehleketo yo seketela • Ku endla minkumbetelo • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito na swifaniso swo ka swi nga tolovelekanga • Nkoka wo hlawula no susa eka nhlamuselo • Nkucetelo wa ririmi ro gega na switirhisiwa swo nandzihisa ririmi • Ntikelo wo tirhisa tithekiniki ta swovoniwa		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Yingisela njhekanjhekisano eka xiyanimoya/thelevhixini** • Vaencenyeti • Matirhiselo ya rito • Rivilo • Ku andlala nhlokomhaka na ku yi seketela • Andlala minkaneto • Xitshunxo • Tsala tinotsi • Kanerisana na ku nyikana tinotsi **Ku teka xiave eka njhekanjhekisano** • Milawu ya njhekanjhekisano • Matirhiselo ya ririmi • Andlala nhlokomhaka na ku yi seketela • Andlala nkaneto • Vaencenyeti • Xitshunxo	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa xik. novhele/xirungulwana/mfuwo wa rixaka xik. mintsheketo ya tinhenha, swikholwakholwana/mintsheketo ya swiharhi** • Swihlawulekisi swa matsalwa yo fana na xivumbeko, ximunhuhatwa, mbangu, kungu, ntlimbo, xiyimelo, swifaniso swa miehleketo. **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Tsala xitsalwana: xa ndzungulo/xa nhlamuselo/xa mianakanyo** • Nhlawulo wa marito, • Rito ra yena n'wini na xitayili • Nhlamuselo ya le rivaleni/kongoma • Thoni • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mimepe ya miehleketo ku lulamisa miehleketo leyi khomaneke • Ku andlala xitsalwana ku kamberiwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala xitsalwana hi maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Mahlanganisi **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Mbulavulo; minkarhi ya maendli, tinxaka ta swivulwa, tinxaka ta tindzimana, ku va na rito, swivulwahava, swivulwana **Nhlamuselo ya rito:** Nhlamuselo yo kongoma, yo gega, alitherexini, mbuyelelo wa switwari/ asonense, mbuyelelo wa switatisi/ khonsonense, vumunhuhato, onomatopiya, ntlangiso wa marito **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6		**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa** (switshuriwa swa swovoniwa na swo tsariwa) **Maqhinga** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma timhakankulu • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo wa miehleketo yo seketela • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito na swifaniso swo ka swi nga tolovelekanga hi ku tirhisa vuswikoti byo tlhantlha rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Nkoka wo endla nhlawulo na susa eka nhlamuselo • Nkucetelo wa ririmi wa ririmi ro gega na swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo • Minkumbetelo na mavonelo ya mutsari **Ku katsakanya xitshuriwa**		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku yingisela mbulavulo wa munhu wa ndhuma wa laha a tshamaka kona** • Matirhiselo ya ririmi • Mboyamelatlhelorin'we na ku venga munhu kumbe ntlawa wo karhi handle ka xivangelo • Ku vona swilo hi tihlo rin'we • Thoni • Ririmi na matimba • Ku hlamula swivutiso **Mbulavulo lowu lulamisiweke** Vadyondzi va fanele ku twisisa ndzavisiso tanihi nghingiriko wo tilulamisa. • Milawu ya minkanerisano • Ririmi ro tirhisa miri • Manghenelo na mahetelelo • Matirhiselo ya ririmi	**Xitshuriwa xa matsalwa tanihi xirungulwana, novhele ya vantshwa/ novhele** • Swihlawulekisinkulu swa switshuriwa swa matsalwa: tanihi ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xik. khadi ra xirhambo na ku amukela xirhambo** • Swilaveko swa xivumbeko, xitayili, mavonelo. • Vaamukeri va mahungu, vundzeni na mbangu • Nhlawulo wa marito, nhlamuselo ya le rivaleni/kongoma • Tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tumbuluxa khadi ra xirhambo na nhlamulo yo amukela xirhambo**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maengeteri **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Ndzimana ya nhlamuselo; ndzimana ya nhlawulo; ndzimana yo ntlawahata **Nhlamuselo ya rito:** Rito rin'we ematshan'wini ya xivulwana **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
7-8		**Ku hlaya/Ku langutisa hi xikongomelo xo twisisa** (Xitshuriwa xa swovoniwa na xo tsariwa) • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma timhakankulu • Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma miehleketo yo seketela • Ku hlaya hi ku dzika • Ku bvumba • Ku kumbetela nhlamuselo ya marito na swifaniso swo ka swi nga tolovelekanga • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mavonelo ya wena n'wini • Nkomiso/Nkatsakanyo • Nkoka wo hlawula no susa eka nhlamuselo • Nkucetelo wa ririmi ro gega na swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo • Ntikelo wa matirhiselo ya tithekiniki ta swo voniwa • Minkumbetelo ya mutsari na mahetelelo		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku rungula xitori** • Tekela enhlokweni leswi: vuswikoti byo vulavula, thoni, mavulelo ya marito, rivilo ra marungulelo, matwariselo ya marito, ku langutana na vayingiseri, mayimele, ku fambafambisa swirho • Milawu na swihlawulekisi swa switori **N'wangulano: Ku encenyeta n'wangulano** • Matirhiselo ya ririmi • Ku cincana/siyerisana • Ririmi ro tirhisa miri • Swihlawulekisi swa xitshuriwa	**Hlaya xitshuriwa xa matsalwa xo fana na ntlangu** • Swihlawulekisinkulu swa switshuriwa swa matsalwa: tanihi ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Xitshuriwa xa switsalwambiko swa matsalwa xik. n'wangulano** • Nhlawulo wa marito, • Rito ra yena n'wini na xitayili • Nhlamuselo ya le rivaleni/kongoma • Thoni • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Mimepe ya miehleketo ku lulamisa miehleketo leyi khomaneke • Ku andlala xitsalwana ku kamberiwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala ajenda na makanelwa hi maendlelo ya ku tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maendli Masivinene, masivikomba, masivintalo **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Maendlelo, nkoka wa maveketelelo ya swilo ku ya hi ndhawu, nkoka wa maveketelelo wa swilo, ndzimana yo songa **Nhlamuselo ya rito:** Rito rin'we ematshan'wini ya xivulwana **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
9-10		**Xikambelantwisiso xo hlaya: (xitshuriwa xo huma eka xitshuriwa xa matsalwa ya ndzawulelo)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko, ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vona hi miehleketo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Nhlamuselo ya marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo gega		

MAKAMBELELO YA KOTARA YA 3		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 2**
Ku hlaya loku lulamuisiweke/encenyeto/njhekanjhekisano/ mbhurisano wa tsalwavutitivisi/papila ra vadyandzhaka	Xitsalwana xa Nhlamuselo/xa ndzungulo/mianakanyo/xa mavonelo Papila ro seketela na tsalwavutitivisi	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi

GIREDI YA 9 KOTARA YA 4 VUNDZENI				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA**	**KU TSALA NA KU ANDLALA**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**
1-2	**Xikambelantwisiso xo yingisela** • Ku hlamula hi vuxoperi ehenhla ka switshuriwa swa tinxakanxaka • Ku yingiselela ku kuma hungu ro karhi • Ku yingisela na ku tiphina hi mintsheketo ya swiharhi. • Ku hlamula swivutiso **Mafambiselo ya nhlengeletano** • Vaencenyeti • Milawu ya nhlengeletano • Ku cincana/siyerisano • Matirhiselo ya ririmi • Ku kanetana eka nhlengeletano • Manghenelo na mahetelelo	**Xitshuriwa xa matsalwa tanihi xirungulwana, novhele ya vantshwa/ novhele** • Swihlawulekisinkulu swa switshuriwa swa matsalwa: tanihi ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha xik. papila ro endla xikombelo (ra mafundza)** • Xivumbeko lexinene • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala papila ro endla xikombelo**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maendli **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Marito ya muvulavuri, marito yo runguriwa **Nhlamuselo ya rito:** Marito lama nga twisisiwaka hi tindlela to hambana, marito/swivulwana leswi tirhisiwaka ku tlula mpimo, marito lawa yo ka ya nga ha tirhisiwi, mbuyelelo wa marito na laha swi nga fanelangiki, ririmi ra le xitarateni, jagoni **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo.

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
1-2		**Xikambelantwisiso xo hlaya: (xitshuriwa xo huma eka xitshuriwa xa matsalwa ya ndzawulelo)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko, ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vona hi miehleketo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Nhlamuselo ya marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo gega		

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Xikambelantwisiso xo yingisela (tirhisa n'wangulano lowu rhekhodiweke)** • Ku yingisela n'wangulano • Ku tsala/teka tinotsi - Ririmi na matimba - Thoni - Matitwelo - Manghenelo na mahetelelo • Hlamula swivutiso	**Xitshuriwa xa matsalwa tanihi xirungulwana, novhele ya vantshwa/ novhele** • Swihlawulekisinkulu swa switshuriwa swa matsalwa: tanihi ximunhuhatwa, leswi humelelaka, n'wangulano, kungu, ntlimbo, vundzhaku, mbangu, murunguri, nkongomelo **Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela)	**Switshuriwa swa switsalwambiko xik. tiimeyili** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisitara • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Masivinene, **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Maendlelo, maveketelelo ya swilo, nkoka wa maveketelelo ya swilo, ndzimana yo hetelela **Nhlamuselo ya rito:** Ku vona timhaka hi tiho rin'we, ku venga munhu kumbe ntlawa wo karhi handle ka xivangelo, mboyamelotlhelorin'we, ririmi ro tlhontlha matitwelo **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo Minkomiso ya marito: Mavitonkomiso/akhironimi xik. HURIRIXI, SOVENGA, SOSHANGUVE Mavitoletere/inixiyalizimi xik. Nhlangano wa Vuhaxi wa Afrika - Dzonga (NVAD/ SABC), Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hansi (NDH/DBE) Swicupu xik. thelefoni - foni, Nkensani - Khensi, Tsakani - Tsaki, Nkatanga - Nkata, Thirankhexini xik. Sunguti - Sung., Dzivamisoko - Dziv., Khotavuxika - Khot. Ritonkantsaswiphemu xik. selulafoni - selula na thelefoni

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
3-4	**Nkanerisano wa foramu/nkanerisano hi phanele/nkanerisano hi ntlawa** • Vaencenyeti • Milawu ya nkanerisano wa foramu/ mbhurisano • Ku cincana • Matirhiselo ya ririmi • Ku kanetana eka nkanerisano • Manghenelo na mahetelelo Mintlawa yi vulavula hi timhaka leti humeleka eka nkarhi wa sweswi.	**Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu **Xikambelantwisiso xo hlayiwa/ voniwa: (xitshuriwa xa swovoniwa kumbe swihangalasamahungunyingi swo fana na khathuni kumbe xinavetiso)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela, ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vona hi miehleketo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Tinhlamuselo ta marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo gega	**Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Ku tsala imeyili u landzelela maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Ku encenyeta xiyimo** • Xiyimo xi kombisiwa kahle • Swimunhuhatwa swi hambanisiwa kahle • Ririmi ri fanele xiyimo lexi xi kombisiwaka • Ku encenyeta ku kombisa xivangelo xa swiendlo eka xiyimo xo karhi **Mbulavurisano** • Teka xiboho eka xiyimo lexi faneleke na nhlokomhaka • Milawu ya ku vulavula • Ririmi na matimba • Marito yo komba ku angula eka leswi vuriwaka	**Ku hlaya hi ku landzelela magoza:** • Ku tilulamisela ku hlaya (Tivisa xitshuriwa) • Hi nkarhi wo hlaya (swihlawulekisi swa xitshuriwa) • Endzhaku ka ku hlaya (ku hlamula swivutiso, pimanisa, hambanisa, hlela) **Vutlhokovetseri** • Swihlawulekisinkulu swa xitlhokovetselo • Tithekiniki ta matirhiselo ta xitlhokovetselo, swigaririmi/ vufananisi/yelaniso/ncino • Xivumbeko xa xitlhokovetselo, mintila, marito, tindzimana • Ndlela leyi marito ya longoloxiweke na ku tsariwa ha yona • Nhlamuselo yo gega • Matitwelo • Nkongomelo na hungu	**Switshuriwa swa switsalwambiko xik. matimu ya mufi/leswi tsariwaka eka dayari/khadi ra xirhambo** • Xivumbeko lexi lulameke • Xikongomelo • Timhakankulu na miehleketo yo seketela • Matirhiselo ya ririmi • Rhejisistara • Malongoloxelo lamanene ya swivulwa • Tirhisa mahlanganisi ku tiyisisa nkhomano • Ku tirhisa tinxaka to hambanahambana, vulehi na swiivumbeko swa swivulwa **Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza** • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku pfuxeta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku andlala **Tsala matimu ya mufi/dayari/khadi ra xirhambo hi maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Maendli, maviti **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** Nhlamuselo: xivangelo na mbuyelo **Nhlamuselo ya rito:** Ku cinca ka nhlamuselo, ku tirhisa ririmi hi xikongomelo xo karhi xa nkoka rito rin'we ematshan'wini ya swivulwana. **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo.

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA	KU HLAYA NA KU LANGUTISA	KU TSALA NA KU ANDLALA	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI
5-6		**Xikambelantwisiso xo hlayiwa: (xitshuriwa xo huma eka matsalwa ya ndzawulelo)** • Ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xa kuma vuxokoxoko hi ku angarhela, ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma mongo, ku vona hi miehleketo • Ku hlaya hi ku dzika • Ku endla minkumbetelo • Tinhlamuselo ta marito • Mavonelo ya mutsari • Mhaka ya ntiyiso na mavonelo • Nhlamuselo yo gega **Tsala nkatsakanyo/nkomiso hi tipoyinti/ku longoloxa kumbe hi ndzimana**		
7-8	**Maqhinga ya Ku yingisela na Ku vulavula** **Mpfuxeto**	**Ku hlaya na ku langutisa:** **Mpfuxeto wa swihlawulekisinkulu, milawu ya ririmi na swiaki**	**Ku tsala:** **Mpfuxeto wa ku tsala switshuriwa** **Mpfuxeto wa maendlelo yo tsala hi ku landzelela magoza**	**Ntirho wa xiyimo xa rito:** Mpfuxeto **Ntirho wa xiyimo xa xivulwa:** **mpfuxeto** **Nhlamuselo ya rito:** Rito rin'we ematshan'wini ya xivulwa **Mahikahatelo na mapeletelo:** Tipatironi ta mapeletelo.
MINTIRHO YA MAFUNDZA NA MAKAMBELELO YA KU HELA KA LEMBE YA KOTARA YA 4				
9-10	**NTIRHO WA 1: SWANOMO**		**NTIRHO WA 2: SWIKAMBELO SWA LE MAKUMU KA LEMBE**	
	Njhekanjhekisano/inthavhiyu/mbulavurisano/mbulavulo lowu lulamisiweke/ mbulavulo wa xijumana/nkanerisano waforamu/nkanerisano wa ntlawa/ nkanerisano wa phanele/xikambelantwisiso xo yingisela/mafambiselo ya nhlengeletano		Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, Ririmi (tiawara ti2) Papila ra 3: Ku tsala (awara yi1) Papial ra 4: Ku angula eka matsalwa (awara yi1)	

XIYENGE XA 4: MAKAMBELELO EKA RIRIMI RA LE KAYA

4.1 MANGHENELO

Makambelelo i maendlelo lawa ya kunguhatiweke yo ya emahlweni yo kombisa, hlengeleta na ku hlamusela mahungu hi tlhelo ra matirhelo ya vadyondzi. Makambelelo ya katsa magoza ya mune: ku tumbuluxa na ku hlengeleta vumbhoni bya matirhelo, ku hlela/hlahluva vumbhoni, ku rhekhoda leswi kumiweke na ku tirhisa mahungu ku twisisa leswi nga ta pfuna nhluvuko wa mudyondzi leswaku a antswisa endlelo ro dyondza na ku dyondzisa.

Makambelelo ya fanele ku va ya nkamafundza (Makambelelo ya ku dyondza) na ya mafundza (Makambelelo ya ku dyondza) . Eka hinkwaswo swiyimo leswi, xivikontsundzuxo xi fanele ku tshama xi ri karhi xi nyikiwa eka vadyondzi ku antswisa ntokoto wo dyondza.

Makambelelo eka Tindzimi i ya nkarhi na nkarhi ni naswona ya seketela ku kula na ku ndlandlamuka eka vadyondzi. I xiphemu xa nkoka xa ku dyondzisa na ku dyondza tanihileswi ya nyikaka xivikontsundzuxo eka ku dyondzisa na ku dyondza. Ya fanele ya pfanganisiwa/nghenisiwa eka ku dyondzisa na ku dyondza ematshan'wini ya ku tekiwa ya ri xiphemu lexi yimaka xi ri xoxe. Ku ya emahlweni, makambelelo ya ku pfanganisa swiphemu swo hambanahambana swa ririmi ya fanele ya tolovetiwa. Xikombiso, hi nga sungula hi ku hlaya swo karhi kutani hi endla xikambelantwisiso. Swivutiso swa ririmi swo kambela vutivi swi nga nyikiwa swi kongomisiwile eka xitshuriwa xolexo. Loko ku endliwa nghingiriko wa le ndzhaku ka ku hlaya, vadyondzi va nga komberiwa ku angula eka xona, xikombiso, ku tsala papila hi timhaka leti nga vuriwa eka xitshuriwa kumbe ku tsala angulo wa vutumbuluxi hi vundzeni bya xitshuriwa. Ku songa nghingiriko lowu, minkanerisano yi nga endliwa hi nhlokomhaka kutani hi ndlela leyi ku fikeleriwa vuswikoti hinkwabyo bya ririmi eka nghingiriko wun'we lowu hlanganisiweke.

Ku kambela vuswikoti byo hambanahambana bya ririmi a ku fanelangi ku langutiwa tanihi migingiriko ya le tlhelo kambe yi fanele ku langutiwa tanihi nghingiriko wun'we lowu hlanganisiweke. Tirhubiriki ta makambelelo ti fanele ku fikelela vuswikoti byo hambana bya ririmi eka ntirho. *Vuswikoti bya vadyondzi byo yingisela*, *bya swanomo, byo hlamula swivutiso, byo teka xiave eka minkanerisano na vuswikoti byo rhekhoda swo tsariwa* laha swi faneleke byi fanele byi xiyaxiyiwa siku na siku.

I swa nkoka, nakambe, leswaku *ku twisisa ka* vadyondzi eka leswi va swi *hlayaka* ka kamberiwa, ku nga ri ntsena vuswikoti bya vona byo lemuka na ku ntlhantlha marito. Makambelelo ya ku hlaya ya fanele ku humelela nkarhi na nkarhi ku nga ri kan'we ntsena. Makambelelo ya mafundza ya ku hlaya ya fanele ku kongomisa eka ku hlayela ehenhla na le ka migingiriko leyi pfunaka ku kuma leswaku mudyondzi u twisise ku fika kwihi, xikombiso, ku rungula xitori nakambe kumbe ku hlamula swivutiso.

Makambelelo ya ntirho wo tsariwa ya ta kongomisa ngopfungopfu eka vuswikoti bya mudyondzi bya ku hundzisa nhlamuselo, ku katsa na ku leswi va swi tsaleke swi lulame ku fika kwihi, xikombiso, swiaki swa ririmi na matirhiselo, mapeletelo na mahikahatelo hi ndlela leyi lulameke. Makambelelo hinkwawo ya fanele ku lemuka leswaku ku dyondza ririmi swi famba hi magoza na leswaku vadyondzi va nge humesi ntirho lowu hetisekeke loko va endla ro sungula. Hikwalaho magoza yo hambanahambana ya ku tsala ya fanele ku kamberiwa.

Loko ku nyikiwa ntirho wa makambelelo ya mafundza, ku ta va na nkongomiso eka vuswikoti byo karhi, xikombiso, Ku yingisela na Ku vulavula kumbe Ku hlaya kumbe Ku tsala. Hambiswiritano, hi ku va ku dyondza ririmi ku ri na maendlelo lawa ya pfanganisiweke, ku ta tirhisiwa vuswikoti byo tlula byin'we. Swiaki swa ririmi swi fanele ku kamberiwa eka mbangu. Mudyondzisi u fanele ku tiyisisa leswaku makambelelo a ya endliwi ntsena tanihi ntirho wo tsala ntsena, ya endliwa tanihi ntirho wo endla kunene na wa swanomo. I swa nkoka ku kambela leswi vadyondzi va swi twisisaka ku nga ri leswi va nga swi belaka enhlokweni, kutani ke, hi xitalo mudyondzisi u fanele ku kambela

vuswikoti eka mbangu, xik. vadyondzi va nga peleta marito ya vona hi ndlela leyi lulameke hi nkarhi wa xikambelwana hi Ravuntlhanu, kambe mhaka i ku, va swi kota ku tirhisa marito wolawo va ya peleteke kahle loko swi ta eka ku tsala/ku rhekhoda mahungu ya vona vini kumbe xitori ke?

Ku dyondzisa na makambelelo ya tindzimi swi fanele swi katsa vadyondzi hinkwavo, na maqhinga ya fanele ku kumiwa ku pfuneta vadyondzi hinkwavo ku kuma na ku humesa switshuriwa swa ririmi. Vadyondzi van'wana lava nga na ku tikeriwa eka ku dyondza va nga tsandzeka ku fikelela swin'wana swa swikongomelo tanihilaha swi andlariweke eka Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo.

Nongonoko wa makambelelo wu pfumelela makambelelo yo songa dyondzo, lowu nga tekaka xivumbeko xa xikambelwana kumbe xikambelo, emakumu ka kotara yin'wana na yin'wana. Ntirho lowu wu nga ta kamberiwa wu fanele wu endliwile eka kotara hinkwayo. Swiyenge swa makambelelo swi fanele swi va eka tilevhele to hambana ta matwisiselo ku tiyisisa ku hlela ka ntiyiso.

4.2 MAKAMBELELO YA NKAMAFUNDZA KUMBE YA SIKU NA SIKU

Makambelelo yo dyondza ya na xikongomelo xa ku hlengeleta mahungu ya ku humelela ka vadyondzi minkarhi hinkwayo loku nga ta tirhisiwa ku antswisa ku dyondza ka vona.

Makambelelo ya nkamafundza i ku landzelerisa ka siku na siku ka matirhelo mudyondzi. Leswi swi endliwa hi ku langutisa vadyondzi, minkanerisano, swo kombisiwa hi ku endla, khonferense ya mudyondzi-mudyondzisi, mbulavurisano wa nkamafundza wa le tlilasini, na sw. na sw. Makambelelo ya nkamafundza ya nga va ya olova tanihi ku pfa dyondzo yi yimisiwa ku xiya vadyondzi kumbe ku kanela na vadyondzi hi ndlela leyi ku dyondza ku yaka emahlweni hakona. Makambelelo ya vuswikoti bya ririmi ya ta va hi xivumbeko xa ku xiyaxiya, switoloveto swo tsariwa, migingiriko ya swanomo na ku vika, swikambelwana swo tsariwa, ku hlayela ehenhla na swivumbeko swin'wana swa makambelelo. Makambelelo ya nkamafundza ya fanele ku tirhisiwa ku nyika xivikontsundzuxo eka vadyondzi na ku pfuneta/tivisa nkunguhato wa ku dyondzisa, kambe a wu lavi ku rhekhodiwa. A ya fanelangi ku langutiwa ya hambanile na migingiriko ya ku dyondza leyi humelelaka etlilasini naswona u nga tirhisa migingiriko yo tala ya wena yo dyondza ku kambela matirhelo ya vadyondzi hi nkamafundza. Eka swiyimo swin'wana, u nga lava ku seta muxaka wa migingiriko yo karhi ya makambelelo ku khutaza vadyondzi va wena ku dyondza, ku fana na swikambelwana swa ku peleta swa nkarhi na nkarhi. Vadyondzi kumbe vadyondzisi va nga maka mintirho leyi yo kambela.

Ku ringanyetiwa leswaku mudyondzisi a tirhisa mavhiki mambirhi yo sungula ya kotara ku endla makambelelo ya masungulo ya vadyondzi. U fanele ku tirhisa migingiriko leyi nyikiweke eka mavhiki mambirhi yo sungula ya minkunguhato yo dyondzisa ku endla makambelelo lawa.

Makambelelo yo tikambela na makambelelo ya tintangha ya endla vadyondzi ku teka xiave lexikulu eka makambelelo. Leswi swi na nkoka tanihiloko swi pfumelela vadyondzi ku dyondza na ku ehleketa hi matirhelo ya vona vini. Mimbuyelo ya mintirho ya makambelelo ya nkamafundza ya siku na siku a yi rhekhodiwi swa mafundza handle ka loko mudyondzisi a lava ku endla tano. Hambiswiritano, vadyondzisi lava nga tsakelaka ku hlayisa tirhekhodo ta vona ta nkamafundza ta ndlela leyi mudyondzi un'wana na un'wana a yaka emahlweni hayona eka swiphemu swo hambana swa dyondzo ku pfuneta eka ku kunguhata na ku tiyisisa leswaku mudyondzi un'wana na un'wana u antswisa vuswikoti lebyi lavekaka na ntwisiso. Mimbuyelo ya makambelelo ya mintirho ya siku na siku a yi tirhisiwi ku pasisa no nyika switifiketi.

4.3 MAKAMBELELO YA MAFUNDZA

Mintirho hinkwayo leyi endlaka nongonoko wa makambelelo wa mafundza ya lembe yi tekiwa yi ri Makambelelo ya Mafundza. Mintirho ya makambelelo ya mafundza yi makiwa na *ku rhekhodiwa hi mafundza* hi mudyondzisi hi xikongomelo xa ku yisa emahlweni. Mintirho hinkwayo ya makambelelo ya mafundza yi fanele ku modaretiwa hi xikongomelo xo tiyisisa nkoka na ku tiyisisa leswaku mimpimo leyi faneleke ya fikeleriwa.

Makambelelo ya mafundza ya nyika vadyondzisi ndlela leyinene ya ku hlela ndlela leyi vadyondzi va yaka emahlweni hayona eka giredi na le ka dyondzo yo karhi. Swikombiso swa makambelelo ya mafundza swi katsa swikambelwana, swikambelo, mintirho yo endla, tiphurojeke, ku vika swanomo, swo kombisiwa (swo fana na ku rungula xitori nakambe, ku fananisa), na swo endliwa (swo fana no tlanga ntlangu), switsalwana, ku teka xiave eka mintirho ya swanomo (swo fana na n'wangulano, mimbulavurisano, minkanerisano), mintirho yo tsariwa (yo fana na ku hetisa phepha ro tirhela eka rona, ku tsala tindzimana kumbe tinxaka tin'wana ta switshuriwa), na sw. na sw.

Xikongomelo xa ku endla Nongonoko wa Makambelelo (NWM) i ku tiyisisa leswaku i ya ntiyiso, ya tshembekile, ya le xikarhi na ku va ya enerile eka makambelelo hi ku nyika ndzetelo lowu nga erivaleni wa tinxaka ta migingiriko na tiphesente leti averiweke eka vuswikoti byin'wana na byin'wana bya ririmi eka ntirho wo karhi. Wu fanele wu kombisa/fikelela xikongomelo xa makambelelo, hl. ndlela leyi mintirho yi kombisiwaka ha yona.

Eka makambelelo ya mafundza, tirhisa memorandamu, tirhubiriki, nongonoko wo kambisisa na swikalu swa mpimo xikan'we na switirho swa makambelelo leswi faneleke ku xiyaxiya, kambela na ku rhekhoda tilevhele ta vadyondzi ta ku twisisa na vuswikoti. Hlawula xitirho xa makambelelo lexi nga fanela ngopfu muxaka wa nghingiriko, xikombiso, rhubiriki yi fanerile swinene ku tlula memorandamu eka xitsariwa xa vutumbuluxi. Memorandamu yi fanerile swinene ngopfu eka xikambelwana xa mapeletelo kumbe nghingiriko wa xikambelantwisisa xo hlaya.

4.3.1 Swilaveko swa Makambelelo ya Mafundza swa Ririmi ra le Kaya

Makambelelo ya mintirho ya mafundza ya fanele ya kambela vunavi bya swiphemu swa vuswikoti bya ririmi ku endlela leswaku swiphemu swa nkoka swi ta va swi kamberiwile hi kotara na hi lembe. Vadyondzisi va fanele va tiyisisa leswaku swiphemu leswi swi kamberiwile hi makambelelo ya nkamafundza na xivikontsundzuxo xi nyikiwile eka vadyondzi swi nga si kamberiwa hi makambelelo ya mafundza.

Makambelelo hinkwawo ya Xiyimo xa le Henhla i ya le xikolweni.

Nongonoko wa makambelelo ya mafundza wa Tigiredi ta 7-9 wu vumbiwa hi mintirho ya khumen'we (11) leyi endlaka 100%. Makambelelo ya le xikolweni i 40% loko ya ku hela ka lembe yi endla 60%.

Makambelelo ya le Xikolweni (40%)

Xiyimo xa le Henhla xi na mintirho ya makambelelo ya mafundza ya le xikolweni ya (10) . Mintirho ya makambelelo ya mafundza yi pakiwile hi ndlela leyi landzelaka:

- Giredi ya 7 - mintirho ya 4 ya swanomo, mintirho yi2 ya ku tsala, swikambelwana swi3 na xikambelo xi1 xa Khotavuxika.
- Giredi ya 8 - mintirho ya 4 ya swanomo, mintirho yi3 ya ku tsala, swikambelwana swi2 na xikambelo xi1 xa Khotavuxika.
- Giredi ya 9 - mintirho ya 4 ya swanomo, mintirho yi3 ya ku tsala, swikambelwana swi2 na xikambelo xi1 xa Khotavuxika

Xikambelo xa ku hela ka lembe (60%)

Xikambelo xa ku hela ka lembe xi vumbiwa hi mintirho ya swanomo na ya ku tsala. Ntirho wa swanomo, lowu ku nga Papila ra 1, i 20.8%. Phesente yi fanele yi huma eka mintirho ya mune ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe. Mintirho yo tsariwa, leyi faneleke yi endliwa eka xiyimo lexi lawuriwaka, yi vumbiwile hi mapapila mambirhi (2) na manharhu (3) ya Tigiredi ta 7 & 8, na Giredi ya 9 hi ku landzelelana.

Tigiredi ta 7 & 8

- Papila ra 2 - Xikambelantwisiso na ririmi eka mbangu, na ku angula eka matsalwa
- Papila ra 3 - Ku tsala (Switshuriwa swa Matsalwa, Switsalwana na switsalwambiko)

Giredi ya 9

- Papila ra 2 - Xikambelantwisiso na ririmi eka mbangu
- Papila ra 3 - Ku tsala (Switshuriwa swa Matsalwa, Switsalwana na switsalwambiko)
- Papila ra 4 - Angulo eka matsalwa

4.3.2 Tinxaka ta mintirho hi kotara

Tinxaka ta makambelelo leti tirhisiwaka ti fanele ku fambelana na vukhale na makulelo ya miehleketo ya vadyondzi. Xivumbeko xa mintirho leyi xi fanele ku angarhela vundzeni bya dyondzo leyi na ku katsa mintirho yo hambanahambana leyi tumbuluxeriweke ku fikelela swikongomelo swa dyondzo. Yi fanele ku leteriwa hi vutivi na vuswikoti lebyi endliweke eka kotara yoleyo. Tirhisa minkunguhato ya kotara eka giredi yin'wana na yin'wana ku hlawula tinxaka ta migingiriko na sete ya vuswikoti lebyi lavekaka eka xiphemu xin'wana na xin'wana xa ntirho wa makambelelo ya mafundza, xikombiso, loko u seta ntirho wa vutumbuluxi eka Giredi ya 7, eka kotara ya 1, laha vadyondzi va languteriwaka ku tsala xitlhokovetselo, u ta va langutela ku 'tsala swivulwa leswi nga leha ku ringana swi tlhela swi va ncino ', loko ku ri hileswaku u va dyondzisile ku endla tano. Loko u seta xitshuriwa xa mahungu eka kotara yo sungula, va ta fanele ku tsala hi ku tirhisa Xivumbeko lexi faneleke. Swi tano na le ka Ku yingisela na Ku vulavula, u nge vutisi vadyondzi ku nyika mbulavulo wo koma eka Giredi ya 7, eka Kotara ya 1, tanihileswi sweswo swi dyondzisiwaka emahlweninyana.

Makambelelo ya mafundza ya fanele ku tekela enhlokweni vunavi bya swiyimo swa matwisiselo tanihilaha swi kombisiweke hakona laha hansi. Tinxaka to hambanahambana ta swivutiso ku fana na swivutiso swo tsavula nhlamulo, swo tata swivandla eka ndzimana, swo pimanisa na swo kongoma ti fanele ku tirhisiwa.

SWIYIMO SWA MATWISISELO	NGHINGIRIKO	PHESENTE YA NTIRHO
Nhlamuselonene **(Xiyimo xa 1)** **Ku lulamisanakambe** **(Xiyimo xa 2)**	Swivutiso leswi tirhaka hi mahungu lawa ya nga lo tlangandla eka xitshuriwa. • Vula swilo/vanhu/tindhawu/swiphemu... • Vula swa ntiyiso/swivangelo/tipoyinti/miehleketo... • Kombisa swivangelo/vanhu/….... • Longoloxa tipoyinti/swa ntiyiso/mavito/swivangelo..... • Hlamusela ndhawu/munhu/ximunhuhatwa ... • Yelanisa mhangu/xiphemu/ntokoto..... Swivutiso leswi lavaka ku xopaxopa, ku katsakanya kumbe ku lulamisa mahungu lama vuriweke eka xitshuriwa. • Komisa timhakankulu/miehleketo/ku pfumela/ku kaneta … • Ntlawahata leswi fanaka/… • Nyika ku fana/ku hambana … • Nyika nhlokomhaka ya …..	**Swiyimo swa 1 na 2: 40%**
Nkumbetelo **(Xiyimo xa 3)**	Swivutiso leswi lavaka leswaku mudyondzi a tirha hi mahungu lawa ya nga lo tlangandla eka xitshuriwa ku ya hi ntokokoto wa yena n'wini. • Hlamusela hungunkulu … • Pimanisa miehleketo/mavonelo/swiendlo … • Xana xikongomelo/mavonelo/nhlohletelo/xivangelo xa mutsari (kumbe ximunhuhatwa…) • Hlamusela xivangelo/xitandzhaku xa … • Xana xiendlo/ku kanela/vonelo, na sw. na sw. swi humesa yini hi murunguri/mutsari/ximunhuhatwa. . . • Xana xigego/xifananisi/vuyimeri swi kucetela njhani ntwisiso wa wena … • Xana u vona ku ri ku ta va yini mbuyelo/nkucetelo, na sw. na sw. xiendlo/xiyimo …	**Xiyimo xa 3: 40%**

SWIYIMO SWA MATWISISELO	NGHINGIRIKO	PHESENTE YA NTIRHO
Ku hlela **(Xiyimo xa 4)**	Swivutiso leswi swi tirha na ku ahlula mayelana na nkoka. Swivutiso leswi swi tirha na ku ahlula mayelano na ntiyiso, ku tshembisa, swa ntiyiso na mavonelo ya munhu, lojiki na maehleketelo, na timhaka to fana na ku laveka na ku amukeleka ka swiboho na swiendlo mayelano na mahanyelo lawa ya amukelekaka. • Xana u vona onge leswi swi nga humelela swa tshembhisa/swi na ntiyiso/swa koteka …? • Xana mavekelo ya mhaka hi mutsari ya na ntiyiso/xilojiki/xi hela kahle • Hlamusela/nyika vonelo hi vuxoperi eka xiendlo/xikongomelo/ swiringanyeto/switandzhaku … • Xana wa pfumelelana na vonelo/xitatimende/nhlamuselo….. • Hi mavonelo ya wena xana mutsari/murunguri/ximunhuhatwa a swi fanerile ku pimanyeta ku bumabumela leswaku …. (seketela nhlamulo ya wena) . • Xana mavonelo/mahanyelo/swiendlo/swa ximunhuhatwa swa amukeleka eka wena. Seketela nhlamuo ya wena. • Xana swiendlo/mavonelo ya ximunhuhatwa swi komba yini hi yena eka mbangu wa swa nkoka misava? • Kanela hi ku xopaxopa eka vuahluri bya swa nkoka eka xitshuriwa.	**Swiyimo swa 4 na 5: 20%**
Ku tlangela **(Xiyimo xa 5)**	Swivutiso leswi swi kongomisiweke eka ku kambela swa miehleketo na swa vuxongi bya xitshuriwa loku nga na kona eka mudyondzi. Swi kongomisa eka ku angula ka nyanyulo eka vundzeni, ku tixaxameta na swimunhuhatwa kumbe timhangu, na miangulo ya matirhiselo ya ririmi hi mutsari (ku fana na ku hlawula marito na vuyimeri) • Kanela miangulo ya wena eka xitshuriwa/mhangu/xiyimo/ntlimbo. • Xana u twela ximunhuhatwa? Xana a wu ta va u endlile yini loko a wo va eka xiyimo lexi fanaka? • Kanela/Nyika vonelo hi matirhiselo ya ririmi ya mutsari … • Kanela hi ku tirhiseka ka xitayili/manghenelo/mahetelelo/swigego/ matirhiselo ya vutlhokovetseri …..	

4.4 NONGONOKO WA MAKAMBELELO

Nongonoko wa makambelelo wu endliwile ku hangalasa mintirho yo kambela ya mafundza eka tidyondzo hinkwato exikolweni eka kotara hinkwayo. Nongonoko wa makambelelo wu fanele wu kunguhatiwa hi xikolo wu kombisa masiku lawa mintirho yi nga ta endliwa hi wona.

Swilaveko swa dyondzo

Swilaveko swa matumbuluxelo ya ntirho swi nyikiwile hi tiphesente. Laha nongonoko wu kombisaka tiphesente ta 20 ta vuswikoti byo karhi bya ririmi leswi vulaka leswaku maavelo ya timaraka yo hetelela ya vuswikoti bya ririmi byebyo ya fanele ya va tiphesente ta 20 ta ntsengo ku nga ri timaraka ta 20. Swikolo a swi boheki ku tirhisa mpimo wo karhi wa timaraka leti averiweke vuswikoti bya ririmi byo karhi, ntsena loko mpimo wa vuswikoti bya ririmi byin'wana na byin'wana wu landzeleriwile eka ntirho wun'wana na wun'wana ku ya hi phesente leyi averiweke eka nongonoko wa makambelelo. Xikombiso, eka Giredi ya 4, xikambelwana xa vutivi bya ririmi xi nga setiwa xi va na timaraka ta 50 kumbe ku tlula, ntsena loko mpimo wo hetelela wu nga hundzi lowu nga kombisiwa eka nongonoko wa makambelelo.

Eka ku tsala swiphemu swin'wana swa magoza ya nkunguhato kumbe ku kamberiwa ka magoza hinkwayo ku fanele ku nga vi ehansi ka 1 hi kotara. Ku leha ka switshuriwa swo tsala tanihilaha swi kombisiweke eka Xiyenge xa 3.3 ku fanele ku landzeleriwa hi ku hetiseka.

Matafula lawa ya landzelaka ya nyika swilaveko swa makambelelo ya mafundza ya Tindzimi ta Le Kaya.

Matafula ya Nongonoko wa Makambelelo ya Mintirho ya Mafundza

GIREDI YA 7

MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 1		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 1**
Ku rungula xitori/ku kanela xitlhokovetselo/n'wangulano/ nkanerisano wa ntlawa/nkanerisano wa phanele.	Xitsalwana xa nhlamuselo/xa ndzungulo Papila ra nkamafundza/nhluto/ n'wangulano	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 2		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: XIKAMBELWANA XA 2**	**NTIRHO WA 3: SWIKAMBELO SWA LE XIKARHI KA LEMBE**
Xikambelantwisiso xo yingisela/ njhekanjhekisano/mbhurisano/ mbulavulo wo tilulamisela/mbulavulo wa xijumani/nkanerisano wa ntlawa na ku nyika swiletelo.	Matsalwa: Swivutiso swa ximbangu	Papila ra 2: Xikambelantwisiso, matirhiselo ya ririmi na matsalwa Papila ra 3: Ku tsala: Xitsalwana xin'we na xitshuriwa xa xitsalwambiko xin'we
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 3		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA 3**
Ku encenyeta- mafambelo ya nhlengeletano/ku hlaya loku lulamisiweke/ku hlaya ka xijumani/ku nyika swiletelo/nkanerisano wa foramu/ nkanerisano wa phanele	Xitsalwana xa nhlamuselo/xa ndzungulo Ajenda na makanelwa	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi KUMBE Matsalwa

MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA NA YA KU HELA KA LEMBE KOTARA YA 4	
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**
Ku hlayela ehenhla/njhekanjhekisano/nkanerisano wa ntlawa/mbulavulo lowu lulamisiweke/mbulavulo wa xijumani	Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, Ririmi na Matsalwa (Tiawara ti 2) Papila ra 3: Ku tsala (Awara yin'we)

GIREDI YA 8

MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 1		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA 1**
Nkanelo hi ntlawa-switshuriwa swa swovoniwa/xikambelantwisiso xo yingisela/mbulavulo wo tilulamisela/ mbulavulo wa xijumana/nkanelo wa foramu/nkanelo wa ntlawa/inthavhiyu.	Xitsalwana xa ndzungulo/xa mianakanyo/ Xiviko xa Phephahungu/atikili	Ririmi na xikambelantwisiso
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 2		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: SWIKAMBELO SWA LE XIKARHI KA LEMBE**
Xikambelantwisiso xo yingisela/ swiletelo swa matlhelo/foramu/nkanelo hi phanele/Njhekanjhekisano	Inthavhiyu/xitshuriwa xa xileriso/nhluto wa xitori	Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, matirhiselo ya ririmi na matsalwa Papila ra 3: Ku tsala
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 3		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA 1**
N'wangulano/mbulavulo wo tilulamisela/ mbulavulo wa xijumana/ku rungula xitori/ku hlaya loku lulamisiweke.	Xitsalwana xa nhlamuselo/xa mavonelo Papila ra nkamafundza/n'wangulano	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA NA YA KU HELA KA LEMBE YA KOTARA YA 4		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**	
Njhekanjhekisano/mbhurisano/nkanerisano wa ntlawa/ n'wangulano.	Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso, Ririmi na Matsalwa (tiawara ti2) Papila ra 3: Ku tsala (awara yi1)	

GIREDI YA 9

MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 1		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA 1**
Ku hlaya loku lulamisiweke/ mbulavurisano	Xitsalwana xa nhlamuselo/xa ndzungulo Papila ra nkamafundza/nhluto/ n'wangulano	Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 2		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA XA LE XIKARHI KA LEMBE**
Ku hlaya ka xijumana/nkanelo wa foramu/nkanelo wa ntlawa	Nhluto/dokhumentari/xitiviso/Ajenda na makanelwa	Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi (Tiawara ti2) Papila ra 3: Ku tsala (Awara yi1) Papila ra 4: Angulo eka Matsalwa (Awara yi1 na timinete ta 30)
MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA YA KOTARA YA 3		
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: KU TSALA**	**NTIRHO WA 3: XIKAMBELWANA 2**
Mbulavulo lowu lulamisiweke/ Ku encenyeta/njhekanjhekisano/ nkanerisano wa tsalwavutitivisi/papila ra ndzhaka	Xitsalwana xa nhlamuselo/xa ndzungulo/xa mianakanyo/xa mavonelo/ papila ro seketela na tsalwavutitivisi	Xikambelanwisiso na matirhiselo ya ririmi

MAKAMBELELO YA MINTIRHO YA MAFUNDZA NA YA KU HELA KA LEMBE YA KOTARA YA 4	
NTIRHO WA 1: SWANOMO	**NTIRHO WA 2: XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**
Njhekanjhekisano/inthavhiyu/mbulavurisano/mbulavulo lowu lulamisiweke/mbulavulo wa xijumana/nkanerisano wa foramu/nkanerisano wa ntlawa/nkanerisano wa phanele/xikambelantwisiso xo yingisela/mafambiselo ya tinhlengeletano	Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Xikambelantwisiso na matirhiselo ya ririmi (Tiawara ti2) Papila ra 3: Ku tsala (Awara yi1) Papila ra 4: Angulo eka Matsalwa(Awara yi1 na timinete ta 30)

Makambelelo ya Mintirho ya Mafundza hi Giredi

Tafula ra 1: Giredi ya 7

MAKAMBELELO YA MAFUNDZA		
EXIKARHI KA LEMBE	**XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**	
40%	**60%**	
Makambelelo ya le Xikolweni (MYX) -	**Mapapila ya Xikambelo xa ku Hela ka Lembe**	
40%	**39.2%**	**20.8%**
Mintirho ya 10 ya Makambelelo ya Mafundza • **Mintirho ya 4 ya swanomo** • **Mintirho yi2 ya ku tsala** • **Swikambelwana swi3** • **Xikambelo xi1 (exikarhi ka lembe)**	**Swikambelo swo tsariwa** Papila ra 2: Xiambelantwisiso, matirhiselo ya ririmi na matsalwa Papila ra 3: Ku tsala	**Makambelelo ya Mintirho ya swanomo: Papila ra 1** Ku yingisela Ku vulavula Ku hlaya Mintirho ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba makambelelo ya ku hela ka lembe.

Tafula ra 2: Giredi ya 8

MAKAMBELELO YA MAFUNDZA		
EXIKARHI KA LEMBE	**XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**	
40%	**60%**	
Makambelelo ya le Xikolweni(MYX) -	**Mapapila ya Xikambelo xa ku Hela ka Lembe**	
40%	**39.2%**	**20.8%**
Mintirho ya 10 ya Makambelelo ya Mafundza • **Mintirho ya 4 ya swanomo** • **Mintirho yi3 ya ku tsala** • **Swikambelwana swi2** • **Xikambelo xi1 (exikarhi ka lembe)**	**Swikambelo swo tsariwa** Papila ra 2: Ntwisiso, matirhiselo ya ririmi na matsalwa Papila ra 3: Ku tsala	**Makambelelo ya Swanomo Mintirho: Papila ra 1** Ku yingisela Ku vulavula Ku hlaya Mintirho ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba makambelelo ya ku hela ka lembe.

Tafula 3: Giredi ya 9

MAKAMBELELO YA MAFUNDZA		
EXIKARHI KA LEMBE	**XIKAMBELO XA KU HELA KA LEMBE**	
40%	**60%**	
Makambelelo ya le Xikolweni(MYX) -	**Mapapila ya Xikambelo xa ku Hela ka Lembe**	
40%	**39.2%**	**20.8%**
Mintirho ya 10 ya Makambelelo ya Mafundza • **Mintirho ya 4 ya swanomo** • **Mintirho yi3 ya ku tsala** • **Swikambelwana swi2** • **Xikambelwana xi1 (exikarhi ka lembe)**	**Swikambelo swo tsariwa** Papila ra 2: Xikambelantwisiso na Matirhiselo ya ririmi Papila ra 3: Ku tsala Papila ra 4: Angulo eka matsalwa	**Makambelelo ya Mintirho ya swanomo: Papila ra 1** Ku yingisela Ku vulavula Ku hlaya Mintirho ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba makambelelo ya ku hela ka lembe.

Xivumbeko xa mapapila ya xikambelo - Tigiredi ta 7-9

XIVUMBEKO XA MAPAPILA YA XIKAMBELO (XIKAMBELO XA LE XIKARHI NA XA KU HELA KA LEMBE)					
GIREDI YA 7	**%**	**GIREDI YA 8**	**%**	**GIREDI YA 9**	**%**
Papila ra1: Swanomo: Ku hlayela ehenhla, Ku yingisela & Ku vulavula	30	Papila ra 1: Swanomo: Ku hlayela ehenhla, Ku yingisela & Ku vulavula	30	Papila ra 1: Swanomo Ku hlayela ehenhla, Ku yingisela & Ku vulavula	30
Papila ra 2: Swo tsariwa Xikambelantwisiso(15) Ririmi eka mbangu (15) Angulo eka Matsalwa(10)	40	Papila ra 2: Swo tsariwa Xikambelantwisiso (15) Ririmi eka mbangu (15) Angulo eka Matsalwa(10)	40	Papila ra 2: Swo tsariwa Xikambelantwisiso (10) Ririmi eka mbangu (15) Nkomiso (timaraka ta 10 ti yisiwa eka 5%)	30
Papila ra 3: Swo tsariwa Ku tsala - Xitsalwana (20) na switshuriwa swa switsalwambiko (10)	30	Papila ra 3: Swo tsariwa Ku tsala - Xitsalwana (20) na switshuriwa swa switsalwambiko (10)	30	Papila ra 3: Swo tsariwa Ku tsala - Xitsalwana (20) na switshuriwa swa switsalwambiko (10)	30
				Papila ra 4: Angulo eka Matsalwa(10) • Vutlhokovetseri • Mintsheketo • Xirungulwana • Novhele • Ntlangu (Timaraka ta 20 eka tsalwa rin'wana na rin'wana ra matsalwa lawa ya mune ti yisiwa eka 10%)	10

Tinxaka ta makambelelo leti tirhisiwaka ti fanele ku fambelana na vukhale ku makulelo ya miehleketo ya vadyondzi. Malulamiselo ya mintirho leyi ya fanele ya angarhela vundzeni bya dyondzo na ku katsa tinxaka to hambanahambana ta mintihro leyi lulamisiweke ku fikelela swikongomelo swa dyondzo.

Makambelelo ya Mafundza ya fanele ya katsa vunavi bya swiyimo swa vuswikoti na vuswikoti bya vadyondzi.

4.5 KU RHEKHODA NA KU VIKA

Ku rhekhoda i maendlelo lawa ha wona mudyondzisi a tsalaka xiyimo xa vuswikoti bya mudyondzi eka makambelelo ya ntirho wo karhi. Ku rhekhoda ku komba matirhelo ya mudyondzi eka ku fikelela vutivi bya ndzawulelo lebyi nga eka Switatimende swa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo. Tirhekhodo ta vuswikoti bya mudyondzi ti fanele ku nyika vumbhoni bya hilaha ndlandlamuko wa minongoti ya mudyondzi yi nga hakona endzeni ka giredi yo karhi na hilaha a lulameleke hakona ku va a hundziseriwa eka Giredi leyi landzelelaka. Tirhekhodo ta matirhelo ya mudyondzi ti fanele ku tlhela ti tirhisiwa ku tiyisisa matirhelo lama endliweke hi vadyondzisi na vadyondzi eka maendlelo yo dyondzisa no dyondza.

Ku vika i maendlelo yo tivisa matirhelo ya mudyondzi eka vadyondzi, vatswari, swikolo, na vakhumbheki van'wana. Matirhelo ya mudyondzi ya nga vikiwa hi tindlela to hlaya. Tindlela leti ti katsa makhadi yo vika, tinhlengeletano ta vatswari, hi masiku yo endzela xikolo hi vatswari, tinhlengeletano exikarhi ka vatswari na vadyondzisi, ku ba riqingho, mapapila, phephahungu ra tlilasi kumbe ra xikolo, na sw. na sw. Vadyondzisi eka Tigiredi hinkwato va nyika xiviko hi tiphesente eka dyondzontsongo yo karhi. Swiyimo swo hambanahambana swa vuswikoti na tibende ta tiphesente leti pfumelelanaka swi kombisiwile eka tafula leri nga laha hansi:

Tikhodi na tiphesente to rhekhoda na ku vika matirhelo ya vadyondzi

KHODI YA VUSWIKOTI	NHLAMUSELO YA VUSWIKOTI	PHESENTE
7	Vuswikoti bya le henhla ngopfu	80 - 100
6	Vuswikoti bya le henhla	70 - 79
5	Vuswikoti byo amukeleka	60 - 69
4	Vuswikoti byo enela	50 - 59
3	Vuswikoti byo enelanyana	40 - 49
2	Vuswikoti bya le hansi	30 - 39
1	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi	0 - 29

Vadyondzisi va ta rhekhoda timaraka ta xiheri ta mudyondzi etlhelo ka ntirho va tirhisa fomo yo rhekhodela timaraka; kutani va vika tiphesente ta mudyondzi etlhelo ka dyondzo yo karhi eka khadi ro vika ra mudyondzi.

4.6 MODEREXINI/NTIYISISO WA MAKAMBELELO

Moderexini/Ntiyisiso swi vula maendlelo lawa ya tiyisisaka leswaku mintirho yo kambela ya amukeleka, ya tirhiseka, no tshembhisa. Ntiyisiso wu fanele wu endliwa eka swiyimo swa le xikolweni, eka xifundzhantsongo, eka xifundzhankulu na le ka Ndzawulo ya Dyondzo ya Rixaka. Ntiyisiso wa mintirho lowu katsakanyiweke wu fanele wu endliwa ku tiyisisa nkoka wa makambelelo ya tidyondzo hinkwato. .

4.6.1 Makambelelo ya Mafundza (MYM)

- Swikambelwanana na xikambelo xa Tigiredi ta 7 na 8 swi tiyisisiwa eswikolweni. Mutsundzuxi wa dyondzo u fanele a ringanisa swikombiso swa mintirho leyi loko a endzela swikolo ku tiyisisa xiyimo xa mintirho na ndzinganiso wa le xikolweni.
- Swikambelwanana na swikambelo swa Giredi ya 9 swi fanele swi tiyisisiwa eka levhele ya le ka xifundzantsongo na le ka xifundzankulu. Endlelo leri ri ta lawuriwa hi ndzawulo ya dyondzo ya xifundzankulu.
- Vatsundzuxi va dyondzo va fanele va tiyisisa swikombiso swa mapapila ya swikambelwana na swikambelo ya nga si tsariwa hi vadyondzi ku tiyisisa swiyimo na ku letela vadyondzisi eka ku seta mintirho leyi.

4.6.2 Makambelelo ya Mintirho ya Swanomo

- **Tigiredi ta 7 - 9:** Ntirho wun'wana na wun'wana wa swanomo lowu wu faneleke ku tirhisiwa tanihi xiphemu xa Nongonoko wa Makambelelo wu fanele wu nyiketiwa nhloko ya ndzawulo kumbe nhloko ya dyondzo leswaku a wu ringanisa vadyondzi va nga si endla ntirho wolowo. Vadyondzisi hikona va nga kambelaka mintirho ya makambelelo ya swanomo.
- Mutsundzuxi wa dyondzo kumbe mutiyisisi wa xifundzankulu loyi a vekiweke u fanele a ringanisa swikombiso swa mintirho ya makambelelo ya swanomo loko a endzela swikolo ku tiyisisa xiyimo xa mintirho na ndzinganiso wa le xikolweni.
- Mutiyisisi loyi a hlawuriweke hi ndzawulo ya dyondzo ya le hansi u fanele a tiyisisa swikombiso swa mintirho ya makambelelo ya swanomo swa giredi ya 9.

4.7 Vuangarheto

Tsalwa leri ri fanele ku hlayiwa xikan'we na:

4.7.1 *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Tigiredi ta R - 12*; na

4.7.2 Tsalwa ra pholisi ra, *National Protocol for Assessment Tigiredi ta R - 12.*

DLILOSARI

Aliterexini - mbuyelelo wa switatisi

Asonense - mbuyelelo wa switari

Angarhela - ku katsa, hi xitalo, swilo hinkwaswo

Angula - hlamula, ku va na rito eka mhaka

Dikixinari - xihlamuselamarito

Dlilosari - nxaxamelo wa marito/matheme lama tirhisiweke eka xitsariwa, na tinhlamuselo ta wona

Dyondzo ya le hansi - tidyondzo ta xikolo to sukela eka Giredi ya R ku fika eka Giredi ya 12

Encenyeta - vuyelela leswi vuriweke/endliweke hi un'wana/xin'wana

Fonimi - letere leri vangaka ku cinca ka nhlamuselo ya marito lama fanaka hi mpeleto

hl. - hileswaku

Hlela - ku pima nkoka, ku lavisisa ntiyiso wa mhaka, ku pfuxeta switshuriwa hi xikongomelo xo swi antswisa

Hluvukisa - antswisa, kurisa

Inthavhiyu - ku vutisa swivutiso ku lava kuma ntiyiso wa xiheri lomunhu a nga na wona mayelana na timhaka to karhi

Khonsonense - mbuyelelo wa switatisi

Ku andlala - ku veka timhaka erivaleni, ku hlamusela timhaka

Ku dyondza ka nkarhi na nkarhi - ku va munhu a tshama a ri karhi a dyondza mikarhi hinkwayo

Ku fambisa mahlo/sikima - ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma timhaka hi ku angarhela

Ku hlaya swin'we - ku hlaya hi mitlawa ya mbirhimbirhi kumbe ku tlula

Kungu - pulani

Ku kunguhata - ku lulamisela ku endla xo karhi kumbe ku endla mpfapfarhuto

Ku sikena - ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mongo

Ku tirhisa marito yo tika - ku tirhisa marito lama nga twisisekiki

Ku tsala swin'we - ku tsala hi vambirhimbirhi kumbe ku tlula

Ku va na xiave/ku teka xiave - ku hoxa xandla eka migingiriko yo karhi

Ku yisa mburisano emahlweni - ku yisa mhaka emahlweni kusuka laha yi gimetiweke kona

Lemuka (ndzemuko) - ku tsundzuka xanchumu lexi u nga tshama u xi vona; ku tiva xo karhi loko u xi vona

Mafundza - ku landzelela maendlelo yo karhi lama vekiweke/amukelekaka

Makambelelo ya le xikolweni (MYX) - makambelelo lawa ya lulamisiweke hi vadyondzisi va xikolo xexo

Makambelelo ya mafundza (MYM) - Mintirho hinkwayo ya makambelelo leyi endlaka nongonoko wa mafundza wa makambelelo

Makambelelo yo aka mudyondzi - i makambelelo man'wana lama tirhisiwaka hi xikongomelo xo kombisa mudyondzi mbuyelo wa leswi a swi kumeke

Makambelelo yo kamberiwa hi tintangha - i makambelelo laha vadyondzi va nyikiwaka nkarhi wo kambelana mitirho ya vona vini

Makambelelo yo andlalela - i makambelelo man'wana na man'wana lama lavisisaka mpimo wa vutivi bya mudyondzi na leswi a nga kotaka ku swi endla

Makambelelo yo katsakanya - i makambelelo ya ximfumo lama endliwaka hi ku hela ka n'hweti, kotara, kumbe yuniti

Makambelelo yo nyika mitirho - i makambelelo yo nyika vadyondzi mitirho yo karhi ku kambela vuswikoti na vutshila bya vona

Makambelelo yo tikambela - i makambelelo laha mudyondzi a nyikiwaka nkarhi wo kambela ntirho wa yena n'wina

Makambelelo yo tirhisisa swikambelwana - i makambelelo lama hlengeletaka vumbhoni bya mudyondzi hi ku landzelela maendlelo yo karhi naswona vadyondzi va kamberiwa hi nkarhi wun'we hi ndlela yo fana

Makambelelo yo xiyaxiya - i makambelelo yo teka vumbhoni bya mudyondzi nkarhi wun'wana na wun'wana lowu a nga eku dyondzeni

Makambelelo yo xopela swiphiqo - i makambelelo man'wana na man'wana lama tirhisiwaka ku paluxa swirhalanganyi na ku lava tindlela to swi lulamisa

Mavitoletere/lnixiyalizimi - ntlawa wa maletere lama twarisiwaka ku hambana/hi rito rin'we rin'we xik. HIV

Mbangu - ndhawu kumbe matshamelo ya swilo eka switshuriwa, ndhawu laha ririmi ri tirhisiwaka kona

Mbulavurisano - maendlelo man'wana na man'wana lama tirhisiwaka ku nyiketana na ku

hangalasa mahungu exikarhi ka vanhu

Mbulavurisano wo nyiketana - ku vulavula hi ku siyerisana

Mbuyelelo - ku vuyelela mpfumawulo/letere/rito/xivulwa

Methonimi - xihundzulo xik. Poto ra vila

Mfanelo - ku va swilo swi ri hi ndlela leyi swi lavekaka hi yona kumbe leyi amukelekaka

Mfuwo - swilo swa ndhavuko

Milawu - milawu ya matsalelo na mapeletelo

Misinya - milawu

Moya - xiyimo lexi muvulavuri a nga eka xona

Mpfanganiso - nkatso kumbe vuxaka bya swilo swo hambanahambana hi ndlelayo nghenelelana

Mpfelelo wa marito - ku tumbuluka ka marito yo huma ka man'wana

Mpfumawulo - mpfumawulo lowu vumbaka xiphemu xa mbulavulo wa vanhu

Mpimaniso - ku kuma ku fana na ku hambana

Mulawulandzhaka - munhu loyi a nga na vutihlamuleri eka ndzhaka ya mufi

Ncino - mbuyelelo wa mipfumawulo leyi fanaka

NDH - Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hansi

Ndzima - ku leha ka ntirho lowu faneleke ku endliwa

Ndzungulo - ku rungula timhaka leti nga humelela

Nkamakholo - xigaririmi xo pfumala nyanyulo

Nkanakaniso - nhlamuselo leyi nga riki erivaleni

Nkandzinganelo - ku ka vanhu va nga khomiwi ku fana

Nkatsakanyo - nkomiso wa timhaka hi marito ya wena n'wini

Nkhapelano - ku komba ku nyiketana ka mithwaso kumbe swiyenge swa mithwaso eka magondzo yo dyondza

Nkhaqato - ku tirhisa kumbe malongoloxelo ya timhaka hi ndlela leyi amukelekaka na hi mfanelo

Nkhetekanyo - ku ava swilo ku ya hi vuxaka bya swona

Nkhulukelano - ku komba vuxaka na vun'we bya miehleketo kumbe timhaka eka xitshuriwa

Nkhuluko - mavekelo ya timhaka hi ndlela yo ka yi nga ri na ku kanakana

Nkongomelo - mongo wa mhaka/dyondzo ya mhaka/mhakankulu

Nkongomo - leswi munhu a kongomeke ku swi endla, leswi a langutaneke naswona ntsena

Nongonoko wa Makambelelo (NWM) - Mintirho hinkwayo ya mafundzha elembeni na masiku lawa yi nga ta tsariwa hi wona

Nsongavutivi - buku kumbe xikatsa xa tibuku lexi nyikaka timhaka hi xiyenge xin'wana na xin'wana xa vutivi kumbe tinhlokomahaka to hambanahambana (ensayitlilophediya)

Nteko - matekelo ya xifaniso lama kombisaka ndhawu leyi muteki a tekeke a ri eka yonaxik. vukule, kusuhani

Ntivomatsalelo - dyondzo ya milawu ya matsalelo na mapeletelo ya ririmi

Ntivontsalo - dyondzo ya ku tsala maletere na mifungho ya ririmi

Ntiyisiso - Maendlelolawa hawona ku tiysisiwaka leswaku Makambelelo ya le Xikolweni (MYX) ya endliwile hi ku hetiseka na ku landzelela Pholosi

Ntlangu - encenyeto - migingiriko yo encenyeta eke ntlangu

Ntlawahata – ku ava swilo ku ya hi vuxaka bya swona

Ntokoto - ku tiva swilo hi ku va u swi vonile kumbe u swi endlile wena n'wini handle ko twa hi van'wana

Ntshikelelo - ku tiyisisa mhaka yo karhi/ku tshikelela mhaka yo karhi

Nxopaxopo wa xihenhla - ku langutisa hungu ro karhi xihenhla; ku nga ri hi vuxokoxoko

N'watindzimi - munhu loyi a tivaka tindzimi to tlula rin'we; mudyondzi(si) wa swa tindzimi

Peletwana - xiphemu xa rito lexi ku hefemuriwaka endzhaku ka xona loko rito ri twarisiwa hi ku nonoka, xik: rito 'nonoka' ri na mapeletwana manharhu, ku nga: no-no-ka

Phewa - mhaka yo ka yi nga twali

Phofula - ku humesa matitwelo

Qhinga - ndlela yo kongoma yo endla swo karhi

Rimba ra mithwaso - xitirho xo pima vuswikoti bya munhu

Rimba ra ntirho - pulani ya ntirho

Ririmi ra le kaya - ririmi leri mudyondzi a ri tirhisaka laha a kuleleke kona naswona leri a ri tivaka na ku ri vulavula handle ko tilumaluma. Mudyondzi a nga ha va na tindzimi to tlula rin'we ta le kaya

Ririmi ra mfanelo - ku vula timhaka hi ndlela leyi amukelekaka

Ririmi ra swikoweto - ku tirhisa swirho ku vula mhaka, ku fana na ririmi leri tirhisiwaka hi timbheveve

Ririmi ro engetela - ririmi rin'wana na rin'wana leri dyondzisiwaka ku engetela Ririmi ra le Kaya

Ritonkatsaswiphemu - ku hlanganisiwa ka swiphemu swa marito manharhu kumbe ku tlula

Swanomo - leswi runguriwaka/vuriwaka hi nomo

Swiaki swa ririmi - swihluvi swa mbulavulo ku katsa marito man'wana

Swiaki swa swivulwa - swiphemu hinkwaswo leswi tirhisiwaka ku vumba swivulwa ku nga va swinembeletwana kumbe swihluvi swa mbulavulo

Swicupu - nkomiso wa rito lowu tirhisaka xiphemu xo sungula, xa le xikarhi kumbe xa le makumu xa rito

Swihlamuselamarito - tidikixinari na tibuku ta minongonoko yin'wana ya tinhlamuselo

Swihoxaxandla - vanhu lava nga na xiave eka timhaka to karhi

Switirhisiwa/switirho - swilo leswi tirhisiwaka loko ku endliwa swilo swo karhi tanihi ku tsala, ku vulavula na swin'wana na swin'wana

Switiviso - **timhaka leti tivisiwaka vanhu hi nomo kumbe ti tsariwile**

Thirankhexini - nkomiso wa rito lowu tirhisaka xiphemu xo sungula xa rito

Tinxaka ta swivulwa - swivulwa swi na tinxaka to hambanahambana to fana na swivulwa swa ntolovelo, swivulwa leswi nga ka nandzulo na swivulwa swo vutisa

Tsotsosela - ku tshikelela

Vaamukeri va mahungu - vayingiseri, vahlaleri na vahlayi va switshuriwa

Vamavizweni - marito ya tinhlamuselo to fana Vambanisa - longoloxa na ku veketela michumu yo karhi eka ndhawu yin'we hi xikongomelo xo lava ku vona kumbe ku kuma ku yelana kumbe vuxaka bya yona

Vitonkomiso - vito ro twarisiwa hi maletere kumbe mapeletwana yo sungula yo fana na

HURIRIXI - (Huvo ya Rixaka ya Ririmi ra Xitsonga)

Vuangarhelo - swivulwa swa vuangarhelo byo penda/ndhundhuzela

Vonelo - matwisiselo ya mhaka

Vufanisi - marito yo humesa swifaniso swa le miehleketweni ku fana na xigego,

xihlambanyiso na swin'wana

Vugimutsongo - mpimo wo karhi wa xiyimo xa le hansi lowu fikelelekaka

Vugimunkulu - mpimo wo karhi wa xiyimo xa le henhla lowu fikelelekaka

Vundzeni - leswi faneleke ku dyondzisiwa

Vutshila - vuswikoti kumbe vuxongi

Xifaniso - pfapfarhuto wo yimela xo karhi lexi voniwaka

Xiletelo xa makambelelo - xitirho xo letela lava kambelaka matirhelo ya mudyondzi eka ntirho wo karhi (rhubiriki)

Xikombo - nongonoko wa marito marito lowu tsariweke hi xialifabete wu tlhela wu komba tipheji

Xiyimelo - I ku tirhisa rito ra xiphemu xin'we ku vula nchumu hinkwawo xik. Hi fambe hi Risava

Ximunhuhatwa - mutlangi eka xitshuriwa

XIPHOKHAMA - Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

Yelaniso - ku yelana ka mimpfumawulo